

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ЈАНУАР - МАРТ

1 9 6 1

Уређивачки одбор:

др. Милан Бартош (главни уредник), др. Мехмед Беговић, др. Борислав Т. Благојевић (заменик главног уредника), др. Драгаш Ђ. Денковић, др. Милан Деспотовић, др. Драгољуб В. Димитријевић, др. Павле Димитријевић, др. Ана Жилић-Јурин, др. Драгослав Јанковић, др. Божидар Јовановић, Слободан К. Перовић (секретар), Милорад В. Симић и др. Владан С. Станковић.

С А Д Р Ж А Ј

ЛАНЦИ

- Др. Радомир Д. Лукић, професор Правног факултета у Београду:
Основна социолошка схватања Леополда фон Визеа — — — 1
- Др. Александар Голдштајн, професор Правног факултета у Загребу:
Правни режим конкуренције, монопола и олигопола — — — 15
- Др. Александар Т. Христов, професор Правног факултета у Скопљу:
Аутономно повезивање самосталних установа — — — — — 32
- Др. Марко Калођера, пуковник правне службе ЈНА: Војни управни органи и нека питања њихове надлежности — — — — — 41
- Др. Љубица Кандић, доцент Правног факултета у Београду: Делатност скупштина за време прве владе Милоша Обреновића — 55

ИСКУСИЈА

- Др. Марија М. Тороман, научни сарадник Института за упоредно право у Београду: Проузроковање штете као основ солидарне обавезе на накнаду штете — — — — — — — — — — — 69
- Др. Светислав Т. Аранђеловић, научни сарадник Института за друштвене науке у Београду: Дејство арбитражне клаузуле на надлежност редовног суда — — — — — — — — — — — 74

РИЛОЗИ

- Др. Војислав Богић, шеф сектора „Машинопројекта“ у Београду: Државна привредна предузећа у земљама Западне Европе — — 81
- Ђурица Крстић, виши правни референт Југословенског завода за стандардизацију у Београду: Грађанскоправни односи с елементом иностраности на ваздухоплову у лету — — — — — — — — — — 87

УДСКА ПРАКСА

- Др. Љубиша Милошевић, доцент Правног факултета у Новом Саду: Престанак уговора о стипендији кривцом стипендиста — — 95

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Година IX

Јануар — Март 1961

Бр. 1.

ОСНОВНА СОЦИОЛОШКА СХВАТАЊА ЛЕОПОЛДА ФОН ВИЗЕА

Нестор савремене социологије, Леополд фон Визе (von Wiese), рођен 1876 и још увек активан, најважнији је представник оног социолошког правца који се назива формалном социологијом, мада он сам своју социологију најрадије назива релационистичком (*Beziehungslehre*). Овај правац није никад заузимао средишње место у социологији. Ипак, он није без извесног значаја, па у оквиру овога треба одређивати и значај Визеове социологије.

Визе није особито много писао. Најважније му је дело *Систем опште социологије* (*System der allgemeinen Soziologie*), чије је прво издање изишло 1924—29, друго 1933, а треће 1955 године. Популарнији је његов увод у социологију, изишао под насловом *Социологија: историја и главна питања* (*Soziologie: Geschichte und Hauptprobleme*) 1928 (пето издање из 1954), али, он не доприноси ништа битно ново у његово схватање социологије. Визе је значајан и као покретач и уредник једног од најбољих светских социолошких часописа, *Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie*, који је био обустављен с доласком Хитлера на власт, 1934, и обновљен после пада нацизма, опет на челу с Визеом.

С обзиром на недостатак простора, задржаћемо се само на неколико основних тачака, које обележавају главне оригиналне ставове Визеа и могу допринети оцени његове вредности и значаја. То су, најпре, његово схватање социологије, затим, његово схватање основних социолошких појмова, после тога примена тих основних појмова на неколико главних примера и, најзад, његова методологија.

I. — 1. — Визе је социологију схватио уже него што се она обично схвата, ослањајући се у томе на већ прилично уобличена слична схватања Георга Зимла (Simmel), који се може сматрати правим оснивачем формалне социологије. Визеово схватање социологије полази од става да је социологија, у првом реду, систематско-класификаторска а не историско-генетичка наука, и обележено је двема главним цртама: прво, социологија изучава облике (форме) друштвеног живота, а не његову садржину и, друго, она у овим облицима утврђује оно што је ванвременско, трајно, квазивечито.

Да би се разумело Визеово гледиште о предмету социологије, треба указати на његове претходнике, који су знатно утицали на њега. То је, рекосмо, пре свега Зимл. Зимл разликује друштвену садржину од друштвеног облика (форме). Друштвену садржину чини делатност људи повезаних у друштво ради остварења одређених циљева; начин повезивања људи у друштво чини друштвени облик. Један

исти друштвени облик (на пример, утакмица, подела рада, итд.) може обухватити различите друштвене садржине (може се наћи и у цркви, као и у политичкој или економској организацији, итд.). Обратно, иста садржина може имати различите облике. Друштвену садржину испитују разне друштвене науке — економија, право, итд. Друштвени облик испитује социологија. Она је једна врста друштвене геометрије — као што геометрија испитује геометриске облике, а не грађу из које су састављени, тако и социологија испитује друштвене облике без обзира на садржину. Ови облици су ванвременски и не поклапају се ни с једном историски конкретном друштвеном појавом. Социологија истражује њихову општу законитост која важи свуда.

Поред Зимла, на Визеа је знатно утицала америчка формална социологија, а посебно Рос (E.A. Ross) и Томас (W.I. Thomas). Рос је већ сматрао да је главни појам социологије друштвени процес, као што то сматра и Визеа, а Росов појам друштвеног процеса, као и његова класификација ових процеса на процесе удруживања и раздруживања, врло су блиски одговарајућим схватањима Визеа. Од Роса је Визеа узео и главну поставку да све остале друштвене појаве произлазе из друштвених процеса. Визеа често наводи Роса и целе његове ставове непосредно укључује у свој текст, као његов саставни део. С Росом се Визеа слаже и у томе што налази да до друштвених процеса људе доводе њихове жеље, али, за разлику од Роса, сматра да је те четири жеље тачно установио Томас и преузима их од њега. Исто тако су на Визеова схватања утицали његови немачки претходници на пољу формалне социологије, као што су Тенис (Tönnies) и Фиркандт (Vierkandt), а такође и Спенсер и Белгијанац Ваксвелер (Waxweiler) и други.

Полазећи од оваквих основних утицаја, Визеа је ипак најближи Зимлу у полазној тачки схватања предмета социологије. Он усваја Зимлов став, али га проширује. Друштвени облик он схвата шире од Зимла, као оно што је опште свим друштвеним појавама, што је специфично за друштво и што он назива просто „друштвено“ (*das Soziale*), а чија је битност, као што ћемо видети, друштвени процес. То друштвено је, као и у Роса, међусобна повезаност људи у друштву. Социологија испитује „друштвено“ као такво, тј. сам друштвени живот, а не разне производе тог живота које проучавају друге друштвене науке. Тако су производи друштва, на пример, језик, или религија, итд., и њих проучавају одговарајуће посебне друштвене науке а не социологија. Социологија проучава оно „друштвено“ што ствара ове производе и што је увек исто, независно од врсте производа и времена. Зато што проучава један елемент друштва, социологија није општа него посебна друштвена наука. Али Визеа разликује општу социологију од посебних социологија, које испитују разне особености овог општег појма „друштвеног“ у разним областима друштва, где се стварају различити друштвени производи.

Ово „друштвено“, које је предмет социологије, састоји се у спољним понашањима људи, која се могу посматрати и опазити. Тако се социологија одваја од психологије, јер не проучава збивања у појединачној свести него „утицаје који потичу од веза појединца с другим појединцима или групама“. Социологија проучава друштвено збивање уопште, а оно није у појединцима него међу њима и састоји се у „утицању Ја на Тебе и њиховом повезивању у ново Ми“. Социологија проучава тај међуутицај као процес, као такав, а не његову садржину, коју чини култура у ширем смислу и коју проучавају разне културне науке. Садржину овог

међуутицаја чине људски циљеви, који се остварују помоћу њега. Често ови циљеви одређују начин, облик међуутицаја, али се социологија ипак не бави циљевима и њиховим дејством на облике, јер разни циљеви могу да изазову исте облике и обратно.

У овом смислу Визеова социологија се, као и Зимлова, може назвати формалном, пошто проучава облике (форме) друштва а не његову садржину у смислу који је одређен. Али Визе сматра да овај назив није згодан јер изазива неспоразуме, о чему ће одмах бити речи.

Друго битно обележје Визеове социологије, рекли смо, састоји се у ванвремености, аисторичности основног дела њеног предмета — „друштвеног“. Визе сматра да је „друштвено“ као основни појам социологије квазивечито, ванвременско, односно изнадвременско, јер постоји у свим временима, догод постоје људи. То исто важи и за остале основне појмове. Али Визе подвлачи да се ови основни појмови, који су уствари основни облици „друштвеног“, разлажу у ниже, конкретније појмове, што је могуће „само путем поступног приближавања конкретним, историским чињеницама“. Тако систематска социологија, која је по свом основном предмету аисториска, „у појединачном извођењу“ постаје и сама историска. Тако Визе делимично одустаје од аисторичности своје социологије. Конкретно, Визе наводи пример једног конкретног историског догађаја (кад се једно лице, Х.У., повери другоме, А.З.) који се подводи под један нижи појам социологије (поверавати се), а овај преко других виших под највиши појам — основни процес приближавања.

У вези с овим Визе одбија означавање своје социологије као формалне у значењима која се овој речи придају ван оног значења које он усваја (тј. да његова социологија изучава друштвене форме). Три су значења појма „формална“ социологија која Визе одбацује, сматрајући да у вези с тим значењима његова социологија није формална него „материјална“. Прво је од тих значења: невођење рачуна о унутрашњим мотивима људских радњи, већ само о облицима њиховог међуутицаја, о њиховој структури. Визе сматра да је насупрот овом схватању његова социологија материјална, јер одговарајуће основне друштвене облике објашњава унутрашњим жељама људи. Друго значење појма „формалан“ јесте аисторичност. Показали смо како Визе доказује да је његова социологија делимично историска. Најзад, треће значење појма „формалан“ састоји се у схватању да је садржај социологије духован, а да не потиче из стварног искуства. Визе насупрот том тврди да његова социологија уопштава стварно искуство.

2. — Ако се приђе оцени Визеовог схватања појма и предмета социологије, треба истаћи да је он у оправданој тежњи да социологију што прецизније одвоји од осталих друштвених наука нашавши јој својствен предмет отишао даље но што је нужно и није био доследан себи. Социологију је заиста потребно разликовати од осталих друштвених наука, и то на тај начин што ће јој се одредити онај предмет који је општи свим тим наукама, а који зато ниједна друга наука не може потпуно да проучи. У тај предмет несумњиво долази оно што Визе сматра предметом социологије, тј. одређивање самог појма „друштвеног“ као међуљудског. Али ово „друштвено“ се не састоји само из онога што Визе сматра, тј. само из облика. Напротив, у „друштвено“ спада и само друштво као целина, као и кретање те целине, а то се може објаснити само одређивањем садржине одговарајућих облика и одговарајућим везама између тих садржина, израженим у узрочним

и историским законима. Другим речима, Визе није видео да и оно што он зове садржином друштвеног живота има своје опште елементе и законитости, исто као и оно што зове обликом.

Конкретно, „друштвено“ се не састоји само из приближавања и удаљавања као празних облика него и из њихове садржине (производње и других садржински одређених појава), која знатним делом постоји исто тако гдегод има људи, као што се састоји и из друштва као целине и његовог кретања, које је свуда у нечему — и то у основноме — исто. Ово се јасно истиче у социологији која се заснива на историском материјализму. Зато се с правом може рећи да је Визе, баш по његовим сопственим речима, остао на формалној социологији, јер у социологију није укључио ништа од онога што назива садржином друштвеног живота.

Особито је несхватљиво што Визе одбацује историско-генетичко посматрање друштвене целине као предмет социологије, иако признаје да је такво проучавање потребно и корисно. Овакво испитивање друштва као целине заиста не може вршити ниједна друга друштвена наука. Оваквим уским схватањем предмета социологије Визе је себи затворио пут за објашњење целокупне друштвене структуре, повезивање свих разноврсних елемената друштва у једну живу целину, која се креће, и одређивање ступња важности појединих елемената у тој целини. Једном речју, он је осудио своју социологију да буде само делимична наука о друштву и да никад не може пружити његову потпуну слику. Тако је Визе остао осуђен на основни идеалистички став у социологији и није се могао ни приближити научном материјалистичком ставу, иако је у појединачним испитивањима друштвених појава, као што ћемо још видети, често долазио близу појединим ставовима његовог материјалистичког објашњења.

Овакво претерано осиромашавање појма социологије у Визеа потпуно је неприхватљиво с научног гледишта. Али оно је и недоследно с гледишта самог Визеовог полазног става. Јер, ако се држимо његове сопствене одредбе о „друштвеном“ као општем у друштву, као супстрату свих друштвених појава, онда је нужно, поред друштвених облика, овде укључити и одређену друштвену садржину, која у ствари и одређује друштвене облике.

Рђава последица Визеовог схватања с практичног гледишта јесте што, кад би се оно усвојило, те се проучавање друштвене садржине пренело на посебне друштвене науке, ово никад не би било потпуно изведено, јер би свака од ових наука изучавала само један део те садржине, а нужно је да се она изучава баш у ономе што има општег за све друштвене појаве.

Али ако је оправдано критиковати Визеа због његовог уског схватања социологије, потпуно је неоправдано критиковати га, као што чине неки наши критичари, што уопште узима да социологија треба да се бави друштвеним облицима. По овим критичарима, социологија њима уопште не треба да се бави. Насупрот таквом схватању, потпуно је оправдано схватање да је један од предмета социологије и изучавање друштвених облика, и у том погледу Визе има несумњивих заслуга.

Што се тиче ванвремености и историчности Визеове социологије, око тога се стварају непотребни неспоразуми, а и сам Визе је у неспоразуму сам са собом. Наиме, у свим наукама има извесних општих појмова који су квазивечити, ванвременски и историски. Кад се каже да је организам састављен из ћелија, то је

таман исто толико ванвременски појам као и кад се каже да се „друштвено“ састоји из процеса и творевина, јер ових има гдегод има људи, као и ћелија гдегод има организма. Такви структурални ванвременски појмови су само условно ванвременски, јер и они настају у времену, заједно с појавама које обухватају. Визе се непотребно уплашио овог приговора кад је покушао да га се ослободи тврдњом да се његови основни појмови разлажу на конкретне историске догађаје. То његово непотребно оправдање није успело, јер догађај је грађа на основу које он ствара појмове, а ови су ванвременски у смислу који је одређен.

Визеова грешка није у томе што је тврдио да социологија изучава (условно) ванвременске појаве и да је систематизаторска наука, него у томе што није признао да она треба да изучава и временске, историске појмове, као и историске законе друштвеног развој, уколико су општи.

II. — 1. — По Визеу, „друштвено“ није никаква супстанција, тело, него низ догађаја у времену, низ процеса. Чак и оно што у друштву изгледа да има тело, супстанцију, разлаже се у низ друштвених процеса. То су тзв. друштвене творевине, као што су држава, црква, класа, науке или уметности. Друштвени процеси су процеси приближавања и удаљавања, а из њих настају разне друштвене творевине. Основни појам целе Визеове социологије је *друштвени процес*, који он одређује као „догађај путем кога се људи ближе везују један с другим или се више један од другог раздвајају“. Друштво се састоји из низа ових процеса.

Друштвени однос је појам који се изводи из појма процеса — то је стање лабилне везаности или одвојености људи које је последица процеса, то је процес посматран као непокретан у датом тренутку.

Други основни појам ове социологије јесте *друштвено растојање* (близина или даљина). Оно се не може непосредно мерити, али се може посредно оцењивати по извесним начинима држања. На пример, један такав знак јесте да ли људи кажу један другом „ти“ или „ви“.

Трећи основни појам јесте *друштвени простор*, који се разликује од физичког простора по томе што је то област у којој се одигравају друштвени процеси удаљавања и приближавања.

Четврти основни појам је *друштвена творевина*, тј. скуп друштвених односа који су тако везани да се практично указују као целина. Она се састоји из процеса, јер у друштву ничег другог и нема. Задатак социологије у проучавању друштвених творевина састоји се у томе да се утврди које се врсте друштвених процеса у њима претежно одигравају. Међутим, поред творевина које настају као резултат чисто друштвених процеса, постоје и творевине које су резултат, у основи, не међуљудских процеса него биолошких закона размножавања и наслеђа, као што су расе, народи, племена, породице. Социологија истражује само њихову друштвену, не и биолошку страну.

Визе одређује и начин на који социологија треба да проучава друштвене процесе. Тај начин се изражава формулом $P = D \times S$. То значи да је друштвени процес (P) производ (не збир) држања (понашања) људи (D) и објективне ситуације (S) у којој се они налазе. Стога социологија мора проучавати оба чиниоца и њихов међусобни утицај. Само држање је, даље, такође производ два чиниоца:

урођене особености и стечених искустава. Ситуацију такође одређују два чиниоца: ванљудски свет (околина) и држање других људи које је релевантно за дати процес. Ово држање се, са своје стране, опет објашњава с поменута два чиниоца: урођене особине и стечена искуства.

Људско држање је друштвено условљен израз личности. Социологија испитује мотиве овог држања уколико они доводе до друштвених процеса. Она утврђује да је држање, уколико га друштво не прописује, него је израз личности, у знатној мери (иако не потпуно) условљено извесним *друштвеним жељама*, тј. таквим жељама које се односе на друге људе. Ових жеља има четири, као што је то Томас утврдио: жеља за безбедношћу, жеља за признањем, жеља за одговором (*Erwiderung*) и жеља за новим искуствима и сензацијама. У стварности, ове друштвене жеље могу бити одређене многим другим психичким мотивима, али ови не утичу непосредно на људско држање као чинилац друштвеног процеса и зато их социологија може занемарити.

2. — Одређујући основне појмове своје социологије Визе је конкретније представно шта он замислио под „друштвеним“. Све друштвено је, у ствари, друштвени процес, који је једноврстан: приближавање, спајање, удруживање, с једне, и удаљавање, раздвајање, раздруживање, с друге стране. Резултат прве врсте процеса је друштво, резултат друге врсте — усамљеници. Стога у Визеовој социологији постоји у ствари само један једини основни појам: друштвени процес. Све остало је изведено из њега: друштвени однос, који је само статички пресек кроз процес, један његов тренутак, имобилизиран процес; друштвена раздаљина, која је раздаљина између тачака на којима се у процесу приближавања или удаљавања људи налазе; друштвени простор, који је скуп ових тачака, и, најзад, друштвена творевина које је скуп повезаних процеса. Зато се мора утврдити да Визе није довољно доследан ни својој основној мисли ни својим изричним исказима кад поред друштвеног процеса издваја још и друга три основна појма своје социологије (раздаљину, простор и творевину), пошто су ове појаве изведене из процеса а нису равноправне и упоредне с њим. С друге стране, он је недоследан што друштвени однос не ставља у исти ред с остала три своја основна појма, јер се положај односа према процесу нимало не разликује од положаја раздаљине, простора и творевине према овоме. Занимљиво је да своју социологију назива науком о односима (*Beziehungslehre*), а однос не сматра њеним основним појмом.

Али, ако се пажљивије погледа, запажа се да, у ствари, Визе, поред основног појма друштвеног процеса, сматра исто тако важним појам друштвене творевине, јер целу своју социологију посвећује обради ова два појма. Ово је потпуно оправдано, јер једино ова два појма имају сопствену садржину, иако је творевина производ процеса. Остала три појма, у ствари и немају никакву сопствену садржину — њихова је садржина дата већ у садржини процеса.

Према томе, Визе није довољно доследан себи кад поред процеса и творевине сматра да су и раздаљина и простор основни социолошки појмови.

Међутим, одредба појма процеса и творевине није задовољавајућа. Визе одређује процес као приближавање или удаљавање људи. Самим тим он није успео дати једну јединствену одредбу процеса, његов процес се одмах дели на две врсте и нема никакве заједничке одредбе обе те врсте (процес је, по Визеу, појава којом се људи приближавају или удаљавају). У његовом чисто формалном систему те-

шко је и дати једну одредбу која би била јединствена и обухватала обе основне врсте процеса. Могла би се, на пример, покушати с оваквом одредбом: процес је мењање друштвене раздаљине између људи. Но, незгода је у томе што оваква одредба узима као основни појам друштвену раздаљину, коју је, опет, тешко одредити без друштвеног процеса. Визе није видео, међутим, да се процес може одредити на јединствен начин ако се схвати, да тако кажемо, са своје производне стране, коју и сам Визе увиђа, јер наглашава да је целокупна култура у најширем смислу производ друштвених процеса и јер и друштвену творевину дефинише као њихов производ. Ова одредба је врло проста и она се састоји управо у јасном утврђивању ове производне стране процеса: друштвени процес је, наиме, повезано деловање људи, тј. произвођење извесних промена у свету, стварање или разарање (1). И само спајање и раздвајање нису ништа друго до једна врста повезаног деловања људи. Према томе, спајање и раздвајање нису највише категорије друштвеног процеса, како то хоће Визе, јер су само подврсте једне више категорије — повезаног деловања људи. Но, још је важније што удаљавање и приближавање нису једине врсте друштвених процеса, како тврди Визе. Ако друштвени процес схватимо као повезано деловање људи, онда нам то омогућава да оваквим појмом обухватимо и ону општу садржину друштвеног живота која је, како смо већ рекли, такође предмет социологије и да процесе разликујемо и по њиховој садржинској страни и откријемо законитости везе међу њима — као, на пример, између процеса који чине друштвену основу и оних који чине надградњу. Схвативши процесе чисто формално, као приближавање и удаљавање, Визе је онемогућио себи да обухвати и садржину процеса. На пример, процес материјалне производње, или политички процес, или процес васпитања, не могу се одредити помоћу приближавања и удаљавања, већ само њиховом садржином, тј. повезаним деловањем људи, врстом и обликом људског повезаног деловања. Разумљиво је онда зашто Визе не усваја ни историскоматеријалистичко схватање друштва, пошто се оно не може уклопити у његову социологију схваћену на овакав начин (2).

Визеово схватање друштвене творевине је успелије, јер је заиста тачно да творевину чини скуп друштвених процеса који представља једно јединство и тако се издаја од других процеса. Али је Визеова грешка што ово јединство схвата субјективно, тј. што творевином сматра скуп оних процеса које учесници у њима схватају као јединство. Насупрот томе, творевину треба схватити објективно. Ово јединство постоји објективно, па се зато и одражава, више-мање тачно, у субјективним свестима. Стога треба истраживати те објективне елементе творе-

(1) Овакву одредбу друштвеног процеса изнели смо у својим „Основима социологије“.

(2) Потпуно је зато несхватљиво што неки критичари наших „Основа социологије“ (проф. Кораћ и др. Живковић) налазе везу између Визеовог схватања социологије и оних заступљених у поменути нашим „Основима“. Њима смета што и ми, као и Визе, употребљавамо термин „друштвени процес“ и „друштвена творевина“ и што помоћу ових појмова систематизујемо и класификујемо друштвене појаве. Међутим, они не уочавају да ми под овим терминима разумемо сасвим другачије појмове него што су Визеови, такве појмове који обухватају и садржинску а не само формалну страну друштвених појава, због чега нам је и могуће да обухватимо све оне појаве које су од нарочите важности за историскоматеријалистичко схватање социологије, што за Визеа, као што смо видели, није могуће. При том треба истаћи да поменуте термине није пронашао Визе, јер су они били употребљени и далеко пре њега, а употребљавао их је и Маркс (који говори о процесу производње као о главном друштвеном процесу), као што их употребљава и сам критичар др. Живковић у поменутој критици. Заиста је немогуће схватити у чему се састоји наша грешка и какве везе има између Визеових и наших схватања.

вине. Визе, додуше, помиње и ове објективне елементе и утврђује да субјективна слика о творевини никад не одговара потпуно њеној објективној стварности, али то није довољно.

Најзад, формула анализе друштвених процеса коју Визе даје у основи је добра, јер занста постоје два чиниоца који процес одређују: држање људи и објективна ситуација. Али је неприхватљиво његово психолошко објашњење друштвених процеса са четири друштвене жеље. Оно је сувише натегнуто и у извесној мери наивно. Таквих жеља, пре свега, има несумњиво више. Затим, није јасно његово схватање да други психички чиниоци делују само посредно преко ове четири жеље. Није довољно јасан ни однос између она два чиниоца којима се објашњава понашање (наиме, урођених особина и стечених искустава), с једне стране, и ове четири жеље, с друге. Укратко, ово је свакако најслабија тачка Визеовог учења о друштвеним процесима.

Тако се његово учење о основним друштвеним појмовима може сматрати као неуспело углавном у два смисла: оно не одговара стварности и оно није у складу с основним поставкама самог Визеа, тј. није доследно изведено према захтевима самог његовог система.

III. — Примењујући своје основне појмове у разрађивању социолошке грађе, Визе се углавном служи појмовима процеса и творевине, које систематски разрађује, док раздаљину, однос и простор употребљава само као допунске појмове.

Визе систематизира најпре друштвене процесе. Он их разврстава у неколико редова. Најпре, постоје два основна процеса — приближавање и удаљавање. Потом се сваки од ових основних процеса дели на главне процесе, тако да постоје главни процеси приближавања и главни процеси удаљавања. Поред њих постоје и мешовити процеси, где има и приближавања и удаљавања. Но, поред ове поделе основних процеса, коју Визе назива *вертикалном*, постоји и *хоризонтална* њихова подела, на процесе првог реда, или *просте* процесе, који се одигравају ван друштвених творевина, и процесе другог реда, *сложене* процесе, који се одигравају у творевинама.

Ако се узму у обзир *прости* процеси, онда се главни процеси *приближавања* деле, према ступњу овога, на четири врсте, при чему је четврта врста врло блиска творевини и већ престаје бити процес. То су: приближавање, прилагођавање, изједначавање и сједињавање. Процеси *удаљавања* се такође деле на четири врсте: слабење сједињавања, разилажење, раздвајање, усамљеност. Слабење сједињавања и разилажење Визе назива супротстављањем (опозицијом), а раздвајање и усамљеност — борбом. *Мешовити* процеси се деле на *примарне*, који постоје између две стране, и најважнији од њих јесте утакмица (конкуренција), и *секундарне*, где постоје три стране, као што су оцртити некога, отворити неком очи о некоме, и сл. Процесима по правилу претходи *додир*.

Сложене процесе Визе дели према ступњу приближавања и удаљавања и према утицају на односну творевину (њено стварање и разарање). Процеси *приближавања* јесу: изједначавање у творевини, уврштавање у творевину и социјализирање у творевини. Процеси *удаљавања* јесу: настајање неједнакости у творевини, господарење и потчињеност у творевини, раздвајање и раслојавање у творевини,

издвајање (селекција) у творевини и индивидуализација, одвајање (*Absonderung*) и одстрањивање. Процеси стварања творевине јесу: институционализирање, професионализација и ослобађање. Разарање се врши овим процесима: искоришћавање, повлашћивање и подмићивање, формализам и окоштавање, комерцијализирање, радикализирање и изопачавање.

Ови главни процеси деле се даље на *потпроцесе*, тако да се од основних преко главних долази до потпроцеса, а ови се, опет, састоје из појединих *појединачних* процеса или догађаја. На пример, процес главног процеса приближавања јесте поверавање.

Разним врстама простих процеса одговарају односне врсте друштвених *односа*. Главним процесима приближавања одговарају односи здружености и везаности, односно зависности; главним процесима раздвајања одговарају односи усамљености, изолираности и одвојености, односно самосталности.

Друштвене творевине Визе дели према ступњу удаљености људи у њима односно удаљености између људи и самих творевина, на три врсте: маса, група и друштвено тело. У *маси* је најмања раздајина између творевине и њених припадника, ту људи чине оно што сами хоће и непосредно утичу на творевину. *Група* је виши ступањ творевине од масе, па је зато и даља од припадника. Главно обележје групе је њена већа трајност и њена организованост — у њој људи чине оно што је унапред одређено или наређено. Најзад, *друштвено тело* (*Körperschaft*) људи осећају као нешто сасвим одвојено од себе, безлично и надлично. Друштвено тело има своју сопствену идеологију коју оличава, оно је носилац изнадличних трајних вредности.

Све друштвене творевине врше одређен притисак на појединца (и ту се Визе приближава Диркемовом схватању установе), јер се састоје из „укупности утицаја свих других људи, који истовремено постоје с њим, постојали су пре њега и постојаће после њега“, те према томе одражавају „премоћ укупности других људи“. Ова целина поступа друкчије него појединац, а особито немилосрдније. Друштвена тела настају зато што се јављају препреке слободном вршењу друштвених процеса. Из овог закона се изводе поједина тела.

Пошто сматра да унутрашња садржина појединих облика остаје ван интереса социологије, то Визе и не дели (бар у начелу) поједине врсте друштвених творевина према њиховим функцијама, тј. циљевима које људи помоћу њих остварују, већ према формалним мерилима. Тако масе дели на конкретне и апстрактне; групе на пар, трочлану групу, малу и велику групу; тела на биолошко-друштвена и чисто друштвена. Главна тела су: породица, род, племе, народ, човечанство, затим држава, сталез, класа, привредна друштвена тела и духовна (науке и уметности).

Визе подробно излаже разне врсте процеса, односа и творевина, неке опширније и потпуније, друге сажетије и непотпуније. При том он по правилу описује односну појаву, одређује јој састав и врши унутрашњу класификацију, а онда покушава да јој одреди узроке и законе настанка и развоја, као и њено дејство на друге друштвене појаве. Тако Визе обрађује конкретну историску грађу и дешава се да сиђе на сасвим конкретно тле, па говори о историским конкретним појавама, те није јасно да ли ове наводи само као примере својих апстрактних појмова или сматра и њих таквим социолошким појмовима, тј. допушта поклапање таквих сво-

јих појмова с историски конкретним појавама. Његову обраду ћемо показати на три примера.

Искоришћавање, експлоатација (*Ausbeutung*), као разарајући процес у творевинама, Визе дефинише овако: „Експлоатација постоји кад неко допушта да други ради за њега и одузима му потпуно или делимично производ његовог рада“. Циљ искоришћавања може бити сопствено обогаћивање, али може бити и неки други. Средства могу бити оданост или зависност искоришћеног, његова љубав, верска уверења, економски положај, итд. Стога се искоришћавање не своди, као што социјалисти хоће, на однос капиталист—радник — то је општељудска појава. Склоност ка искоришћавању постоји у већине људи. То је један облик склоности ка преваљивању терета на другог. Зато, да би се искоришћавање искоренило, треба све људе изједначити у моћи, јер ће иначе јачи увек искоришћавати слабијег. Право ту може помоћи, али то није довољно — чак и оно често озаконјује искоришћавање. Често се искоришћавање маскира — на пример, колонијалисти тврде да су просветитељи. Капиталистичка експлоатација постоји само ако су радници слабији од капиталиста по друштвеној моћи, а та слабост није увек подједнака. Радници такође желе да искоришћавају и за то социјализам по себи не значи потпуно искорењивање експлоатације. Али, с друге стране, нису све друштвене класе подједнако веште искоришћавању. Класе које су дуго владале стичу велику вештину експлоатације и особито њеног маскирања. Потчињене класе треба томе тек да се уче. Уколико је експлоататорска група јача и свеснија, утолико је јача њена експлоатација и утолико више она у својим очима оправдава експлоатацију. Уколико је већа разлика између експлоатисаних и експлоататора, утолико је јача и немилоснија експлоатација. Визе не верује да ће долазак пролетаријата на власт укинути експлоатацију — он ће само променити одговарајуће улоге. Али се експлоатација може смањити повећањем демократије, која слабијима даје у руке средства да се боре против експлоатације јачих. Теже је сузбијати отворену него прикривену експлоатацију. Главне врсте експлоатације, које Визе наводи по Росу, јесу: родитељи експлоатишу децу, мушкарци жене, богати — сироте, мањина — већину (али и обратно), ленивци — вредне, образованији — необразованије (по некад и обратно), организовани — неорганизоване, свештеници — световњаке, победници — побеђене, управљачи — народ.

Држава по Визеу не би постојала кад би постојала општечовечанска љубав, кад би алтруизам био исто толико јак колико и егоизам и кад не би постојала жеље за владањем над другим. Државна је функција спречавање препрека које се постављају друштвеном животу услед жеље за владањем над другим. Држава је најопштији и најпразнији друштвени облик који настаје свуда где слабији и јачи морају дуже да живе заједно. Оваква заједница мора да се одржава једним спољним поректом. Овај поредак је далеко од склада, он је „најчешће објективирање и санкционисање једног односа експлоатације“. Држава је нужност ради регулисања борби које настају услед природних разлика у снази међу људима. Држава је увек у служби јачих, иако изгледа да је неутрална у њиховој борби са слабијима. Држава ће поступно одумирати уколико људи постају бољи. У држави се одигравају сви друштвени процеси, а основни је процес власти.

Излажући појам класе као друштвеног тела, Визе исправно наглашава да су класе временски условљене и да историско истраживање овде има предност

над систематским. Класа је једна врста друштвеног слоја, као и staleж, што претпоставља да има бар два слоја и да они нису једнаки него је један подређен другом. Staleж је типично средњовековни слој; класа — савремени. Класе су групе људи „релативно (непотпуно) јединствене, који су приближно једнаки по богатству, образовању и мери унутарполитичке моћи, који стога имају исте интересе и мишљење о животу. Оне покушавају да спрече опасност да изоловани појединац постане жртвом експлоатације.“ Корен класа је економика. Класе су као целине неорганизоване. Утицај класа на човека веома је велик — он у знатној мери ствара његово биће. Постоји тенденција да се између класа води борба, али она може бити избегнута јединственим националним духом. У друштву постоји много класа и подела на две или три класе представља упрошћавање. У основи има пет класа: бедни, радници, ситни капиталисти, имућни, богати. У свакој класи има више слојева. Слободне професије нису класе у правом смислу, јер не учествују непосредно у производњи и могу се условно придружити оној класи с којом се осећају најближе, сходно свом раду.

2. — Ако се приђе оцени Визеове примене његових главних социолошких појмова на подробнију изградњу социологије и објашњење појединих друштвених појава, одмах се види колико је његово схватање друштвеног процеса уско и формалистичко. Помоћу њега се не може обухватити низ најзначајнијих друштвених процеса, одређених садржином а не ступњем приближавања или удаљавања. Стога ни Визе није могао остати доследан себи, па је веома много одступао од свог сопственог полазног става и уместо да поједине друштвене процесе и творевине одређује ступњем удаљавања или приближавања људи, он их је одређивао, као и сваки други социолог који није усвојио његово схватање, помоћу других, садржинских елемената. Тако је класификација процеса и творевина и објашњење појединих важних процеса и творевина највећим делом извршена ван, па и против полазних тачака које по самом Визеу треба да буду основ ове класификације и објашњења. То се види јасно и из онога што смо већ навели.

Визе је релативно највише успео да остане доследан себи у класификацији својих главних процеса, којима се ближе одређују основни процеси приближавања и удаљавања. Он наводи разне врсте процеса приближавања идући редом по ступњу приближности, као што слично чини и с процесима удаљавања. Међутим, већ ни овде то није довољно успело. Основ неуспеха је у томе што се ступањ приближности или удаљености (тј. раздаљина) не може мерити — све остаје само приближно одређено. Визе, технички речено, није успео да одреди лествицу ступњева (скалу за мерење ових раздаљина), већ их само ређа по рангу, а то је непрецизно. То у још већој мери важи за његове процесе другог реда, процесе у друштвеним творевинама. Исто тако не делује убедљиво ни разликовање процеса првог и другог реда.

Међутим, кад с класификације процеса пређе на њихову подробнију обраду, онда се показује колико Визе мора да одступи од својих полазних тачака. То се лепо види на опису експлоатације. Сходно својој полазној тачки, Визе би и експлоатацију, као и сваки други процес, морао да одреди помоћу ступња и врсте удаљености или приближености, односно процеса удаљавања или приближавања, да покаже шта експлоатацију као такву одликује у овом погледу од других процеса. Он то, међутим, нимало не чини, већ експлоатацију одређује, као и

сваки други, њеним садржинским елементима, који не улазе у напред наведене. Стога његово излагање о експлоатацији, без обзира да ли је тачно или не (а ту, поред низа нетачних, па и наивних, има и тачних ствари), противречи његовој полазној тачки и показује немоћ његове теориске конструкције појма друштвеног процеса да обухвати друштвену стварност.

Ово се још боље види на примеру друштвених творевина. Доследно својој одредби творевине као скупа процеса и својој подели процеса на процесе удаљавања и приближавања, Визе би морао да творевине класификује према томе да ли су створене једном или другом врстом процеса, односно њиховим подврстама, и да покаже како ти процеси стварају творевине. Уместо тога, он творевине класификује према томе колико их њихови припадници субјективно осећају, односно, представљају као блиске себи или удаљене. При том Визе подвлачи да се у свим творевинама одигравају и процеси сједињавања и процеси разједињавања. Занимљиво је да многобројни Визеови критичари, и код нас и на страни, нису увидели ову основну Визеову недоследност, која јасно показује његову немоћ да створи један непротивречан систем социологије, заснован на веома уском појму друштвеног процеса, чак и под условом да социологију сведе на сасвим уско поље друштвених појава у коме, по претпоставци, друштвени процес, схваћен тако како га он схвата, може да послужи као основа.

Ово је још видљивије на примеру објашњења државе и класе као друштвених творевина. Визе каже много тачно и о једном и о другом, као и доста нетачно. Али то што он говори нема никакве везе са процесима приближавања и удаљавања, па чак ни са ступњем удаљености ових творевина од њихових припадника, а то су управо два једина мерила којима у начелу Визе одређује све врсте друштвених појава, јер, по њему, социологија нема ништа друго да тражи у најразличитијим друштвеним појавама до ступањ удаљавања и приближавања људи.

Треба, дакле, јасно утврдити да, маколики напор Визе учинио да утврди, класификује и систематизује бројне друштвене процесе, односе и творевине, он у томе није успео. Прво зато јер је најважније ове појаве оставио по страни од свог система, који није прилагођен да их обухвати, и, друго зато што ни у одређивању, класификовању и систематизовању и оних појава које је обухватио није био доследан себи. То све показује да се и друштвени процес и друштвена творевина морају схватити сасвим другачије од Визеа.

IV. — Најзад, неколико речи о Визеовом социолошком методу. Визе се социолошким методом није ближе и изрично бавио у свом главном делу, питања методологије додирнуо је непосредно само у свом уводу у социологију. Ипак његово главно дело посредно открива његов метод, иако га не износи.

Визе социологију схвата као емпириску науку, и тиме је јасно разграничава од идеологије и филозофије, као и социјалне политике, што је, наравно, позитивно. Говорећи о методима емпириског истраживања, он набраја све познате методе или технике (посматрање, експеримент, статистику, социометрију, итд.). Међутим, у свом главном делу Визе употребљава углавном метод глобалног и неспецифичног посматрања, тј. на основу свог општег знања и књижевности ствара

своје социолошке исказе. Стога је његов метод у основи есејистички. Визе говори уопштено о појединим појавама, скоро као и сваки културан, књижевно обдарен човек, који варира теме у неком добром социолошком салону. Ту има и духовитости, и добрих запажања, и још више наслуђивања, и продорне делимичне анализе, итсл., али нема систематског, потпуног, строго научно заснованог излагања, нема низа строго повезаних ставова који произлазе један из другог и чине потпуну научну теорију. Виезово излагање остаје фрагментарно и плод тренутног надахнућа.

Ако је Виезов метод описа појава и истраживања њиховог састава (структурално-формална анализа) јасан, није тако јасан његов став у погледу научног објашњења појава, у погледу научних закона у социологији. С једне стране, Визе сам поставља низ закона (или претпоставки) којима објашњава извесне појаве. И то не само што тако објашњава њихову формалну структуру, него, као што смо видели, објашњава и њихову функцију, тј. њихову садржину или циљ — оно што, по његовом начелном ставу, не би требало да спада у социологију. Исто тако, Визе разликује социологију од социографије, што значи да сматра да социологија има да утврђује законитост појава. Али, с друге стране, на више места, Визе изражава сумњу у могућност постављања закона у социологији, особито кад се тиче општег кретања друштва и утврђивања оних чинилаца који су за ово одлучујући. Тако Визе критикује и историски материјализам, и то на прилично наиван начин. Визе, значи, и овде долази у противречност сам са собом: на једној страни, он признаје да социологија треба да одређује законе друштвених појава; на другој страни, он сматра да се најважније појаве не могу обухватити законима и да се искључиво систематским (а не и историским) истраживањем могу утврдити односни закони. Очигледно је да је Визе недовољно проучио питање законитости друштвених појава и да има далеко више смисла за питање структуре него функција и законитости.

Виезово дело по свом методу представља прелаз из старе, спекулативно-есејистичке школе која је правила велике и свеобухватне системе без довољно строгог емпириског истраживања у нову, аналитичку школу, која се чува система и заснива се на строго емпириском истраживању. При том је он ближе првој него другој школи. У погледу основног става Визе је позитивиста, са свим позитивним и негативним што овај појам значи. Позитивизам га је нарочито учинио слепим да гледа дубље, да се задржи на спољашњем, случајном, живописном, у извесном смислу артистичком.

Ако се покуша дати општа оцена Виезова дела, треба најпре рећи да је он, можда, узео на себе већи задатак но што га је могао извршити — не само због личне неспособности (напротив, Визе је несумњиво веома обдарен човек, са јасним смислом за опажање и најсуптилнијих друштвених појава и за њихову продорну анализу и систематизацију) него првенствено због стања у коме се социологија у његово доба налазила. Он је хтео да пружи један свеобухватан социолошки систем, у коме би све логично произлазило једно из другог. Међутим, подробна социолошка испитивања, а пре свега испитивања кретања великих друштвених целина, самосталних друштава, нису била довољна за успех

оваквог подухвата. Томе је допринео и основни идеолошки Визеов став, који му је онемогућно да се у овом погледу користи значајним резултатима историског материјализма. Зато је његов систем у знатној мери остао непотпун, а често је заснован на обичним интуицијама које, макар биле и генијалне, не могу бити научно (већ, евентуално, уметнички) убедљиве. Општи је утисак да његов систем често врло сложених појмова виси у ваздуху, далеко од чињеница, и да Визе у конкретној, подробној обради социолошке грађе не води рачуна о својим сопственим системским ставовима, већ ради као и сваки други социолог, независно од система.

Према томе, за неуспех свог напора Визе не сноси главну кривицу. И данас још социологија није на таквом ступњу да овакав напор може успети. То показује неуспех, сличан Визеовом, нових сличних система, као што су Гурвичев и Парсонсов. Визеова кривица, као и кривица осталих систематизатора, лежи првенствено у томе што не увиђају да се путем којим они иду не може доћи до строго научно заснованог социолошког система — да се мора, напротив, поћи од емпириски строго проверене грађе и поступно ићи ка све општијим и општијим законитостима, при чему, разуме се, мора да се пође и од неких најопштијих претпоставки. Визе није јасно разликовао ни истакао шта је у његовом систему конструкција и претпоставка, чију исправност тек треба проверавати, а што је чињеница. Додуше, треба рећи да у Визеово доба овај самокритицизам није био развијен међу социолозима.

Ако се оцењује сам његов систем, онда, као што је већ речено, основни његов недостатак је ускост, коју је Визе сам себи наметнуо, одбацујући и садржинско и историско истраживање појава из оквира своје социологије. То је довољно истакнуто и не треба се даље задржавати. Али је можда још важније што ни у оквиру онога што његов систем обухвата Визе није био доследан својим полазним ставовима, што је противречан. Он није довољно доследно разрађивао и примењивао своје основне појмове. А из њих би се вероватно могло далеко више извући но што је он учинио, као што би се њима вероватно могло обухватити и више социолошке грађе него што је он обухватио.

Међутим, Визе има и несумњивих заслуга за развој социологије.

Најпре, он је снажно истакао потребу за стварањем систематске социологије, која ће покушати дати целовиту слику друштва. Иако у томе није успео, а ни могао успети, Визе служи као опомена савести социолога да мисле на овај задатак. Он сам је имао у знатној мери типично немачку моћ конструкције и апстракције, те је изградио један врло сложен и разгранат систем појмова и теорија, који изазива признање, иако се у целини мора сматрати неуспелим.

Друго, он је за изградњу овог система припремио извесну грађу која мора у њега ући. То су друштвени облици — да их тако условно назовемо, односно систематизација, класификација и објашњавање друштвених појава с њихове спољне, формалне стране. Ово је од особитог значаја за историскоматеријалистичку социологију, чији извесни представници теже да забораве потребу изучавања овог вида друштва. У овом оквиру Визе је дао извесне значајне прилоге — особито је плодна његова мисао о повезаности друштвених процеса и творевина, мада је он није доследно извео.

Треће, Визе је значајан по томе што је допринео коначном развијању оног става у социологији који бисмо могли назвати „супстанцијалистичким“ и који је самим тим и статичан. Он је то учинио показујући да су све друштвене појаве у ствари сталан низ процеса, да је цео друштвени живот један велики непрекидни процес, у коме извесне кристализације процеса изгледају као супстанције, иако то нису. Ова динамичност друштва веома је пластично изражена у Визеовом систему, а то му признају и они који се иначе не слажу с њим (као Гурвич, на пример).

Четврто, Визе има велики посматрачки и анализаторски дар и дао је низ магистралних описа и анализа појединих друштвених појава, особито оних на граници социологије и социјалне психологије, појава које пре спадају у микросоциологију. Стога је његово дело незаобилазно за изучавање ових појава. Он је ту не само утврдио и описао чињенице, него је поставио и низ законитости, често веома финих и продорних. Многе од тих законитости, истина, остају на ступњу претпоставке коју треба проверити, али и то је од значаја.

Укупно узето, Визеов допринос социологији, данас посматрано, осетно је мањи но што је то изгледало пре двадесет-тридесет година, али је он још увек значајан, а његови недостаци се објашњавају неразвијеношћу социологије његова доба.

Др. Рад. Д. Лукић

ПРАВНИ РЕЖИМ КОНКУРЕНЦИЈЕ, МОНОПОЛА И ОЛИГОПОЛА*

1. — *Правно регулисање конкуренције и сузбијања ограничавања конкуренције.* — Проблематика правног уређења конкуренције постала је код нас актуелном преласком на нови привредни систем. У административном привредном систему није постојала конкуренција, па према томе начелно ни могућност недопуштене конкуренције или стварања монопола. Стриктно одређени плански задаци, а напосе дистрибуција и прописане јединствене цијене, искључивали су могућност појаве недопуштене конкуренције, као и појаве ограничавања конкуренције, па се отуда ова проблематика појављује тек преласком на нови систем, јер су нелојална конкуренција и појаве ограничавања конкуренције могуће само у тржишној привреди.

Иако је од преласка на нови привредни систем прошло пет година, наше је законодавство у овој области још релативно оскудно. Било је потребно да прође извјесно вријеме па да се виде облици конкуренције и спријечавања конкуренције да би се могло приступити детаљнијем регулирању ове области. Иако у економском и организационом погледу предстоје даље привредне мјере, досадања пракса је показала да је довољно материје за правно регулирање, те се већ може сматрати да је детаљно регулирање ове области постала потреба.

Ако се успореде прописи из ове области у западним земљама, онда се види да право конкуренције и право сузбијања ограничавања конкуренције (*Legislation on Restrictive Business Practices; Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen*) представљају подједнако важну област и да се у иностранству, задржавајући

(*) Предавање одржано 7 марта 1961 у Институту за упоредно право у Београду.

разна рјешења за регулирање конкуренције, управо у знатном обиму развило антиitrustовско и антикартелно право као последица чињенице да се у привредном животу у све већој мјери могу запазити појаве ограничавања конкуренције.

Мислим да и код нас проучавање ове материје у оба правца долази у једнакој мјери у обзир иако су друштвено-економски услови битно различити. Појаве недопуштене конкуренције и ограничавања слободне конкуренције условљене су постојањем тржишне привреде и савременим развојем организације предузећа и друштвених односно јавних служби. Међутим, управо наш друштвено-економски систем тражи да се испитају рјешења која ће одговарати нашим условима.

2. — *Недопуштена конкуренција.* — У праву старе Југославије постојао је закон о сузбијању нелојалне конкуренције. Појам „нелојална конкуренција“ упућује на емпиријски основ рјешења овог питања, тј. на такву конкуренцију која се има сматрати нелојалном према другим конкурентима. Међутим, по нашем мишљењу правни основ регулација недопуштене конкуренције треба да буде етички принцип, па како се нелојална конкуренција онда појављује „нелојалном“ према потрошачима и осталим конкурентима, можда би боље било говорити о „недопуштеној конкуренцији“, јер је таква конкуренција законом забрањена.

У оквиру правног регулирања требало би дати првенство већ усвојеној методи прихватањем генералне клаузуле уз навођење специјалних дјела нелојалног пословања. Овдје нам се отвара питање, које се нарочито истиче у области регулирања нелојалног пословања: генерална клаузула наиме, базира на уопћеној формули да неки такмичар у пословном промету учини дјело противно добрим пословним обичајима. Иако се грађанско право, а још више привредно, позива на пословне обичаје, овдје обичаји постају основ за оцјену да ли је конкуренција допуштена. Ванправне категорије, дакле, постају у неку руку супрот цијелог регулирања. Закон о удруживању и пословној сарадњи у привреди такође у овом правцу тежиште поставља на повреду добрих пословних обичаја не дајући ближу дефиницију тог појма. Такав начин прилажења ствари је сасвим нормалан и усвојен у иностраном законодавству. „Добар пословни обичај“ је удомаћен стандард који омогућава еластичну примјену и саобраћавање промијењеним околностима. Можда је у нашем праву ово начело најљепше изражено у опћим узанцама за промет робом које поштење и савјесност проглашавају основним начелом кога се странке морају придржавати у пословима промета робом, те се странке не могу позивати на неке од ових узанца, ако би њена примјена у датом случају произвела посљедице противне томе начелу (Опћа узанца 3).

Стављени пред дилему да бирамо који основ можемо прихватити приликом одлучивања о томе што се има сматрати недопуштеним пословањем, етички или емпиријски, онда се без двоумљења морамо одређити за етички принцип. Не бисмо могли прихватити могућност уважавања емпиријског принципа, јер тај принцип представља уважавање професионалне етике мјеродавне само за привреднике, дакле неку врсту *communis opinio* интересантна, дакле неки професионални морал. Напротив, ствар треба посматрати шире и код заштите узети у обзир не само лојалне такмичаре, већ и потрошаче односно друштвену заједницу.

Ако пак негирамо емпиријски основ, онда не можемо поћи од полазне тачке какву имамо код емпиријског принципа. Развој показује да је већ у буржоаском

праву све више снажних гласова који говоре у прилог признања социјалног принципа, сматрајући да је прошло вријеме класичних схваћања о односима између привредника. Због тога се све више истиче да аутономија воље странака мора трпјити ограничења и у уговорном праву, а напосе у привредном, праву. Начело *pacta sunt servanda* примењује се прилагођено новим потребама, јер се економски и социјални мотиви стављају у први план. Право не може затворити очи пред социјалном сврхом уговора, пред економским мотивима, пред питањем тко су уговорне стране, дакле пред промјенама које настају због тога што се умјесто појединаца, као уговорни партнери појављују удружења или друге асоцијације. Па и онда кад су сауговарачи појединци, нема више симетрије у уговорним односима, као што је била раније. „Велики и мали“, економски јаки и слабији, нужно су неравноправни, иако се формалноправно третирају као равноправне уговорне стране. У таквој ситуацији је очито да стари принципи, који су важили онда кад су се послови склапали претежно између појединаца и кад ти послови нису по обиму били тако велики, кад још није постојала толика концентрација у привреди, нису више прихватљиви.

Ако сагледамо развој у капиталистичким земљама и уочимо појавне облике код нас, онда ћемо морати да констатирамо да регулирање недопуштене конкуренције није у првом реду правна ствар, па се ова проблематика мора разматрати у првом реду на економском плану, али истовремено не смијемо занемарити ни правни и политички аспект проблема.

Разматрајући проблем из правног аспекта, морамо се одредити за генералну клаузулу о недопуштености нелојалног пословања, што је уосталом већ било учињено и у бившем југословенском закону о сузбијању нелојалне конкуренције. Такво рјешење усвојила су модерна законодавства у свијету.

Навођење неких специјалних дјела недопуштеног (нелојалног) пословања ограничава се на оно што се већ искристализовало као типично, а то је врло мали дио онога што треба да покрије генерална клаузула.

Генерална клаузула почива на повреди добрих обичаја. С тим у вези поставља се питање да ли право конкуренције може да прихвати начело кривичног права: *nullum crimen sine lege*, што би у конзеквенцијама значило да је дозвољено све што није забрањено. Друга алтернатива, да је све забрањено што изрично није дозвољено сигурно није прихватљива. Не може се привредно пословање тако уоквирити да се све пропише. То је био јалов посао за све законодавце и историја нам је оставила свједочанство о разочарању великих кодификатора који су имали амбицију да све нормирају. Увијек је остало много мјеста јуриспруденцеји, и што је законодавац имао мање амбиција да, минуциозно све предвиди, то је више мјеста остало стваралаштву суда. Такви су закони по правилу преживјели оне законе који су тежили да ријеше максимум појединости.

Али, не можемо рећи ни обрнуто, тј. да је све дозвољено што није забрањено. За разлику од казненог права, право конкуренције не барата устаљеним класичним и стабилним категоријама. Чак и кривично право, узгред буди речено, код привредних кривичних дјела прибјегава бланкетним нормама.

И тако се одједном, наоко, налазимо у зачараном кругу: негирамо начело забране сваке акције, која није изрично дозвољена, а не одобравамо сваку акцију која није изрично прописом забрањена. Тај затворени круг настаје с разлога што

генерална клаузула, барем једним дијелом, почива на ванправним категоријама, која додуше постаје правна тиме што је уврштена у норму, али чији садржај треба тражити у одређеном друштву, у одређено вријеме и у складу са схваћањем социјалних мотива и тенденција.

Будући да је савршена генерализација искључена, законодавци не чине више него дају опћенита начела намјеравајући оставити судовима и другим органима да та начела креативно примјењују. Велике нијансе економских и социјалних проблема и правних ситуација чине, нарочито овдје, дискрецију неизбјежним елементом суђења.

Полазећи од етичког принципа стојимо пред прилично широком проблематиком, јер треба утврдити што је нормално допуштено у пословању, да би се могло одредити оно што није нормално и што је недопуштено. Не треба изгубити из вида да многи постојећи облици недопуштеног пословања настају због тога што нема јаснијих индикација да ли ће се нешто признати као допуштено или не, поготово кад заштиту треба пружити не само лојалном такмичару, већ и потрошачу, па и друштвеној заједници кад се конкретно не може указати на оштећеног потрошача. Довољно је подсјетити на велику дискусију од прије неколико година о томе што је повреда фабричке тајне подузећа, да ли се та тајна у нашим условима штити, до које мјере и којим средствима.

Будући да баратамо с етичким појмовима, тражимо етичке норме као подлогу за оцјену што је недопуштено у пословању, онда треба имати у виду и то да формирање одређених судова претпоставља извјесну кохезију интересената. Имамо при томе у виду да одређена навика, одређен обичај настаје у друштву због друштвених потреба, дакле, да друштвена пракса има примарни значај и да је она узрок настанку норми, дакле да у конкретном случају треба тражити нужност одређеног рјешења. А управо у овом правцу имамо и наслијеђених обичаја, нерашчишћених појмова и различитих интереса. Морамо стога дати оцјену што је прихватљиво с гледишта данашњих друштвених интереса, па према томе не можемо сматрати да се под трговачким обичајима подразумева оно што се фактично врши, дакле одређена пракса наших подузећа. Закон о удруживању и пословној сурадњи и привреди први је пропис који даје такву индикацију наводећи као обавезу подузећа да ради у складу с „добрим пословним обичајима“. Оцјена о томе почива на економским категоријама и тражи извјесно поређење (1).

Из тога произлази да, кад истражујемо што је нелојално, што је непоштено и што је недопуштено, онда не можемо рећи да је допуштено све оно што законом није забрањено. Оно што законом није забрањено треба сматрати допуштеним под условима, да неке друге норме не сматрају извјестан поступак недопуштеним. Те друге норме, које морамо узети у обзир, су етичке норме.

Већ је подвучено да појам слободне конкуренције и у савременом капиталистичком свијету не значи апстрактну слободу на тржишту, већ да се та слобода мора посматрати: *sub lege*, дакле, да свака привредна организација има једнаке могућности на тржишту под одређеним законским увјетима.

Ако испитамо појаве недопуштене конкуренције код нас, онда неке од њих морамо правдати непостојањем правних правила о томе, јер нема прописа и јер

(1) Joan Robinson: Exercises in Economic Analysis, London, 1960, p. 225.

су предратни прописи о сузбијању нелојалне конкуренције потпуно заборављени у пракси и као правна правила.

Међутим, пракса показује да нелојалне конкуренције има и да је неопходно регулирати конкуренцију. Довољно је подсетити на неке најраширеније појаве које не би могли одобрити. Напоменуо бих питање разних „распродаја“, које сада нису уопће регулиране, затим давање поклона службеницима пословних партнера, нелојалну рекламу — која није претјерано раширена, али постоји — неистиниту ознаку извора робе и њеног састава, у посљедње вријеме нелојално пословање рушењем цијена, — појаве нелојалне према осталим такмичарима, а само привидно у корист потрошача, — те у све већој мјери проширено увођење лутрије, која је постигла завидан обим у пракси подузећа а која не подлеже контроли и др.

Усвајајући, дакле, генералну клаузулу, с допуном типичне казуистике кроз специјална дјела, остаје питање санкција.

У погледу санкција за недопуштenu конкуренцију дошле би у обзир грађанскоправна, управна и казеноправна, које би требале да обештете оштећене и да спрјече настављање недопуштеног пословања. Управна санкција би у одређеним случајевима нарочито ефикасно могла да сузбије недопуштenu конкуренцију.

Иницијативу за покретање поступака требало би дати што већем кругу лица, путем ограничене *actio popularis*, како се не би безразложно покретали судски поступци. При томе не би требало избјећи концилијацију у оквиру комора, како би се тим путем међу самим интересентима формирао став о ономе што је допуштено а што није.

У погледу лица која треба штитити, чини нам се, да би на прво мјесто требало ставити потрошача, па онда лојалног такмичара. Друштвена заједница би уживала заштиту кроз заштиту суме потрошача. Али, могуће су ситуације кад је потребно дати заштиту друштвеној заједници, јер се неће наћи угрожени потрошач, ни такмичар. То нарочито долази у обзир у односу на послове у иноземству. Наравно да код санкција треба водити рачуна и о томе да је ове методе потребно допунити управним мјерама којима ће се регулирати тржиште. Овдје нарочито мислим на оснивање подузећа и њихов број, на регулирање редовне ликвидације подузећа, уређење разних распродаја, висину дозвољених рабата, проблематику цијена и др.

3. — Сузбијање ограничења конкуренције. — А — Увод. Већ смо истакли да право конкуренције прелази оквире правног регулирања нелојалне конкуренције. У истој мјери треба говорити и о спрјечавању поступака који иду за ограничавањем конкуренције. У савременој привреди није више једини проблем како регулирати конкуренцију, већ напротив како постићи да се конкуренција не ограничава. Ова проблематика заслужује и нашу пажњу.

Напуштајући административни период управљања привредом, улагали смо много напора за учвршћење уговорне дисциплине, како би у новом систему уговори добили потребно значење. Тако смо, напуштањем старог привредног система, концентrirали пажњу судске праксе на поштовање уговора. Сада смо, међутим, у другој фази. А ипак посљедице напора да се осигура поштовање аутономије воље странака, некако снагом инерције отежавају да се проблематици уговорног права приђе из новог аспекта. Судска пракса показује склоности да се ограничи на фор-

малну подударност између слова уговора и закона. Иако је очигледно да аутономија воље странака мора у уговорном праву трпјети прилично ограничење.

Поред облика недопуштене конкуренције појављује се други један проблем тј. они видови пословања подuzeћа који се на западу рјешавају у оквиру антикартелног и антитрустовског права, дакле права које иде за тим да спријечи ограничење конкуренције. Развој индустрије и концентрација послова постављају овај проблем на дневни ред и код нас. Велика урбанизација, концентрација индустрије и послова нису остали без одјека у уговорном праву. Растућој урбанизацији и стандардизацији, проширеном процесу концентрације подuzeћа, одговара појава да поједина подuzeћа добивају фактички или правни монопол или стварају олигополну ситуацију. Надовезујући на то формирају се формуларни или адхезиони уговори, као и типски уговори, клаузуле и пракса, који битно мијењају положај странака у уговорним односима.

У првом реду запажамо да се цјелокупна привредна активност одвија путем подuzeћа. Она пак обављају привредну дјелатност, а често врше и јавну службу. Рентабилност и рационално пословање постају мјеродавни принцип за сва подuzeћа, а материјално стимулирање чланова колектива покретачем иницијативе и гаранцијом успјеха подuzeћа. Међутим број подuzeћа, предмет њихове дјелатности, подручје њихове дјелатности рјешавају се на другом плану, јер су оснивачи подuzeћа државни органи, у надмоћном броју случајева народни одбори. Тако имамо подuzeћа која имају правни монопол, и та подuzeћа у правилу врше јавну службу. Мислимо овдје на разна комунална подuzeћа која служе задовољавању потреба грађана, затим на велика подuzeћа која такођер имају правни монопол и врше јавну службу, као што је цјелокупни жељезнички транспорт, затим рјечни и поморски транспорт, банкарство, осигурање и др.

Осим подuzeћа која имају правни монопол треба узети у обзир она која имају фактични монопол због тога што народни одбори нису основали друга подuzeћа с истом дјелатности. И коначно на тржишту имамо олигополну ситуацију, тј. да мали број подuzeћа има доминирајући положај на тржишту. При томе олигополном ситуацијом сматрамо ону у којој неколико подuzeћа има у својим рукама највећи дио производње, односно кад „шака великих подuzeћа доминира сценом, односно кад се 3 или 4 велика подuzeћа држе истих цијена (2).

Постојање монопола, барем правног, често је неизбјежно, нарочито у погледу подuzeћа чији је задатак да задовољи потребе грађана одређеног подручја и која врше јавну службу (плинаре, електричне центре, градски саобраћај, подuzeће градске чистоће и др.). Сама чињеница да неко подuzeће има монопол изискује да се његово пословање подвргне друкчијем правном режиму, но што је иначе случај, поготово кад то подuzeће врши јавну службу. То исто важи и за остала подuzeћа која имају монопол као што је пошта, Државни осигуравајући завод, банке и др. Начелно говорећи међутим не треба разликовати од тог режима ни она подuzeћа која имају фактични монопол. У капиталистичким земљама се доиста у том правцу не чини разлика, па су, на примјер, амерички судови развили теорију по којој се за подuzeће које има фактични монопол, претпоставља да си је тиме нап-

(2) A. D. Neale: *The Antitrust Laws of the United States of America*, Cambridge, 1960, pp. 160, 179; Dirlam-Kahn: *Fair Competition — The Law and Economics of Antitrust Policy*, New York, 1954.

тило бреме вршења јавне службе (3). Има низ ситуација кад је буржоаско законодавство снажно ушло у садржај уговора, те је све више становниште о потреби да се већина заштити од мањине а појединци од групе, мислећи при томе на економски надмоћније саговораче (4). При томе судска пракса користи с једне стране признате формуле о злоупотреби права, неоснованом обogaћењу и добрим обичајима, а с друге стране све више интервенира путем примјене правила јавног поретка (5).

Прије но што бисмо прешли на разматрање проблема за наше право, неопходно је укратко указати на сувремено иноземно законодавство.

Б — *Инострано право*. — У Данској најновији законски прописи из 1955 о монополимa и контроли ограничавања пословања. *The Monopolies and Restrictive Practices Control Act* одређују као своју сврху да путем јавне контроле монопола и праксе ограничавања пословања, спријече неразумне цијене и пословне услове и да осигурају најбоље могуће услове за слободу трговине (чл. 1). Услијед тога споразуми и одлуке организација које имају или би могле имати ефективни уплив на цијене, производњу, расподјелу или услове транспорта у земљи или на подручју локалног тржишта, морају се нотифицирати одговарајућим властима и могу бити предмет административног поступка (чл. 6). Други један пропис из 1956 (*The Price Supervision Act*) одређује да се на тражење организације потрошача, произвођача или трговинске организације могу провести извјештаји о цијенама и добити, ако контролни органи (*Monopolies Control Authority*) нађу добре разлоге да посумњају да формирање цијена има за посљедицу неразумне цијене.

У Ирској се сматра недопуштеном трговачком праксом свака мјера, правило, споразум или акт који има или вјеројатно има за посљедицу неразумно ограничење или спријечавање лојалне утакмице, неоправдано повишење цијена роби или проузрокује прекомерне предности добављачима или дистрибутерима робе на штету публике, или намеће неоправдане или неразумне услове у погледу испоруке или дистрибуције добара, као и у сваком другом погледу кад подузеће послује против јавног интереса или његово пословање није у складу с принципима социјалне правде (*Restrictive Trade Practices Act 1953*).

У Норвешкој (*Act on Control of Prices, Dividends, and Restrictive Business Arrangements 1953*, с новелом из 1954 и 1958) законски пропис има сврху да потпомаже такво формирање цијена какво је пожељно с гледишта јавних интереса и опријечавање неразумних цијена, профита и пословних услова. Истовремено наведени закон треба да пружи заштиту против неприкладног трговања или такмичарских услова, те против ограничавајућих пословних аранжмана који су неразумни или штетни по јавне интересе. Закон детаљно описује недозвољене облике пословања (чл. 24).

У Холандији (*Economic Competition Act 1956*, с новелом из 1958) се сматра да неко подузеће има доминатну позицију ако *de facto* или *de iure* у трговини или у индустрији има преобладајући уплив на тржишту (чл. 1).

(3) W. Friedmann: *Law in a Changing Society*, London, 1959.

(4) D. H. Parry: *The Changing Conception of Contracts in English Law*, Jerusalem, 1958.

(5) W. R. Anson: *Principles of the English Law of Contract*, Oxford, 1959, pp. 277—338; Chitty on Contracts, London, 1955; J. F. Wilson: *Principles of the Law of Contract*, London, 1957.

У Енглеској многе *Common Law* пресуде из XIX стољећа говоре о уговорима који су закључени у циљу ограничавања трговине. Најновији *The Restrictive Trade Practices Act* из 1956, као и други прописи регулирају контролу споразума о ограничавању конкуренције, као и понашање монопола и олигопола који ограничавају утакмицу у добави добара, а напосе у погледу цијена, услове под којима се роба испоручује или набавља, у погледу количине која се производи, у погледу прописа које треба примијенити у производњи и др. Енглеска влада је 1959 именовала одбор за заштиту потрошача који је испитао заштиту потрошача с разних аспеката као у погледу примјене стандарда за осигурање при употреби робе, у погледу квалитета робе и изведених радова, у погледу информација о роби, у погледу означавања робе, гаранција, трговинских жигова, у погледу методе обрачуна продаје и рекламирања продаје на вјеру, у погледу проширења савјета, помоћи или репрезентације потрошача и др. (6).

У Западној Њемачкој (*Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen* од 27 јула 1957) закон проглашава неважећим споразуме које закључе подuzeћа или асоцијације подuzeћа од опћег интереса, као и њихове одлуке, уколико су подобни да утјечу, путем ограничења утакмице, на производњу или на тржишне услове у односу на промет робом или трговачке услуге (чл. 1). Уколико пак једно подuzeће нема конкурената или њије изложено стварној конкуренцији, оно се сматра доминирајућим, док се два или више подuzeћа сматрају доминирајућим уколико фактично нема конкуренције међу њима (чл. 22). Санкције се примјењују кад подuzeће злоупотреби свој положај на тржишту у односу на робу коју испоручује, у односу на комерцијалне услуге, понуђене цијене, платежне услове или друге услове; или за закључење уговора чини зависним од купње друге робе или давање услуга које нису сродне или нису у складу с трговачким обичајем. Подuzeћима је забрањено да утјечу на друга подuzeћа да зауставе испоруке или купњу с намјером оштећења одређених такмичара. Подuzeћа која имају доминантан положај не смију нефер спријечавати, ни посредно ни непосредно, друго подuzeће у пословној активности која је обично отворена сличним подuzeћима, нити смију — посредно или непосредно — неко подuzeће третирати на различит начин од поступака према другим подuzeћима, осим ако постоје оправдани разлози за такво диференцирање.

Сједињене Америчке Државе заслужују посебну пажњу, јер је антitrustовско законодавство тамо нарочито развијено. Овдје треба навести *Sherman Act* из 1890 и *Clayton Act* из 1914 с новелом из 1936 и 1950 са низом других прописа. Карактеристично је да су ти закони дали важно мјесто судској пракси, па је судско тумачење најважнији фактор у одређивању примјене и ефекта антitrustовског права у Сједињеним Америчким Државама.

Прва карактеристика је да велик број тих законодавстава говори о подuzeћима која имају доминантан положај на тржишту. Норвешки прописи говоре о *dominant enterprise*, холандски о подuzeћима која имају *dominant position*, прописи Западне Њемачке о *market* — *dominating enterprises*; прописи Данске о подuzeћима која имају *effective influence* на тржишту, а законодавство Ирске о подuzeћима која имају или вјеројатно могу имати за циљ неразумно ограничавање или спријечаввање слободне и поштене конкуренције.

(6) В. Calwell: Consumer Protection, „The Journal of Business Law”, Oct. 1960, London.

Иде се дакле за тим да се одреди положај подuzeћа према његовој фактичној позицији, а не само правној.

Друга карактеристика законодавства на Западу је у томе што тражи јавност у цијелокупном поступку око спријечавања ограничавања слободне утакмице. То се постизава обавезном регистрацијом споразума (као у Енглеској гдје су ти регистри јавни), обавјештавањем јавности, публицирањем подузетих мјера, а такођер и обавјештавањем владе о раду органа којима је повјерена административна и судска власт у овим стварима. У Западној Њемачкој, на примјер, картелни уред мора објављивати годишњи извјештај о свом раду, а влада је обавезна да гај извјештај са свим примједбама упуту скупштини.

Трећа карактеристика су прилагођене санкције у виду високих новчаних казни, казне затвора и административних мјера.

Четврта карактеристика је формирање органа за спровођење тих прописа. То су махом специјални органи, с великим компетенцијама и састављени од високих функционера. Уколико се допусти судски пут онда је то пут цивилне заштите и, понегдје, судска контрола у погледу примјене права (као, на примјер, у Њемачкој). Јасно је да предложене компетенције траже органе с потребним квалификацијама и ауторитетом и да је судски пут погодан само кад се ради о стриктној примјени права, док се у погледу осталих елемената као што су цијене, провизије и др. који су претежно подложни економској оцјени, показују вансудски органи ефикаснијима (7).

Наравно да текстови нису главни ослонац за оцјену вриједности ових мјера. Пракса у спровођењу тих мјера даје тек реалну слику о ефекту прописаних мјера.

В — *Наше право*. — У нашем праву „антитрустовско и антикартелно законодавство“ није регулирано одговарајућим законом, као што ни недопуштена конкуренција није посебно регулирана. Закон о удруживању и пословној сурадњи у привреди забранио је закључивање уговора о пословно-техничкој сурадњи, односно оснивање пословног удружења са циљевима који су супротни начелима јединственог привредног подручја, планског усмјеравања привреде и другим начелима друштвено-економског система. Такав уговор не смије садржати нарочито клаузуле које имају сврху ограничења опсега производње и употребе капацитета произвођача, онемогућавања економског опстанка на тржишту другим привредним организацијама, подјелу тржишта и пословног подручја, или којима се предвиђа споразумјевање сауговорача о продајним цијенама на унутрашњем тржишту (чл. 111). Осим тога, пословно удружење не смије ни у ком облику ограничавати слободну утакмицу у производњи или продаји робе, или у пружању привредних услуга подuzeћима изван удружења (чл. 155). За повреду ових прописа предвиђене су казнене санкције путем одговорности за привредни пријеступ. Осим овог прописа има и неких других. Уредба о трговачкој дјелатности и трговачким подuzeћима изрично забрањује привредним организацијама да се међусобно споразумјевају о продајним цијенама на унутрашњем тржишту и о подјели тржишта у погледу продаје робе само одређеним потрошачима, као и о другим увјетима и облицима пословања који доводе до монополистичког положаја на тржишту. Споразуми закљу-

(7) Цитирани подаци узети су из дјела: Guide to Legislation on Restrictive Business Practices, vol. I—II, Paris, 1960, publ. European Productivity Agency of the Organisation for European Economic Cooperation; A. Demichal: Le controle de l'Etat sur les organismes privés, I—II, Paris, 1960; Ch. del Marmol: La protection contre les abus de puissance économique en droit belge, Liège, 1960.

чени противно овоме пропису, као и уговори склопљени на темељу ових споразума, ништави су (чл. 67). Као што се види наши су прописи дали већ нека опћа начела о забрани ограничавања конкуренције.

Ако се има у виду раније изложени положај подuzeћа, онда се види да нека од њих уживају правни монопол (комунална подuzeћа која врше јавну службу, Државни осигуравајући завод, банке, подuzeћа за контролу робе, поште, подuzeћа јавног транспорта и др.), док нека уживају фактични монопол. Тај фактични монопол може бити условљен њиховом економском позицијом на тржишту или неки пута захваљујући административним мјерама, при чему у овом часу не правимо разлику између монополних и олигополних ситуација.

Сва подuzeћа морају имати правила, али се под тим називом подразумевају како статутарни прописи, дакле правила подuzeћа у правом смислу, тако и опћи услови пословања, који се такођер најчешће у нашој административној и пословној пракси називају правилима. Прво питање је тко доноси опште услове пословања. Овдје имамо неколико различитих могућности. Неки пута се опћи пословни услови одређују прописима. Ту спадају услови за превоз на жељезници, морским и ријечним бродовима, опћи услови за извођење грађевинских објеката и радова, правилник о опћим увјетима за испоруку електричне енергије и сл. Ти су опћи услови прописани савезним прописима иако није искључено да их доносе и републички органи. Могуће је да опће услове пословања прописују и народни одбори. Заједничка карактеристика таквих опћих пословних услова је у томе што су инкорпорирани у прописе или чине искључиво садржај респективних нормативних аката.

Друга је могућност да опће пословне услове доносе заинтересирана подuzeћа, а народни их одбори потврђују. Ти се опћи услови најчешће називају правилима, а понекад правилницима.

Било би добро издиференцирати разне услове, те уобичајене називе за нормативна акта задржати само тамо гдје су опћи услови инкорпорирани у садржај таквих аката. Тиме би се нормативни акт одвојио од опћих услова које доносе подuzeћа, без обзира што ти опћи услови подлежу потврди надлежног органа. Није то ствар само неких дистинкција, већ од великог практичног значења.

Такви опћи услови, односно правила, или како их неки зову „мали закони подuzeћа“ у суштини представљају адхезионе уговоре. Према томе у грађанско-правном погледу они се морају третирати као уговори. — наравно са својим специфичностима — али чињеница да су донесени путем правила не изузима их од опћих правила о примјени права. Напосе таква „правила подuzeћа“ могу бити предмет ексцепције елегалности по службеној дужности, што јасно произилази из обавезе суда да своје одлуке доноси на основу и у складу са законским прописима, дакле с вишим нормама имајући у виду да се имовинско право нормира савезним прописима.

Има међутим опћих услова који не подлеже одобрењу, иако регулирају врло за важну материју. То је, на примјер, случај с правилима за осигурање која чине саставни дио уговора о осигурању. Та правила доноси управни одбор Државног осигуравајућег завода, а одобрава начелно Савезно извршно вијеће или орган који оно одреди. Будући да нема прописа који би регулирали односе који настају из уговора о осигурању, материјално право осигурања садржано је данас највећим дијелом у правилима за осигурање.

Обзиром на важност таквих опћих услова односно правила поставља се питање њиховог публициитета барем с гледишта странака које улазе у уговорне одnose. У постојећој пракси публициитет опћих услова је релативно ограничен и тамо гдје је неопходно да саговорарач буде упознат са садржајем адхезионог уговора. То је питање мање важно кад се ради о рутинским пословима и опћим пословним условима гдје познавање тих услова није толико битно, али кад се ради о банкарским условима, о правилима осигурања и другим сличним опћим условима, било би неопходно законом предвидјети минимум обавеза за подузеће да своје опће услове учини довољно приступачним лицу које приступа адхезионом уговору и од тога учинити зависним пуноважност уговора. Илустрације ради довољно је навести да се правила ДОЗ-а нигдје не објављују, нити се уносе у полице, већ се у ограниченом броју могу наћи у посебним едницијама, код ДОЗ-а а у полицу се уноси клаузула да су правила приликом потписивања полице осигуранику уручена. Иако то није увијек случај. Ако се задржимо на усвојеној судској пракси да је претпоставка да су опћи услови учињени познатима, путем расписа, објављивања у новинама или на други начин (8), односно ако се бар узме у обзир опћа узанца 32 која предвиђа да опћи услови чине садржај уговора и обавезују странку само уколико су јој били познати у тренутку закључења уговора, а сматра се да су били познати, ако су јој прије закључења уговора били предати, или су објављени на прописан или уобичајен начин, онда се поставља питање у којој мјери странка може да се определијели за врсту осигурања и како може остварити своја права из уговора о осигурању, кад се правила не објављују. За дискусију је да ли се осигураватељ може позвати на клаузулу у полици да је правила уручио, ако то није био случај. При томе бисмо указали, на примјер, на иноземну судску праксу која сматра да нису без даљњег уговорна утаначења оне клаузуле којима се саговорарач сигурно не би подвргао да их је знао (9).

Знатан број подузећа користи адхезионе уговоре у свом пословању. Ти су уговори врло проширени у свијету, па су ушли и у наше опће узанце за промет робом. Адхезиони уговори предвиђају све до појединости и једна уговорна страна условљава закључење уговора приступањем *en bloc*. Никакве промјене не могу се унијети у уговор, па се под другим условима услуга не даје, нити роба продаје, јер су ти уговори закључени по формули „узми (ако хоћеш да примиш све моје услове) или остави (ако нећеш да примиш све моје услове)“.

Карактеристика је опћих услова у томе што се често примјењују без изричитог позивања на њих. Опћи услови долазе до примјене: а) обавезно, на основу расписа — као што је већ наведени случај с испоруком електричне енергије; б) путем пословних обичаја — као што је случај код осигурања, банака, шпедиције и других подузећа; в) неки пута указивањем на опће пословне услове. Довољно је да опћи услови буду уручени, па да се претпостави да прималац треба да зна њихов садржај.

Опћи услови се у неку руку деперсонализирају и тумаче слично норми (10).

Адхезионе уговоре користе најчешће подузећа која врше јавну службу, односно која имају правни или фактични монопол (11). Другу групу подузећа која се служе адхезионим уговорима сачињавају она која су адхезионе уговоре прихва-

(8) Hamburger: *Treu und Glaube im Verkehr*, Berlin, 1930, p. 181.

(9) Palandt: *Bürgerliches Gesetzbuch*, Berlin, 1938, p. 119.

(10) Gierke: *Handelsrecht und Schifffahrtsrecht*, Berlin, 1938, p. 25—29.

(11) Becker: *Obligationenrecht*, I, Bern, 1941, p. 25.

тила као израз промјењене уговорне технике условљене потребама бржег промета, стабилности и сигурности (12).

Заједничка карактеристика свих група је у томе што су лица којима је понуда упућена формалноправно у равноправном положају, јер се услуге нуде под истим условима. Међутим, гледајући с економске тачке гледишта, не може се говорити о равноправности странака. Очигледно је да је код врло великих подuzeћа, односно погона неопходно дати нека преимућства великом подuzeћу с многобројним комитентима, да би се омогућило нормално и брзо одвијање послова. У којој ће мјери положај понуђача бити условљен потребама нормалног функционисања службе, а у којој ће то мјери бити резултат коришћења монополног положаја, зависиће од конкретних околности. Ако су пословни услови инкорпорирани у нормативна акта, онда је положај таквог подuzeћа везан уз одређену политику. Али, ако неко подuzeће има стварни или фактични монопол, а његове опће услове само потврђује надлежни орган, онда се ту и тамо може догодити да подuzeће с монополним положајем користи своју економску надмоћ на штету својих сауговарача. У тим случајевима можемо говорити о ограничењу слободе уговора који су поставила монополна подuzeћа, па јачи сауговарач, у форми слободног уговора, осигурава диктат (13).

Поставља се питање карактеристике понуде код адхезионог уговора. Због природе тих уговора требало би начелно поћи од тога да понуда има трајни (перманентни) и опћи (колективни) карактер, те да понудилац нема право арбитражно оцењивати коме ће пружити своје услуге или продати робу. Начело искључења арбитражности важило би као опће начело пословања наших подuzeћа, али док се извјесна одступања могу замислити (на примјер, код субконтрахента који су познати као неуредни платише или неуредни сауговарачи уопће), код адхезионог уговора искључење арбитражности представља нужду.

Даље, монополни положај не даје право подuzeћу да услуге које пружа везује уз неке друге услове који нису нужно у вези с оним услугама које пружа у вршењу јавне службе и уз кориштење адхезионог уговора.

Питање је како спровести контролу над опћим пословним условима, како ти услови не би дошли у сукоб с правилима поретка (*ordre public*). У првом реду то је задатак органа који одобравају опће услове. Једна летимична анализа показује да се при одобравању правила — опћих услова не поставља тежиште на ово питање. Није затим искључено да се минимум заједничких принципа мора предвидјети за сва подuzeћа исте врсте, на примјер, управо код комуналних подuzeћа. (То је условило израду јединственог водоводног правилника за цијелу земљу, као привалника — модела, израђеног на основу властитог и иноземног искуства.)

Контрола би могла бити вишеструка. Тамо гдје законодавац прописује опће услове, та би се контрола кретала само у оквиру хијерархије нормативних аката примјеном ексцепције илегалности по службеној дужности. Али ако то није случај, па опће услове прописује или одобрава политичко-територијална јединица, онда би се ти услови могли подврћи контроли по прописима о народним одборима и одобрена правила пословања ништити или укидати.

(12) В. Благојевић: Уговори по пристанку, Београд, 1934, р. 41—47.

(13) Enccerus: *Recht der Schuldverhältnisse*, Tübingen, 1954, р. 113.

Постојећи метод надзора над актима политичко-територијалне јединице не укључује перманентну контролу законитости тих аката, што би већ у претходној процедури унапријед отклонило уношење незаконитих услова. Предложени метод ипак садржи пресимућство према садањем стању, јер није потребно чекати на иницијативу за контролу законитости, нити би се оглавило арбитарном просуђивању да ли ће се таква иницијатива прихватити.

Један вид контроле је судска контрола, гј. да ли су опћи услови донесени на основу закона и у складу са законом. Судови су на ту контролу овлашћени уставним прописом о судовима (чл. 3 закона о судовима и чл. 5 закона о привредним судовима).

Док је судска контрола у изнесеном смислу још на формалном критерију, дотле судска пракса неће наићи на веће тешкоће. Одобрење опћих услова, односно правила подuzeћа не искључује судску оцјену, па постојање одобрења не прејудира судској одлуци.

Тако се међутим не могу ријешити ствари, ако се постави овлашћење суда да уђе у садржај уговора. Јасно је, на примјер, да суд не може ући у питање оправданости тарифа и цијена, јер је то ствар политике. Суд ће се првенствено ограничити на правне елементе иако они не морају представљати обавезну границу судског испитивања схваћену у класичном смислу. Суд ће бити принуђен да учини корак даље од облика класичне принуде коју признаје § 870 Опћег аустријског грађанског законика. На овом подручју су ишчезли облици физичке принуде, па је економски притисак, повреда равноправности странака, искориштавања монополног положаја уопће, начин на који се врши принуда према слабијем сауговарачу. Улажење у економски и социјални субстрат уговора био би предстојећи задатак који би требало проучити. Једна релативно прихватљива подлога било би правило § 878 Опћег аустријског грађанског законика да се уговор не може закључити о ономе што је недопуштено.

Модерни грађански законици отишли су даље од правила Опћег аустријског грађанског законика. Док тај законик говори о принуди на закључење уговора изазваној „страхом неправедним и темељитим“, дотле чл. 33 Грађанског законика РСФСР предвиђа могућност проглашења ништавим уговор који је закључен под утјецајем велику нужде. Швицарски облигациони закон (чл. 21) овлашћује оштећену страну да се не држи уговора и да тражи повраћај плаћеног у случају очите несразмјере између чинидбе и противчинидбе, засноване уговором, до чијеј је закључења дошло искориштавањем нужде друге стране. Њемачки грађански законик (§ 138) проглашава ништавим правни посао којим је неко искористио нужду друге стране. Нови маџарски грађански законик, који је ступио на снагу 1 маја 1960 прописује да су странке у остваривању грађанских права и извршењу облигација дужне осигурати склад између њихових интереса и интереса заједнице (чл. 4). Стога се злоупотребом права сматра његово коришћење на начин који је неспојив са социјалном сврхом закона (чл. 5).

Не поричући судској одлуци право на коначну ријеч, генерализирање путем судске праксе, ипак долази као посљедица дуже примјене прописа и оцјене праксе подuzeћа до које може доћи тек послје одређеног временског периода. Уколико је ова врста контроле спорија и ограничена на иницијативу тужиоца.

И на подручју казненог права, у првом реду закон о привредним пријеступима, а затим и Кривични законик, дају могућност одређене контроле рада подuzeћа. Поготово кад се узима у обзир да је закон о привредним пријеступима дефинирао привредни пријеступ као позреду правила о привредном или финансијском пословању; није дакле инкриминирао повреду прописа о привредном пословању, а правила привредног пословања представљају више неголи прописи. Ту је закон добрим дијелом бланкетне природе.

Наше законодавство дало је приличан број прописа управо у циљу контроле рада подuzeћа. Осим већ споменутих прописа о удруживању, који садрже подлогу „антикартелног права“, постоји низ других прописа, напосе у погледу контроле квалитете живежних намирница, стандарда квалитете производа, контроле цијена и других. Санкције су овдје предвиђене кроз привредне пријеступе, док грађанскоправне санкције остају предмет одлуке судова на основу опћих норми.

Као што су изнијети примјери из иностраног права показали, законски прописи, који су донесени у циљу спријечавања ограничавања конкуренције, иду много даље и укључују оцјену нарочито у односу на цијене, добит, друге услове, једном рјечју у погледу пословања подuzeћа која имају на тржишту монополну или олигополну ситуацију, односно монополну позицију. У том погледу наше законодавство није потпуно, а недостатак — гледајући у оквиру правног система — јесте у томе што не постоји један или неколико основних закона у овој области, који би у цијелини рјешавали ове односе, предвиђали дјела, органе и санкцију. Сва санкција у оквиру садашњих прописа своди се на новчано кажњавање за учињени пријеступ. Грађанскоправне методе, због извјесне резервираности судова, остају прилично по страни, те тако казнене мјере утјечу на уклањање непожељних појава, али се не репарира положај појединаца који су доведени у одређену ситуацију закључењем диктираних уговора.

Неколико примјера може да илустрира постојање појединих уговорних услова, који могу бити предмет сумње у погледу допуштености или прихватљивости.

По правилнику о опћим увјетима за испоруку електричне енергије („Службени лист ФНРЈ“, 32/57) испоручилац има право ускратити испоруку струје потрошачу, ако у одређеном року не плати доспјели рачун. Одмах се поставља питање који је то одређени рок; на који се начин презентира рачун — доставом или поштом, како се врши уплата и др. Затим таква формулација не искључује могућност ускраћивања давања струје болницама, социјалним установама или другим лицима која врше јавну службу, те бар у том правцу не садржи ближе услове у погледу дужег рока за плаћање, претходне опомене или других мјера које треба подузети прије искључења струје.

По правилнику о добави плина из Граске плинаре у Загребу, што га је одобрио Народни одбор Загреба, плинара може немотивирано откапати добаву плина потрошачу, иако се осим тога предвиђа 12 разлога из којих плинара има право обуставити добаву плина потрошачу без обзира на отказни рок. Међу разлозима за обуставу плина без отказног рока наводи се случај, ако се код принудне управе или ликвидације не подмире све тражбине плинаре.

У неким случајевима комунална подuzeћа, имају монопол, везују давање својих услуга уз кориштење других услуга које не представљају предмет њихове основне дјелатности, те тако силе потрошача да споредне услуге прими без приговора, јер га иначе лишавају услуга које пружају као монополисти.

По водоводном правилнику, који је израдило Удружење водовода и канализације ФНРЈ, водовод има право затворити воду, ако се након истека рока плаћања (15 дана након примитка рачуна) рачуни не плате ни у даљњем року од пет дана рачунајући од примитка писмене опомене, или ако потрошач

одбије примитак другог рачуна, или ако се рачун односно обавијест не може предати ни након другог покушаја. И овдје се поставља питање да ли та правила могу да важе апсолутно (у том правцу је добра пракса загребачких комуналних подuzeћа да за вријеме кориштења годишњих одмора у љетним мјесецима не врше наплату), па и према правним лицима која врше јавну службу као што су болнице, социјалне установе, жељезнице и сл. Ако се и не би могло усвојити становиште које је заузела швицарска теорија, да се опскрба дужника водом у градским насељима не може учинити зависном од исплате дуга (Besker: *op. cit.*, p. 26), ипак не треба сметнути с ума да у великим насељима ускраћивање давања воде од стране водовода доводи у питање снабдјевање основним животним потребама, које се не могу намирити на други начин, па би право на укидање воде требало прецизно регулирати, можда условити покушајем претходних извршења на новчаним потраживањима, па евентуално и на покретнинама.

Раднички савјет Градске плинаре у Загребу донио је 20 децембра 1960 закључак да се уведе наплата мјесечног паушала за кориштење плинотјера, иако такву одлуку може само да донесе народни одбор. Накнадном сугласношћу Народнoг одбора ова је одлука озакончена.

Најновијом мјером поштанске управе предвиђен је откуп телефонских апарата од стране претплатника. Не улазећи у економску страну овог питања, са строго правног гледишта, довољно је указати на то да је претплатницима остављен рок од осам дана да се изјасне да ли желе откупити апарате, што је очигледно сувише кратак рок да покушају набавити апарате на другом мјесту. Осим тога за пројектну апарату није предвиђен никакав рекламациони поступак, а наплати рата се приступило без обзира на изјаву да ли се апарат купује или не.

Као што је наведено правила ДОЗ-а за осигурање се не публикују. нити се штампају на полеђини полице, већ се могу добити на увид у послоницама ДОЗ-а. Наравно да таква ситуација отежава положај осигураника, јер се не може на вријеме упознати с правилима осигурања, па се поставља неколико правних питања као што је: што ће бити ако потпише полицу а није добио правила на увид; или, ако је потписао клаузулу да је правила преузео, а то није био случај; и, коначно, која је вриједност уручених правила приликом потписивања полице, када тек накнадно сазнаје под којим се условима осигурао. Овдје бих указао само на један случај. По правилима ДОЗ-а за комбинирано осигурање моторних возила лица без обје руке, обје шаке, без стопала, сматрају се неспрбним за осигурање, те нису осигурана чак и ако уплата премјију осигурања. Изузетно се и таква лица могу осигурати, али само ако је у полици то изричито предвиђено. Душевно болесна (слабоумна и душевно ограничена) лица су апсолутно неспособна за осигурање, те се у сваком случају искључују из осигурања (члан 10/Б наведених правила). Оправдано је питати се да ли су таква правила осигурања одржива поготово кад ДОЗ има монопол осигурања. Питање је који број осигураника, нарочито који су осигурали моторна возила, знају за такве одредбе, а затим да ли се без даљњег неке категорије грађана могу искључити од осигурања у довести у тако тежак положај и жртву осигураника. Томе треба додати да у пракси ДОЗ-а постоји и једнострано уношење услова који нису саставни дио уговора осигурања. Тако образац пријаве каско штете садржи упутство „Нарочита напомена“ према којем се поправак оштећеног возила не смије обавити прије него што орган ДОЗ-а не установи оштећење од незгоде, осим ако би поправак био хитно потребан у јавном интересу. Питање је како се томе може удовољити у иноземству, а остављамо по страни правну страну, јер једностране клаузуле наравно не обавезују.

Једна анализа опћих услова подuzeћа дала би и друге примјере. Ако дакле треба предвидјети контролу пословања подuzeћа у правцу улажења у садржај његовог рада онда се она може замислити на неколико начина:

- 1 — Статутарна контрола: оснивачи ће приликом оснивања моћи да процене који ће дјелокруг дати подuzeћу, колико ће подuzeћа бити са истом дјелатношћу и осигурати му одређен положај на тржишту;
- 2 — Реглементарне мјере које укључују контролу државних органа над радом подuzeћа;
- 3 — Финанцијска контрола која укључује контролу банака;
- 4 — Судска контрола која с гледишта законитости пословања утјече на рад подuzeћа;
- 5 — Административна контрола, која укључује разне видове контрола с гледишта законитости пословања;

6 — Контрола у погледу рада подузећа с гледишта економских одлука у подузећу (цијена, рабат, добит, други услови).

Очигледно је да се традиционална јуридичка техника не може адаптирати на ове ситуације и да методе контроле државе постају предмет правне, финансијске, административне, политичке и других наука.

У нашим условима, кад се врши децентрализација и материјално стимулирање спроводи до сваког радног мјеста, испитивање и контрола монополне и олигополне ситуације постоје неопходним. Мјере, познате у законодавству: као што су забрана повишења цијена, представљају неке од оних које би се могле примјенити, али оне су опће. Постојеће законодавство не омогућава примјену посебних мјера у односу на поједина подузећа или групе подузећа.

Остаје питање органа којима се може позјерити примјена санкција за повриједу „антитрустовског“ права. То би могли бити судски органи у првом реду, али и високи административни органи.

Санкције би могле бити казнене, кривичне, грађанскоправне и административне. Нарочито је потребна јача контрола подузећа која врше јавну службу.

При разматрању овог проблема за подлогу требало би узети принцип ефикасног и континуираног функционирања подузећа која имају монополни положај. Иако још на класичном терену, наше законодавство има већ одређене принципе — поред начела поштења и савјесности, које је садржано у опћим узанцама (бр. 3), и закон о парничном поступку је истакао начело да суд неће уважити располагања странака које су противне јавном моралу (чл. 3), а чл. 15 нацрта закона о накнади штете предвиђа да је онај који другом проузрокује штету вршећи неко своје право, дужан да ту штету надокнади, ако је то право вршио у намјери да је проузрокује, или противно циљу ради којег је то право установљено.

Неоспорно је да велика улога припада и привредним коморама, савјетима потрошача и јавном мнијењу, па би приликом доношења прописа овим важним факторима требало дати одговарајуће мјесто.

4. — *Закључак.* — Сувремени развој намеће потребу да се посвети одговарајућа пажња правном аспекту централизације и концентрације пословања. Показује се потреба регулирања недопуштене конкуренције, као и регулирање појаве ограничења конкуренције, у циљу подстицања на конкуренцију. Наведена проблематика није ограничена само на подручје права, она је првенствено економске природе, али управне мјере поред правних, могу битно допринијети за правилан исход у рјешавању ових питања. Ова проблематика улази у склоп сувремених проблема руковођења подузећима и уговорног права опће. Она није мимошла ни наше право, што показује постојање већ наведених прописа и мјера. Али је сада неопходно да се доношењем једног или двају закона овој проблематици у оквиру правног система даде оно мјесто које је условљено постојећим стањем. Та је потреба тим већа што се судска пракса задржава на класичним рјешењима, те се ова област готово и не може наћи међу судским рјешидбама.

Неке облике контроле које смо навели познаје већ наше законодавство. Штавише, оно је у закону о удруживању и пословној сурадњи у привреди већ пошло у правцу изнијетих приједлога. Међутим, основна је карактеристика усвојених мјера да оне долазе накнадно, у правилу, као санкција. Управо стога би

требало размотрити могућност превенције. И казненоправне одредбе на извјестан начин остварују улогу генералне превенције, али тиме странкама није дата могућност да у спорним случајевима прије извршења дјела сазнају да ли је оно протузаконито или није. Приликом пресуђивања пријеступа нису били ријетки случајеви да су подuzeћа истицала да, према читавој констелацији, нису могла претпоставити кажњивост одређене радње. Санкције осим тога не могу отклонити насталу штету. Оне нису увијек ни довољно ефикасне.

Сврсиходније је стога једном органу унапријед повјерити да цијени законитост одређених аката. Први пута у нашем праву предвиђено је нешто слично у прописима о удруживању и послоеној сурадњи у привреди, који предвиђају могућност поништења уговора о пословно-техничкој сурадњи (чл. 132) и уговора о оснивању пословног удружења (чл. 138—141) повјеравајући надлежност Врховном привредном суду. Али и овдје тужба на поништај може доћи знатно послје оснивања пословног удружења, односно послје закључења уговора.

Основ за тужбу за поништај уговора о оснивању пословног удружења односно уговора о пословно-техничкој сурадњи је правни интерес за поништење. Како је пак право подношења тужбе дато инспекцијама, те коморама — осим привредних организација — очигледно је да правни интерес није граница могућности за покретање поступка, већ да се ради о јавном интересу.

Наведене случајеве сам изнио у намјери да укажем на то како је законодавство већ пошло путем регулирања ових питања. Остаје отворено слиједеће:

Испитати потребу да се формирају централни органи за регистрацију и рјешавање наведених питања. То би било у складу са потребама јединственог привредног подручја, те просториом дјелатношћу подuzeћа у монополној или олигополној ситуацији. Затим, да се поступак може покренути по службеној дужности повјеравајући одређеним органима право на покретање поступка, те коначно да се одлуком висококвалификованог управног или управног судског органа мериторно одлучује о допуштености самог акта или одлуке. При томе имамо у виду да се све више стварају удружења подuzeћа и друге асоциације, које доносе привредне одлуке знатнијег домаћаја.

Економској позицији подuzeћа која имају монопол или доминирајућу улогу на тржишту треба прилагодити органе који би рјешавали ове односе. Поред тога што садањи систем познаје само санкције, углавном казнене, а затим управне, карактеристика постојећег система је у томе што су компетенције дате локалним управним органима, односно првостепеним судским органима. Такова релативна расцјепканост разних компетентних органа и њихова овлашћења, као првостепених судских органа, не представља ефикасну организацију која би могла потребним ауторитетом и ширим прегледом проблематике да с пуном одговорношћу рјешава о економским и другим мјерама подuzeћа која уживају монополни или олигополни положај.

Док неке од предложених мјера предпостављају законско регулирање, судска би контрола не чекајући доношење прописа могла прилично ефикасно утицати на уклањање изложених појава. Ставили смо акценат управо на рад судских органа, јер ни савршен правни систем, ни изврсна процедура, нису довољни да испуне сувремене захтјеве. Стваралачка улога суда треба да заузме прво мјесто.

Како смо уводно напоменули конкуренција је дошла до изражаја развојем тржишта. А недопуштена конкуренција и мјере за спрјечавање појава ограничавања конкуренције попутне су појаве конкуренције. Регулирање права конкуренције и „антитрустовског“ права спада у опћи склоп регулирања наступања на тржишту и утакмице међу подuzeћима. Отуда је потребно прецизирати: међусобне односе такмичара, њихове односе према потрошачима и друштвеној заједници и односе између конкуренције и монопола.

Очигледно је да у оквиру ових комплексних проблема правни аспект представља само један од аспеката које треба проучити.

Др. Александар Голдштајн

АУТОНОМНО ПОВЕЗИВАЊЕ САМОСТАЛНИХ УСТАНОВА

Разгранати систем самоуправних и децентрализованих установа створио је потребу од проналажења адекватних облика њиховог аутономног повезивања. Ово повезивање које треба да обезбеди обављање централних функција од заједничког интереса, не врши се искључиво преко за то овлашћених државних органа, већ и преко за то посебно створених демократских облика који израстају из система друштвеног самоуправљања. Такви основни самоуправни облици у систему друштвеног управљања у нашем организационом механизму социјалистичке демократије добијају све већи значај. На овај начин постиже се поступно преношење и одређених централних функција са државних на одређене самоуправне друштвене органе и друштвена тела. „Оно за чим ми идемо, то су уствари два захтева: прво, да централни органи — било републички било савезни — заиста управљају само оним функцијама, којима не могу да управљају основни органи народне власти, а друго, да и код управљања централизованих функција морамо да тежимо за тим, да и тај централизам буде демократски, тј. да он добије садржину и спољни облик друштвеног самоуправљања на вишем степену“ (1). Уједно преко ових облика проширује се учешће грађана и колектива самосталних установа у решавању веома значајних питања за друштвени развитак на одређеним подручјима друштвене делатности, постиже се усклађивање појединачних и општих интереса и стварају се реални основи за јачање јединства друштва, посредством унутрашњег повезивања самосталних установа на бази друштвене солидарности и јачања друштвене свести.

Овде се прикзују неке од ових институција које представљају аутономно повезивање самосталних друштвених установа које по своме карактеру представљају друштвене институције односно друштвена тела и која као таква немају овлашћења власти.

I. — 1. — *Савети као друштвена тела у повезивању самосталних установа.* — На подручју појединих друштвених служби јављају се савети као посебна институција у систему друштвеног управљања који имају одређене координаторне функције. Тако, општи закон о школству предвиђа образовање *Просветног савета*

(1) Е. Кардељ: Експозе о предлогу Општег закона о народним одборима, изд. „Политике“, Београд, 1952, с. 16.

Југославије са задатком да покрене питања од заједничког интереса за школе у народним републикама, да претреса питања од општег интереса за унапређење наставе и других облика рада на васпитању и образовању, да утврђује основе наставних планова и програма школе, као и да утврђује општа начела за израду школских уџбеника (2). Просветни савет Југославије, у вршењу ових својих задатака, може давати препоруке и доносити закључке односно давати мишљења у оквиру свога делокруга.

Просветни савет Југославије сачињавају чланови које именује Савезно извршно веће и чланови које бирају републички савети за просвету. Републички савети бирају по три члана, а председника и остале чланове именује Савезно извршно веће. Просветни савет Југославије има свој правилник о организацији и раду.

На подручју научних установа образује се Савезни савет за научни рад односно *републички савети за научни рад* као друштвена тела која имају исто тако задатак да подстичу, помажу и усклађују научни рад од посебног значаја и од општег друштвеног интереса (3). Задаци Савезног савета за научни рад утврђени су у чл. 71 закона. Ти задаци у погледу координирања рада научних установа могу се свести углавном на следеће: Савезни савет подстиче научни рад помажући решавање општих проблема развитка земље, прати рад научних установа, развитак науке и изградњу научног кадра. У вршењу ових задатака Савезни савет може давати препоруке научним установама. Републички савети за научни рад у вршењу својих задатака претресају питања од општег интереса за научне установе у републици, подстичу подесне облике сарадње и удруживања научних установа и њихову сарадњу са привредним организацијама. Они се такође старају о правилном коришћењу научних кадрова и о подизању научног подмлатка.

2. — *Улога заједница као самосталних друштвених тела.* — У систему друштвеног управљања посебно место припада тзв. *заједницама* које представљају посебна друштвена самостална тела у аутономном повезивању самосталних установа. На овај начин скоро све самосталне установе на разним подручјима друштвених служби могу бити преко ових тела аутономно повезане на нивоу републике односно савеза. Тако, на пример, општи закон о факултетима и универзитетима предвиђа могућност образовања заједнице ради претресања питања од заједничког интереса универзитета односно факултета високих и виших школа и уметничких академија (4). Сличне одредбе налазимо и у општем закону о организацији здравствене службе. Тако, према одредбама овог закона, здравствене установе на територији народних република могу образовати заједнице здравствених установа (5). Ове се заједнице образују ради *сарадње и узајамног* помагања здравствених установа у решавању појединих питања из области унапређења економског и административног пословања, као и других питања од заједничког интереса. Сличну одредбу налазимо и у закону о организацији научног рада. Тако се у чл. 9 закона каже да научне установе и научне организације сарађују и указују једна другој помоћ, а по потреби се и *удружују*. То значи да се у међу научним установама могу стварати заједнице као посебна друштвена самостална тела.

(2) Чл. 170 општег закона о школству („Сл. лист ФНРЈ“, бр. 28/58).

(3) В. чл. 8 закона о организацији научног рада („Сл. лист ФНРЈ“, бр. 34/57).

(4) В. општи закон о факултетима и универзитетима („Сл. лист ФНРЈ“, бр. 29/60).

(5) В. чл. 36 општег закона о организацији здравствене службе („Сл. лист ФНРЈ“, бр. 45/60).

Поред заједнице, као самостална друштвена тела могу се стварати и *савези* заједнице. Тако, на пример, према закону о организацији здравствене службе овакви савези се могу образовати од стране заједница здравствених установа (6).

Заједнице, односно савез заједница, имају свој посебан статут којим се регулишу организација, рад и пословање заједнице односно савеза заједница (7).

3. — *Заводи као посебни облик вертикалног удруживања самосталних установа.* — На подручју здравствене заштите тј. организације здравствене службе постоје тзв. републички заводи за здравствену заштиту и Савезни завод за здравствену заштиту. На подручју пак службе за социјално осигурање постоје, поред средских завода, и републички заводи односно Савезни завод за социјално осигурање.

По своме карактеру републички завод односно Савезни завод за здравствену заштиту представља управну установу и као такав завод има карактер органа државне управе. Међутим, у одређеним случајевима, републички завод за здравствену заштиту врши послове здравственог центра. У том својству републички завод за здравствену заштиту нарочито *сарађује* са здравственим центрима у народној републици и пружа им стручну и другу помоћ у раду (8). И Савезни завод за здравствену заштиту организује *сарадњу* одговарајућих установа и организација на испитивању, разradi и унапређивању метода и облика здравственог васпитног рада (9).

У организацији завода за социјално осигурање дошло је нарочито до изражаја њихово вертикално повезивање. Ово повезивање посебно се изражава у правцу вршења надзора завода вишег степена над законитошћу аката завода нижег степена (10). Тако, републички заводи односно Савезни завод за социјално осигурање према средским заводима имају одређена *надзорна* овлашћења. Овај надзор завода вишег степена прописан је у уредби о организацији завода за социјално осигурање, према којој скупштина републичког завода за социјално осигурање може укинати или поништити незаконите опште акте свих органа средског (градског) завода за социјално осигурање издате ради спровођења одлука републичког завода. Исто право има и извршни одбор скупштине републичког завода у односу на акте свих органа средског (градског) завода, изузев аката скупштине. Иста овлашћења има и скупштина Савезног завода за социјално осигурање у односу на опште акте свих органа републичког завода издате ради спровођења одлуке Савезног завода. Одређени пак органи вишег завода могу у односу на опште акте нижег завода вршити право суспензије који су донети ради примене прописа. Ово право припада извршним одборима републичког завода у односу на опште акте средског за-

(6) Тако, у чл. 36, ст. 2, закона о организацији здравствене службе се каже: „Заједнице здравствених установа могу образовати савез заједница здравствених установа“.

(7) В. чл. 36, ст. 3, закона о организацији здравствене службе, чл. 12 закона о факултетима и универзитетима. Заједница југословенских универзитета образована је по договору закљученом између представника свих југословенских универзитета 29. јануара 1957. у Скопљу. Ова заједница је створена ради претресања општедруштвених задатака од заједничког значења за све југословенске универзитета. Заједница југословенских универзитета је самостално друштвено тело. Оснивачи ове заједнице су Универзитет у Београду, Свеучилиште у Загребу, Универза у Љубљани, Универзитет у Скопљу, Универзитет у Сарајеву и Универзитет у Новом Саду.

(8) В. чл. 61 општег закона о организацији здравствене службе.

(9) В. чл. 65, т. 6, закона о организацији здравствене службе.

(10) В. уредбу о организацији завода за социјално осигурање („Сл. лист ФНРЈ“, број 12/55).

вода односно извршном одбору Савезног завода у односу на опште акте републичког завода.

Надзорна овлашћења директора вишег завода за социјално осигурање изражавају се у његовом праву да може *обуставити* извршење сваког незаконитог акта директора нижег завода и предложити скупштини надлежног завода да поништи или укине незаконити акт директора. Извршни одбор завода чији је акт у питању дужан је да предлог директора вишег завода изнесе пред скупштину на првом наредном заседању. Уколико пак надлежни завод не поступи поводом захтеза директора вишег завода, онда извршни одбор вишег завода може питање оцене законитости акта који је обустављен изнети на разматрање надлежном државном органу, и то народном одбору односно републичком извршном већу са гоновним захтевом да се незаконити акт поништи или укине. Ако и ови органи у року од тридесет дана не донесу решење о поништењу односно укидању акта, извршни одбор вишег завода може предложити републичком извршном већу односно Савезном извршном већу да поништи или укине незаконити акт.

Међутим, нижи заводи у свим овим случајевима имају могућност заштите својих самоуправних права. Они наиме могу подносити *приговор* надлежном државном органу против одлуке вишег завода којом је укинут или поништен њихов општи акт. Тако, средњи завод може уложити приговор Савезном заводу за социјално осигурање ако је његов општи акт био поништен односно укинут од стране републичког завода. Овакав приговор се може уложити и Савезном извршном већу у случају ако је одлуку о поништењу односно укидању акта републичког завода донетог од стране Савезног завода за социјално осигурање.

Однос узајамне повезаности и сарадње посебно се изражава у раду завода за запослење радника. Према закону о служби запослења радника, службу запослења радника врше *заводи* као самосталне установе организоване на начелима друштвеног самоуправљања. Ови заводи се оснивају на подручју једне или више општина, за територију народне републике и за подручје аутономне покрајине и области. Из одредаба којима се регулишу међусобни односи завода, види се да је овде пре свега реч о односима узајамне сарадње и пружање узајамне помоћи (11). Из тих разлога заводи на територији народних република (покрајина, области) прате праксу завода за подручје општине и помажу им у обезбеђењу правилне примене прописа и метода рада. Они се међусобно могу договарати да трошкове за стручно оспособљавање, преквалификацију, професионалне оријентације и привременог смештаја радника прерачунавају на одређени начин и да оснивају заједничке установе за стручно оспособљавање радника и сл. Они могу такође да предузимају заједничке акције за спровођење задатака и за унапређење службе за запослење радника.

Ово повезивање и сарадња завода вишег и нижег степена не сме да иде на штету самосталности општинских завода. Стога ако између завода за подручје истог среза дође до спора у закону се истиче да у границама свога делокруга, сваки завод врши *самостално* на свом подручју све послове у вези са запослењем радника и са остварењем права радника за време привремене беспослице.

4. — *Станбена заједница као координатор рада савета потрошача.* — Према уредби о трговинској делатности и трговинским предузећима и радњама, народ-

(11) В. чл. 35—39 закона о служби запослења радника („Сл. лист ФНРЈ“, бр. 27/60).

ни одбори општина могу образовати на свом подручју савете потрошача. Али иницијатор ових савета може бити и станбена заједница и то за све привредне организације где постоји потреба за њихово образовање и у том смислу подноси предлог народном одбору општине. Задатак станбених заједница да координирају рад савета потрошача на своме подручју остварује се сазивањем састанака више савета потрошача са саветом станбене заједнице или повременим претресањем извештаја о раду савета и привредних организација. Приликом претреса рада ових организација савет станбене заједнице нарочито посебно може претресати однос трговинске и угоститељске мреже према потрошачима, старање за спровођење културније услуге, за бољу опремљеност продавница, за снабдевеност мрежа, отварања нових радњи, разношење намирница и друга питања која представљају посебан интерес за потрошаче-становнике одређене станбене заједнице: У овом правцу, станбене заједнице саме или преко савета потрошача могу привредним организацијама у трговини и у угоститељству давати *сугестије и предлоге* за коришћење фондова намењених овој сврси. Ова овлашћења станбених заједница углавном се односе на продавнице и радње трговинске и угоститељске мреже које служе непосредним потребама становника одређеног подручја станбене заједнице. Значи да савети потрошача у робним кућама, трговини на велико, угоститељским објектима превазилазе по правилу, интересовање станбених заједница.

Као координатор рада савета потрошача, станбене заједнице могу бити овлашћене од народног одбора општине да саме именују савете потрошача у одређеним радњама. Исто тако може се предвидети да одређен број чланова савета потрошача именује општински народни одбор, а одређени број савет станбене заједнице (12).

5. — *Посебни облици повезивања самосталних установа.* — Управљање станбеним зградама поверено је кућним саветима и скуповима станара који као посебни друштвени органи управљања имају низ овлашћења у погледу управљања станбеним зградама. Они су у своме раду самостални и располажу сопственим средствима која се остварују из станарина. Кућни савети долазе у одређене односе са станбеним заједницама који се данас не сматрају вишим, надређеним органима кућних савета нити врше надзор над њиховим радом. Овај однос има карактер пружања помоћи путем организовања сервиса и других погодних установа које се баве текућим одржавањем станбених зграда, средњим и великим оправкама и организацијом појединих послова управљања, које кућни савети уз одговарајућу накнаду могу пренети на овакве организације.

Исто тако кућни савети могу да путем станбене заједнице остваре и неке друге своје заједничке циљеве: уређење локалне околине станбених зграда, изградња заједничких дечјих игралишта и слично. Неке пак станбене заједнице помажу станарима при избору кућних савета, организују повремена саветовања — семинаре за председнике и друге чланове кућних савета на којима се представници ових органа друштвеног управљања упознају са својим основним правима и дужностима (13).

Један од посебних облика сарадње и међусобног повезивања школа предвиђа општи закон о школству у коме се прописује да школе на подручју општине

(12) В. чл. 3 општег закона о станбеним заједницама и коментар, изд. „Савремена администрација“, Београд, 1960, с. 10, 11.

(13) Ближе о односима станбене заједнице према кућним саветима в. Р. Рајић и Б. Недовић: Шта је станбена заједница, изд. „Култура“, Београд, 1960, с. 68—70.

могу одржавати заједничке састанке, договоре и слично ради сарадње и претресања стручних педагошких и других питања од заједничког интереса (14). Сличну одредбу садржи и општи закон о организацији здравствене службе (15).

Повезивање рада самосталних установа постиже се такође одржавањем периодичних конференција између сродних установа ради усаглашавања и размене искустава и мишљења по одређеним питањима од заједничког интереса. Ове конференције имају некад карактер одређене форме чији је поступак њиховог сазивања и рада унапред одређен и утврђен правилима установа (16). У другим пак случајевима сазивање оваквих конференција представља самоницијативу одређених установа *ad hoc* и за одређене сврхе. У једном и у другом случају постиже се на посебан начин усаглашавање посебних и општих интереса, омогућује са да се сагледају основне смернице у одређеним питањима у раду установа чији представници присуствују конференцији. Ове конференције могу бити сазиване на нивоу комуне, републике или федерације. Слободна размена мишљења и донети закључци доприносе да се усаглашена мишљења слободно прихвате од стране свих присутних представника самосталних установа (17).

Иницијатива за сазивање оваквих *ad hoc* конференција истоветних и сродних установа који имају интерес за заједничко разматрање одређеног питања може доћи не само од стране органа самосталних установа, већ и од стране других заинтересованих организација и државних органа. То могу бити синдикати, Социјалистички савез радног народа, Стална конференција градова, као и савезни или републички органи управе. Треба истаћи особито значајну улогу и место које у овом аутономном повезивању самосталних установа игра Стална конференција градова.

Аутономно повезивање школа, болница и других самосталних установа путем претресања појединих питања од заједничког интереса у нашој социјалистичкој пракси изражава се на тај начин што се на саветовањима сродних установа доносе, после претреса и разматрања постављеног проблема, одговарајући закључци и препоруке. Овде састанак односно саветовање има карактер договарања и слободне размене мишљења одговарајућих установа а донети закључци односно препоруке представљају акте *друштвеног усмеравања* рада самосталних установа у остварењу општих потреба и задовољењу заједничких интереса. На овај начин постиже се ефикасна сарадња у изналажењу заједничких задатака и интереса и постављају смернице за рад установа да би се обезбедило остварење општедруштвених циљева.

Дејство закључка односно препорука које се доносе на овако организованим састанцима изражава се у унутрашњем сазнању свих представника установа да је на састанку изграђено схватање од интереса за све учеснике и да се они свесном самодисциплином подвргавају донетим друштвеним прописима.

(14) В. чл. 22 општег закона о школству.

(15) Тако у чл. 10 општег закона о организацији здравствене службе се каже: „Међусобни односи здравствених установа заснивају се на узајамној сарадњи и стручној помоћи“.

(16) Тако, на пример, сазивање интерфакултетских конференција сродних факултета са свих универзитета у земљи представља један од редовних облика њиховог повезивања. На овим конференцијама заједнички се претресају општа питања из живота и рада факултета и у слободној размени мишљења долази до заједничких схватања.

(17) Тако је, на пример, на интерфакултетској конференцији правних факултета у Сарајеву (1960) постигнуто заједничко схватање у погледу начина извршења инверзије наставе на правним факултетима у земљи. Препоруке и закључци са ове конференције послужили су као основа за израду наставних планова I и II степена.

Овим се не исцрпљују облици аутономног повезивања самосталних установа на остварењу општедруштвене делатности. Овде су поменути само они које су и у самом позитивном систему нашли своје одговарајуће место, као и они које су се довољно усталили у социјалистичкој пракси. Упоредо са овим облицима постоје у свакодневној пракси и низ таквих облика које на одговарајући начин обезбеђују заједничка усклађивања и усмеравања рада самосталних установа на одређеним подручјима друштвене делатности и на различитим нивоима. Ту су, на пример, врло често састанци представника одређених установа са органима комуне ради претреса одређеног питања и утврђивање и усвајање заједничке акције. Целокупан наш систем односа у комуни заснива се на овим узајамним договарањима и споразумевањима између свих органа који имају да постигну одређене циљеве на појединим подручјима друштвене делатности. Административна интервенција и мере замењене су средствима повезивања и споразумевања и узајамним договарањима да би се нашло оно што је од општедруштвеног интереса и слободним договарањем усмерила делатност појединих самосталних органа друштвеног управљања.

6. — *Савети народних одбора као територијални органи друштвеног управљања.* — Специфичан облик аутономног повезивања самосталних установа представљају и савети народних одбора. Наиме садашњи развитак савета и посебно проширење њихових функција као територијалних органа друштвеног самоуправљања битно је утицао на стварање нове концепције о избору чланова савета. Тако, на пример, према општем закону о школству, савет за просвету општинског народног одбора сачињавају најмање два члана које бира општински народни одбор из редова одборника, и одређен број чланова које бирају школски одбори односно делегати школских одбора из школа на подручју комуне. Ови чланови се бирају из редова оних грађана који су изабрани у школским одборима. У састав чланова савета улази одређен број чланова које из редова својих чланова бирају синдикалне организације, стручна удружења и установе које одреди народни одбор. Не улазећи у све детаље изборног поступка при конституисању савета за просвету, овде желимо да укажемо на чињеницу да на састав савета за просвету сада имају непосредни утицај и школски одбори, као и одређене самосталне установе и организације на подручју комуне (18). Сличан поступак је по закону о организацији здравствене службе: у саставу савета за народно здравље народног одбора општине учествују и здравствене установе (19).

Сви савети су овлашћени да претресају одређена питања од општег интереса за унапређење, на пример, здравствене службе односно просветних установа и да им дају препоруке у погледу начина организовања рада и начина вршења њихових задатака. Препоруке се овде доносе са одређеним циљем: апелује се на органе друштвеног управљања самосталних установа да нешто учине односно да на одређени начин усмере своју делатност у области своје самоуправности, те да се тиме обезбеди постизање одређених ефеката у интересу друштвене заједнице. На пример, савети за просвету служе се овим инструментом у свим оним случа-

(18) Тако у чл. 157 општег закона о школству се каже да савет за просвету општинског народног одбора поред осталог сачињавају и одређен број чланова које из реда својих чланова бирају школски одбори, односно делегати школских одбора са подручја општине.

(19) Према чл. 89 општег закона о организацији здравствене службе савет општинског народног одбора надлежан за послове народног здравља сачињавају, поред осталих, и одређен број чланова које бирају из своје средине савети здравствених установа са подручја општине.

јевима када хоће да укажу школским одборима како да поступају при разматрању и одлучивању о појединим питањима из свог делокруга, да би се обезбедило остварење свега онога што је од заједничког интереса за школе на подручју комуне. Према томе, овде је одређен и обим делатности који могу да предузимају савети за просвету доношењем препорука. Овде се домет препоруке ограничава на оно што представља заједнички интерес делатности школа.

Поставља се питање да ли савети својим препорукама могу да остварују неограничен утицај на самосталне установе и да ли тиме они не постају органи непосредног управљања школама, болницама, културно-уметничким установама, социјалним установама и слично. Исто тако, може се поставити питање да ли савети у одређеним случајевима не врше овакве интервенције као надређени органи над самосталним установама и тиме смањују односно ограничавају њихову самоуправност.

Савети могу да препоруком усмеравају делатност самосталних установа у разним питањима из њиховог живота и рада. Овде савети начелно нису ограничени и њихов утицај може да се протегне на најразличнија питања из делокруга самосталних установа.

Међутим, оваква могућност за доношење препорука може да доведе до њеног деформисања као акта друштвеног утицаја на самосталне установе, ако се и овде не одреде неки оквири (не и ограничења) у којима препорука треба да се креће. Отуда је од нарочитог значаја да се одреде битни конститутивни елементи од којих се полази при доношењу препоруке.

Препоруком савети усмеравају рад установа да би се обезбедило оно што представља заједнички интерес за комуналну заједницу. Отуда препорука има за основ, прво, да усмери делатност одређених установа на подручју комуне у правцу задовољења друштвених интереса и друго, да спречи појединачна деловања установа која не би била у складу са општим током развитка односно јавне службе. Према томе, препоруком се врши посебна врста друштвеног надзора над делатношћу самосталних установа, који, с једне стране, треба да обезбеди извршавање њихових послова и задатака у складу с општим друштвеним интересима, а с друге стране, да спречи евентуално одступање од тих интереса. Оваквом својом садржином препорука треба да одстрани административну интервенцију државних органа и да спречи усмеравање делатности самосталних установа преко директног оперативног мешања у њихове послове. У складу са оваквом садржином и циљем који препорука треба да постигне, треба примењивати и одређени поступак при њеном доношењу, како би се ефикасно обезбедио друштвени утицај на самосталне установе.

Међутим, и препорука у извесном смислу може да добије вид административног мешања и да тиме у самој социјалистичкој пракси изгуби значај акта друштвеног утицаја на самосталне установе. То може да буде у случају када се њоме улази у питања непосредног управљања установама и када се она односи на решавање конкретних питања из делокруга поједине установе. У том случају препорука губи своју основну намену и представља непосредну интервенцију која може да резултира из стварне потребе за одстрањивањем неправилне праксе, али ипак препоручује оквири и садржину препоруке. Такве појединачне интервенције могу да имају већи ефект у једном посебном поступку сарадње и помоћи који савети могу да остваре. Због тога препоруку треба схватити само као једно од средстава

друштвеног утицаја и надзора, али не у правцу административног мешања у рад установе и њеног хијерархиског подређивања. Према свему овоме, препорука не сме да послужи као основ саветима за њихово непосредно уплитање у конкретан рад поједине установе и за предузимање мера ради непосредног управљања установом (20).

II. — Установе и друштвена тела који представљају посебне облике аутономног повезивања имају значајну улогу и место у нашем систему непосредне социјалистичке демократије. Вишеструка улога ових тела и институција изражава се у неколико праваца. Прво, све ове институције обезбеђују да се рад и делатност самосталних установа на одређеним подручјима општедруштвене делатности развија у смислу задовољења заједничких интереса. На овај начин, самосталне установе, које имају широку самоуправност у обављању својих задатака, лакше могу сагледати не само оне интересе које се односе на саму установу *ad loco*, већ непосредно схватити и добровољно применити све оне задатке који произилазе из општедруштвених и заједничких потреба. Друго, институције које врше у одређеном смислу вертикално повезивање рада одређених установа, јављају се као спона међу њима у изналажењу оног што се у датим условима и времену сматра за општедруштвено. Значи да општедруштвени интерес у раду самосталних установа не одређује више нико други изван њих самих, тј. не одређује се искључиво од стране посебних органа власти у друштву, ни у облику правно санкционисаних правила. Отуда се стварањем ових институција у суштини доприноси даљем развијању целокупног система друштвеног самоуправљања, јача статус сваке посебне установе у дијалектичком процесу све ширег и непосреднијег њиховог аутономног повезивања. Треће, аутономно повезивање установа доприноси да се аутономија и самосталност установе не схвати у њеном идеалистичком, метафизичком већ у дијалектичком смислу. Наиме, самосталност установе не значи и њено издвајање и отуђивање од друштва, нити њено непотчињавање општедруштвеним потребама. То би водило ка разбијању друштвене целине на њене хетерогене делове, које у себи носи изопачење целокупног система друштвене самоуправе. Овде је самоуправа „очишћена“ од државне принуде, и ослобођена да неко други, ван ње, одређује „владајући“ општи интерес. Тако је на подручјима друштвене делатности где је самоуправа преузела општедруштвене функције, држава престала да интервенише не само административним путем већ све више препушта да се одређени друштвени односи регулишу и слободно прихватају на различитим нивоима у оквиру саме самоуправе.

У делатности институција које представљају аутономно повезивање самосталних установа, као што се види, изражава се један процес који у својој основи има посебан друштвено-политички значај у даљем развијању самоуправе на подручју јавних служби. У остварењу својих функција, ове институције доприносе убрзаном процесу замењивања правних прописа и норми општедруштвеним, и стварању таквих правила друштвеног понашања, које самосталне установе и њихови органи (а тиме и чланови колектива) прихватају унутрашњим сазнањем и

(20) Ближе о саветима као територијалним органима друштвеног самоуправљања в. др. Александар Христов: Савети народних одбора, изд. Завода за јавну управу — Београд, 1960., 39—45.

свесном добровољношћу уместо потчињавањем. Закључке и препоруке ових институција у суштини представљају средства која упоредо са преношењем одређених државних функција на друштво доприносе одумирању самог права. Самостално друштвено регулисање одређених друштвених делатности и односа које врше ове институције подстиче стварање нових добровољних друштвених обичаја и навика и доводи до стварања одређених друштвених и етичких норми и обзира које даје посебну унутрашњу кохезију самосталним установама у утврђивању и примени одређених задатака.

Др. Александар Т. Христов

ВОЈНИ УПРАВНИ ОРГАНИ И НЕКА ПИТАЊА ЊИХОВЕ НАДЛЕЖНОСТИ

1. — Велики део послова државне управе који се односе на народну одбрану, као и управне послове Југословенске народне армије, врши Државни секретаријат за послове народне одбране. Тај Државни секретаријат је савезни орган управе (чл. 19, ст. 1, закона о државној управи и чл. 2 закона о савезним органима управе). Али закон о Југословенској народној армији говори и о „војним територијалним органима“ које, истина, не назива управним. Тим органима, међутим, стављени су у надлежност одређени, често врло бројни и обимни, управни послови, па пошто они врше те послове, дакле одређене послове државне управе, следно би закључак да су и они управни органи.

Даље, одређене управне послове врше и команде јединица и управе установа ЈНА. Зато је уредбом о организацији Државног секретаријата за послове народне одбране („Сл. лист ФНРЈ“, бр. 31/58 — чл. 2) и изричито одређено да „послове из делокруга Државног секретаријата врше: [...] Команда ратне морнарице, Команда ратног ваздухопловства, Команда граничних јединица, Команда гарде и јединице и установе (1) Југословенске народне армије.“ Будући да наведене команде јединица и управе установа ЈНА врше и одређене управне послове, свакако доста обимне по садржини и броју, нема разлога да се и њима не призна у том погледу својство управних органа.

Могло би се томе приговорити да има и других државних органа, самосталних установа и организација који врше одређене управне послове, па се ипак, само због тога, не сматрају управним органима. Али ти државни органи, самосталне установе и организације врше послове државне управе изузетно и узгредно кад то захтевају посебни разлози, најчешће политички или они друштвеног управљања, док је њихова главна и претежна делатност друге природе, зависне од задатака и циљева због којих ти органи, установе и организације постоје. Истина, и Југословенска народна армија као оружана сила ФНРЈ има своје посебно одре-

(1) Требало би да стоји команде јединица и управе установа ЈНА, јер управне послове врше фактично команде јединица односно управе установа, а не јединице (установе). У осталом и у тексту овог члана говори се да ове послове врше Команда ратне морнарице, Команда ратног ваздухопловства, итд., а не Ратна морнарица, Ратно ваздухопловство, итд. Војне јединице о којима се говори јесу они делови Армије који су намењени за непосредно извршавање борбених задатака, док су војне установе остали армијски делови, па се у том смислу ти термини овде и употребљавају.

ђене задатке (одређени су у чл. 1, ст. 2, ЗЈНА), али да би била способна да их изврши, нужна је једна обимна и непрекидна делатност и државне управе коју обављају органи државне управе, посебно Државни секретаријат за послове народне одбране, војни територијални органи, али и команде јединица и управе установа (мада не све) Југословенске народне армије. Управна делатност наведених војних органа није изузетна и узредна већ једна стална, непрекидна и веома важна страна њихове делатности.

Треба истаћи, да наведени органи, почев од Државног секретаријата за послове народне одбране па на ниже ипак имају и још једну особеност. Они нису само управни органи, они су и делови Југословенске народне армије, па као такви врше у границама одређене им надлежности и одређене послове командовања Армијом. Пошто су они и органи за командовање Армијом, то их отуда и називамо војним органима.

Према томе Државни секретаријат за послове народне одбране је с једне стране орган Врховног команданта оружаних снага који врши послове командовања Југословенском народном армијом сагласно овлашћењима која добије од Врховног команданта и припремања и предлагања доношења прописа и планова из надлежности Врховног команданта. У том смислу Државни секретаријат за послове народне одбране је у суштини Врховна команда оружаних снага. Државни секретар, као старшина Државног секретаријата у вези са овим одговоран је Врховном команданту. С друге стране, Државни секретаријат је савезни орган управе за вршење управних послова из надлежности федерације одређених чланом 10 закона о савезним органима управе и другим прописима па је у вези са овим државни секретар, као старшина Државног секретаријата одговоран Савезном извршном већу. Овакво „[...] решење омогућава тесну повезаност командних и управних функција на који начин се обезбеђује и ефикасност употребе оружаних снага ... Евентуалне незгоде двојне потчињености Државног секретаријата за послове народне одбране отклоњене су чињеницом да је Председник Републике у исто време и председник Савезног извршног већа и Врховни командант Југословенске народне армије“ (2).

Тај двојак карактер војних органа, с једне стране, као органа за командовање Армијом, а с друге, као управних органа и даје једно специфично обележје тим органима у односу на остале органе државне управе. Ту долазимо до појма „војни управни орган“ који баш одговара описаном карактеру и специфичностима тог органа. Тај термин доследно употребљава наш закон о војном тужиштву од 10 марта 1955, правећи разлику између тих органа (чл. 8 и 29) и војних органа који не морају бити управни органи (чл. 7 и 25). Други наши прописи се ређе служе тим термином остајући при термину „војни орган“ чак и кад се регулише управна материја из надлежности војних управних органа.

Југословенска народна армија је организована у војне јединице и установе (чл. 2 ЗЈНА), па се за њих може рећи да представљају организационе јединице Армије, али не и Државног секретаријата за послове народне одбране. Тај државни секретаријат има своје организационе јединице предвиђене у поменутој уредби о организацији, које врше одређене им послове из делокруга Државног секретаријата за Државни секретаријат као целину, док војни територијални органи и команде јединица и управе установе ЈНА врше послове из делокруга ДСНО

(2) Векослав Колб: Организациони механизам народне одбране, „Архив за правне и друштвене науке“, бр. 1/56, с. 17.

на одређеном им државном територију, односно за одређену јединицу (установу) ЈНА. Војни територијални органи не стоје према организационим јединицама Државног секретаријата за послове народне одбране у односу потчињености. Нижи војни територијални органи потчињени су вишим, а највиши у односу на управне послове Државном секретаријату, односно носиоцу његових овлашћења — државном секретару за послове народне одбране. Исто вреди и за војне јединице и установе.

Војни територијални органи и команде војних јединица односно управе уставова имају, дакле, свој специфични положај због којег их, обзиром на њихову управну делатност и називамо војним управним органима. Такав назив ових органа је најприкладнији. Он одговара и терминологији закона о државној управи, чији чл. 4, ст. 2, дозвољава да постоје органи управе који ће бити непосредно подређени савезним (па и републичким и среским) органима управе. Као такви постоје већ царински, поморски и други управни органи, па тако онда и војни управни органи.

Уредба о материјалном и финансиском пословању у ЈНА употребљава појам „материјално-финансијски орган“. Шта се под тим подразумева одређено је и чл. 7 те уредбе: „Материјално-финансијски орган, у смислу ове Уредбе, је команда војне јединице односно управа војне установе која извршује предрачун прихода и расхода или његов део, односно која управља и рукује војном имовином.“

Начелно, појам војног управног органа је шири, обухватнији од појма материјално-финансијског органа, јер први поред послова другог врши и друге управне послове. Редовно је, стога, материјално-финансијски орган уједно и војни управни орган. Али потребе материјално-финансијског пословања захтевале су да се и неким организационим јединицама ДСНО као и неким организационим јединицама других војних управних органа призна својство материјално-финансијског органа. Међутим, организационе јединице немају, самостално, својство материјално-финансијског органа оног степена које има сам војни управни орган, већ им се својство материјално-финансијског органа признаје, ако је то потребно, због управљања и руковања војном имовином и новчаним средствима која им служе за непосредну употребу, а у противном им се то својство не признаје.

С друге стране, могуће је (истина ретко) да неки војни управни орган нема својство материјално-финансијског органа. То бива у случају кад тај војни управни орган због малог обима материјалног и финансијског пословања буде у том погледу стављен у надлежност за снабдевање материјалним и финансијским средствима неком постојећем материјално-финансијском органу.

Поставља се питање да ли су онда сви војни органи уједно и војни управни органи. Одговор на то питање је негативан.

По природи послова које врше, војни судови, војно тужилаштво ЈНА и подређена му војна тужилаштва, ако их и посматрамо као војне органе, нису војни управни органи. Старешине наведених органа, истина, врше одређене управне послове посебно у односу на лица из свог састава, а војно тужилаштво има још и одређена друга овлашћења (3), али само због тога не могу се сматрати војним управним органима. Карактер послова због којих и постоје ти органи даје им обележја посебних органа.

(3) Види чл. 7, 8 и 25 закона о војном тужилаштву.

Али нема потребе да се ни свим командама јединица и управама установа Југословенске народне армије призна својство војног управног органа. Команде јединица и управе установа ЈНА ранга нижег од команде пука (с изузетком самосталних батаљона) нису овлашћене, нити за то има потребе, да решавају управне ствари. Јер оне не врше управне послове осим што спроводе извесне управне радње и мере под руководством војних управних органа у чијем су саставу, кад им то они ставе у задатак.

Стога се и стало на становиште да су команде пукова и јединица (установа) тог ранга најнижи, првостепени, војни управни органи па да су као такви увек надлежни за решавање управних ствари из надлежности војних органа, ако посебно није друкчије одређено. Другим речима, пресумпција надлежности код војних управних органа иде у корист команди пукова и јединица (односно управа установа) тог ранга. Јер управни послови који су стављени у изворну надлежност војних управних органа нису никада стављани у надлежност оним органима који би били ранга нижег од команде пука. И управни послови из делокруга ДСНО кад се преносе на ниже војне управне органе не преносе се на органе ниже од команде пука (изузетно и самосталног батаљона). Зато је пракса већ од раније и заузела становиште да су команде пукова (односно јединица и управе установа тог ранга) надлежне да решавају управне ствари као првостепени органи уколико прописом није одређена надлежност другог, вишег органа.

И није се без разлога заузело такво становиште. Пук је јединица која непосредно спроводи све прописе и мере виших војних органа. Пук има одређену самосталност како у извршењу војних задатака које он добива као део — јединица ЈНА, тако и у вршењу управних послова. За то има и могућности, јер има потребан стручни кадар организован у команди пука, органу који команданту омогућује и служи за руковођење пуком: командовање и управљање. Ниже јединице од пука немају те могућности, али ни потребе с обзиром на њихову величину, намену и задатке.

Ранг јединице, односно установе одређен је формацијом — дакле актом великог значаја, јер формацију војних јединица и установа одређује Врховни командант (чл. 8, т. 3, ЗЈНА) — па се већ из тог документа зна да ли установа има својство војног управног органа.

Може се, према изложеном, закључити да су војни управни органи поред Државног секретаријата за послове народне одбране и војних територијалних органа, све команде војних јединица ранга пука и вишег, као и све управе војних установа наведеног и вишег ранга (не убрајајући овде војне судове и војна ту-жилаштва).

Када се законима или уредбама ставља неки управни посао у надлежност органа управе, нарочито у последње време (по доношењу Уставног закона), онда се каже да, на пример, доношење одређеног прописа или решавање одређених управних ствари спада у надлежност тог и тог органа управе а не старешине тог органа. То је и исправно. Једино кад се хоће посебно истаћи да извесни акт мора донети старешина органа а не неко друго лице из тог органа, исправније је, како с разлогом истиче и проф. Крбек, назначити старешину органа уместо сам орган. Тако и закон о државној управи (чл. 26, ст. 3) прописује да државни секретар доноси прописе за које је овлашћен државни секретаријат, јер је у чл. 88 истог

закона и иначе прописано да државни секретаријати доносе правилнике, наредбе, итд. Но обично се редовно говори о надлежности државног секретаријата а не државног секретара.

Међутим, у војним прописима се редовно наводи да је за доношење одређеног акта, обављање одређених послова, надлежан командант (начелник), дакле старешина органа. Тачно је да је положај војног старешине као старешине органа веома наглашен у војној организацији, али таква пракса одређивања надлежности није увек најприкладнија, јер доводи до сумње да ли је при таквој одредби старешина у питању овлашћен да решавање одређеног управног посла повери старешини из састава свог органа у смислу чл. 35, ст. 2, закона о управном поступку (тзв. суплирање, замена надлежности). Ако би се схватиле одредбе наших војних прописа у којима се надлежност за решавање управних ствари готово увек ставља у надлежност старешине органа, тако да акте у тим стварима и не може донети нико други до ли тог старешине, онда би била онемогућена примена чл. 35, ст. 2. Сигурно је да се то не жели, а када се то у појединим стварима баш и хоће, онда се може остати при досада уобичајеној формулацији. У противном је препоручљиво следити праксу осталих наших (невојних) прописа, те одређивати да је за решавање неке управне ствари надлежна, на пример, команда дивизије односно управа установе тога ранга и томе слично. Јер и онако важи опште правило да решења из надлежности органа доноси старешина органа. Међутим кад служба то налаже, одступања од тог правила — по одлуци самог старешине и у границама дозвољеног — морају се предвидети, чиме се — како је познато — старешина органа не ослобађа одговорности за правилно и законито функционисање органа.

Оваквим прописивањем надлежности органу а не старешини, избегло би се, што је понегде био случај, прописивање надлежности за решавање појединих ствари неким старешинама које су на служби у вишим војним управним органима. С обзиром на њихов положај у тим органима који је био, на пример, у рангу команданта пука, признавала им се понекад првостепена надлежност за решавање управних ствари као да су команданти пука. Њиховим решењима фактично се онда заобилазило начело двостепености, премда се то није хтело, будући је у таквим случајевима по жалби одлучивао старешина дотичне команде (управе), дакле, фактично је исти орган решавао ствар у оба степена. Разумљиво да би старешина војног управног органа, када је то потребно и могуће, могао по члану 35, ст. 2, закона о управном поступку пренети овлашћење за решавање ствари на одређене старешине које су на служби у самом органу. Али тако донето решење сматра се као да је донесено од самог старешине органа, па се евентуална жалба упућује на решавање другостепеном војном управном органу. Старешина првостепеног органа, истина, може по жалби заменити то решење и донети ново под условима из чл. 234 и сл. закона о управном поступку, али то може учинити и у случају кад сам доноси првостепено решење, но у оба случаја то ново решење остаје и опет само првостепено решење.

Поред Државног секретаријата за послове народне одбране, само војни територијални органи су овлашћени да према грађанима и државним органима, привредним и друштвеним организацијама иступају као органи државне управе у стварима из одређене им надлежности. Други војни управни органи начелно нису овлашћени да према грађанима који нису на служби у ЈНА као и према поменути

органима и организацијама иступају као органи државне управе. Али ти други војни управни органи, баш као и ДСНО и војни територијални органи, врше друге управне послове у границама своје надлежности и доносе управне акте који се односе не само на војна него и на грађанска лица на служби у тим јединицама (установама). Изузетно, кад им је то изрично прописом стављено у надлежност ови војни управни органи имају овлашћење да решавају поједине управне ствари и грађанима који иначе нису на служби у ЈНА, но и тада је реч о управноправном односу насталом у вези са војном службом.

У вршењу управних послова војни управни органи поступају као и остали органи државне управе и ту се њихова делатност у суштини не разликује: примењују исте опште прописе поступака и у вези с тим имају иста овлашћења.

2. — *Војни управни органи и други органи управе надлежни за послове народне одбране.* — Развој наше локалне самоуправе омогућује, а концепције наше народне одбране управо на то упућују, да се управни послови у вези са извршењем војне обавезе грађана и других обавеза грађана, државних органа, привредних, самоуправних и друштвених организација у области народне одбране, као и неки други послови наше народне одбране све више концентришу код народних одбора, посебно општинских. То је и разумљиво с обзиром да су наши народни одбори највиши органи власти свог подручја, па према томе и позвани да ове послове организују и воде у сарадњи са војним органима. Осим тога, то је у складу и са принципом израженим у чл. 4, ст. 1, закона о државној управи по коме законе и друге прописе извршују органи управе народног одбора општине, уколико Уставом или законом није одређено да их извршују савезни или републички органи управе, односно уколико законом или другим прописом није одређено да их извршују средњи органи управе. Пресумпција надлежности иде, дакле, у корист општинских органа управе.

У вези с тим, закон о изменама и допунама општег закона о уређењу општина и срезова од 17 јуна 1959 („Сл. лист ФНРЈ“, бр. 24/59) прописује организовање одељења односно одсека као основних органа управе општинских народних одбора надлежних за послове из области народне одбране. Уједно је прописано да се уредбом Савезног извршног већа могу пренети у надлежност наведених органа управе општинских народних одбора поједини послови из досадашње надлежности војних одсека као војних територијалних органа и да су у тим пословима ти органи управе општинских народних одбора дужни поступати по упутствима и наређењима надлежних војних територијалних органа и Државног секретаријата за послове народне одбране.

Овом уредбом (уредба о преношењу послова из надлежности војних одсека на органе управе општинских народних одбора надлежне за послове народне одбране — „Сл. лист ФНРЈ“, бр. 8/60) пренет је у надлежност органа управе општинских народних одбора надлежних за послове народне одбране велик број послова из досадашње надлежности војних одсека као првостепених војних територијалних органа. Према томе ови органи управе општинских народних одбора у тим пословима сада фактично врше досадашње функције првостепених војних територијалних органа. У вези с тим променама донета је и уредба о изменама и допунама уредбе о организацији одбора, комисија и републичких и локалних органа управе народне одбране — „Сл. лист ФНРЈ“, бр. 8/60.

Наведени закон о изменама и допунама општег закона о уређењу општина и срезова и цитирани прописи донети у вези с њим регулишу на интересантан начин питање одлучивања по жалбама на решења општинских органа управе надлежних за послове народне одбране у пословима који су им тим прописима стављени у надлежност. Уместо да по жалбама на решења о којима је реч решава надлежни орган управе среза, као што ће управо тај орган решавати жалбе у осталим стварима, закон одређује да се у тим стварима као другостепени орган има појавити надлежни војни одсек. Неуобичајено је да се у нашем систему организације државне управе један подручни орган савезног органа управе (конкретно: команда војног одсека) појави као виши — другостепени — орган управном органу општинског народног одбора. Но решење је свакако с гледишта наше народне одбране у садашњем периоду практично и корисно. Оно ће већ сада растеретити команду војних одсека низа послова које исто тако добро може обављати орган управе општинског народног одбора, а што је још важније, грађанима се приближава ова за њих толико важна грана државне управе и народном одбору омогућује веће ангажовање и увид над овим пословима. Команде војних одсека ће се моћи посветити задацима који су им намењени у вези са организацијом одређене им територије у војном погледу и њиховом улогом у систему наше народне одбране. С друге стране, овакво решење овог питања показује пут којим ће се свакако кретати развој у правцу све ширег захватања народних одбора у област послова народне одбране, али не испуштајући из вида да су питања организације оружаних снага и одбране земље од првостепеног значаја за федерацију и да спадају у њена најважнија права и дужности (чл. 9 Уставног закона). У том даљем развоју вероватно се може очекивати да ће отпасти описана надлежност војних одсека као другостепених органа, с тим да пређе на органе управе среза надлежне за послове народне одбране, што би — чини се — било у складу са даљим развојем наше самоуправе и целокупним системом организације и концепција наше народне одбране и државне управе.

Поменути органи управе општинских и среских народних одбора надлежни за послове народне одбране као и републички (и аутономних јединица) секретаријати народне одбране и Секретаријат Савета народне одбране нису војни органи, дакле ни војни управни органи. То су посебни органи управе: савезни, републички и локални, одговорни својим представничким телима. Ти органи, као уосталом и сви органи управе, имају своје специфичности. Овде се посебно истиче да Државни секретаријат за послове народне одбране и војни територијални органи имају прописима одређена права и дужности у односу на ове органе. Чињеница да у њима могу радити и војна лица која одреди државни секретар за послове народне одбране и да су, на пример, општински органи о којима је овде реч дужни поступати по упутствима и наређењима надлежних војних територијалних органа и Државног секретаријата за послове народне одбране у пословима који су на њих пренети из раније надлежности војних територијалних органа, не мења ипак општински карактер ових органа.

II. — 1. — *Стварна надлежност.* — Што се тиче стварне надлежности војних управних органа, она је одређена односно одређује се законом или другим на закону заснованим прописима с којима је могуће одредити надлежност. Кад је

тим прописом ствар стављена у надлежност неком од војних управних органа (изворна надлежност) на пример, команди пука, онда је поступак начелно истоветан са оним код осталих органа управе. Тај војни управни орган решава ствар у првом степену а виши војни управни орган (у нашем примеру команда дивизије) у другом степену. С обзиром на начело двостепености против решења другостепеног војног управног органа жалба није дозвољена, али се против тог решења под условима из закона о управним споровима може покренути управни спор.

У неким случајевима ова изворна надлежност војних управних органа није, да се тако каже, толико „чврста“ као таква надлежност осталих органа државне управе. Наиме, закон или уредба у таквим случајевима обично овласте државног секретара за послове народне одбране да пропише надлежност појединих војних старешина које ће решавати у пословима одређене материје за коју закон (уредба) пропише да ће је решавати одређене војне старешине. Кад државни секретар на основу тога пропише надлежност старешинама, почев од, на пример, команданта пука, па на више, тиме је наведеним старешинама (односно органима којима они стоје на челу) прописана изворна надлежност у тој материји. Али државни секретар, с обзиром на описано овлашћење, може прописати и друкчије тако да надлежност регулише почев од, на пример, команданта дивизије или виших, као и да већ прописану надлежност у изложеном смислу помери.

Виши војни управни орган не може без изричног законског овлашћења преносити на нижи војни управни орган, макар му је и подређен, решавање управних ствари из своје надлежности, као што не може без изричног законског овлашћења ни преузимати и сам решавати управне ствари из надлежности другог или подређеног му нижег војног управног органа. Међутим, из одредбе чл. 20 ст. 1, закона о управном поступку по којој савезни, републички, покрајински, обласни и срески орган не може преузимати одређену управну ствар из надлежности републичког, покрајинског, обласног, среског и општинског органа и сам је решити, неки закључују да то не значи да и савезни (републички, итд.) орган не би могао преузети одређену ствар из надлежности њему подређеног савезног (републичког, итд.) органа. Они тврде да закон то не забрањује а да из природе хијерархијског односа таквих савезних (републичких, итд.) органа произлази могућност преузимања односно преношења решавања одређених управних ствари. Према том становишту, одредба чл. 20, ст. 1, закона о управном поступку је само потврда начела да органи наше државне управе: савезни, републички, итд., не стоје у хијерархијском односу већ у односу заснованом на закону утврђеним правима и обавезама па да због тога савезни орган не може без изричног законског овлашћења преузети (пренети) решавање одређене управне ствари из надлежности (у надлежност) републичког органа.

То што су односи између наших савезних, републичких, итд., органа управе засновани на закону утврђеним правима и обавезама не значи да одредбе чл. 20, ст. 1 и 2, закона о управном поступку не долазе до примене код савезних (републичких, итд.) органа управе у односу на органе управе који су им непосредно подређени у смислу чл. 4, ст. 2, закона о државној управи. Када би се прихватило изнето становиште, правна сигурност би била доведена у питање, органи о којима је реч не би знали шта имају да раде, њихова иницијатива и њихова одговорност не би долазили до изражаја и уопште тешко би их се онда и могло називати орга-

нима. Због тога сматрамо да се одредбе чл. 20, ст. 1 и 2, закона о управном поступку у свему односе и на органе о којима је реч, дакле и на војне управне органе као савезне органе државне управе.

Војни управни органи, нарочито они који нису територијални органи, врше одређени број послова по делегираној надлежности, а то су они управни послови које је на њих пренео државни секретар за послове народне одбране. Има мишљења по којем би сви управни послови наведени у члану 11 закона о ЈНА (4) ако их врше војни управни органи нижи од ДСНО били послови по делегацији. То мишљење не изгледа оправдано већ и с обзиром на стилизацију одредаба наведеног члана. Наиме, док се за послове у свим тачкама ст. 1, изузев у т. 3, употребљава израз „врши“ или израз који томе по смислу одговара, дотле се у т. 3 употребљава израз „руководи“, а управо у тој тачки наведени су најобимнији управни послови из надлежности ДСНО. Закон претпоставља да ће те послове вршити и други војни управни органи, само је руковођење тим пословима препуштено државном секретару. Из тога би следило да се они послови из ове тачке које државни секретар не задржи за себе, могу стављати и у изворну надлежност свих других војних управних органа у потребном обиму, као што се у пракси у многим случајевима и поступило (одређени послови из материјалног и финансијског пословања, итд.).

Послови из чл. 11, ст. 1, т. 1 и 2, не могу се по природи ствари делегирати на ниже војне управне органе, па долазе у обзир за делегацију они из т. 4, 5 и 6 за које је прописано да их врши државни секретар. Ове последње може делегирати само кад на то буде овлашћен оним прописом којим му се ти послови буду и поверили, а за оне из т. 5 и нема више потребе након ступања на снагу закона о јавним службеницима.

Без обзира на изнето, војним управним органима нижим од ДСНО остаје извршен број послова које врше или које ће вршити у будућности по делегацији. Делегиране послове одговарајући орган решава, разуме се, исто као и оне из своје изворне надлежности. Али у погледу даљег поступка ствар се компликује. Да ли је против решења војног управног органа донетог по делегацији дозвољена жалба или само приговор? Ако само приговор, ко треба да решава о њему у случајевима кад је решење донео војни управни орган нижи од команде армијске области.

Уредба о организацији ДСНО одређује да се против решења донетих по делегацији у управном поступку од стране команди армијских области, Ратне морнарице, Ратног ваздухопловства, Граничних јединица, Гарде, исто као и против првостепених решења донетих од стране Генералштаба, сектора, управа или одељења Државног секретаријата може изјавити приговор државном секретару (чл. 35, ст. 1, друга реченица и ст. 2).

Али ова уредба не говори ништа у погледу оних решења која доносе по делегацији други војни управни органи нижи од побројених у чл. 35, ст. 1. У чл. 38

(4) Чл. 11, ст. 1, закона гласи: „У вршењу управних послова Југословенске народне армије државни секретар за послове народне одбране: 1) припрема прописе и планове које доноси Врховни командат; 2) припрема нацрте прописа који се тичу ЈНА, а које доноси Савезно извршно веће и други органи; 3) руководи пословима припремања ЈНА за одбрану земље и пословима за њезино снабдевање; 4) производи, унапређује, поставља и разрешава подофицире и војне службенике; 5) поставља грађанска лица за службенике у ЈНА и решава о престанку њихове службе; 6) врши и друге послове који се односе на управљање ЈНА а који су му стављени у надлежност законима и другим посебним прописима.“

само се говори да „Команде армијских области и војних подручја, као групне команде, Команда ратне морнарице, Команда ратног ваздухопловства [...] и њима потчињене јединице и установе [...] врше управне послове из делокруга Државног секретаријата уколико вршење појединих од тих послова Државни секретаријат не задржи за себе. Те команде односно јединице и установе ЈНА управне послове, као и послове у вези са припремама ЈНА за одбрану и у вези са њеном бојном готовошћу, врше на основу и у оквиру овлашћења датих им од стране државног секретара.“

Из стилизације друге реченице цитиране одредбе могло би се чак закључити да јединице и установе ЈНА све управне послове врше по начелу делегације. То се сигурно није желело а нити је то стварно у пракси. Но из чл. 35 уредбе требало би, иако се у чл. 38 о томе ништа не говори, закључити да се и против решења која у управном поступку доносе по делегацији команде војних јединица и управе установа може изјавити приговор, а — с обзиром на карактер приговора — о њему би требало да решава државни секретар, уколико се изрично не би прописало да о њему одлучује непосредно виши старешина од онога који је донео конкретан решење. Будући да тако што није прописано остаје да би о овим приговорима требало да решава државни секретар. Појављује се онда питање да ли ће подносилац приговора ићи надлежним путем (што би с обзиром на одредбе правила службе кад је странка војно лице било исправно) или ће приговор упутити непосредно државном секретару. Јер, према становишту судске праксе на управни спор странка може ићи тек пошто је исцрпла могућност приговора.

Теоретичари управног права немају баш исто мишљење у погледу делегације. Ево становишта двојице наших признатих аутора.

Проф. Стјепановић (*Управно право ФНРЈ* — општи део, 1958, с. 517) сматра да се акти делегираног органа у погледу правних средстава сматрају као да су донесени од стране оног органа који је извршио делегацију, ако друкчије није изричито прописано.

Међутим, проф. Крбек (*Управно право ФНРЈ* — I, 1955, с. 82), сматра да се у случају делегације доноси акт, начелно, по свим својим правним последицама (на пример, што се тиче жалбе) просуђује према ново делегираном органу а не према редовно надлежном органу.

Иако ова два становишта изгледју опречна, она нису тако далеко једно од другог. Наиме, и један и други аутор допуштају да се може прописати било да се правно средство равна према органу који је стварно донео акт, било према органу који је извршио делегацију.

Међутим, аутори објашњења уз *Збирку закона о ЈНА* (издање „Службеног лист ФНРЈ“, Београд 1955, с. 121) у погледу истакнутог питања, уз чл. 10 закона о ЈНА, под 4, истичу: „Правни акти донесени на темељу делегације и субделегације надлежности сматрају се у управном поступку (право жалбе, право тужбе и др.) као да их је донео орган који је извршио делегацију [...]“. Ово становиште, што се тиче правних средстава, потпуно изједначава акт донесен по делегацији са оним код суплирања надлежности по чл. 35, ст. 2, закона о управном поступку.

Наш закон о управном поступку се у овој ствари на изричан начин не изјашњава. Он забрањује делегацију, осим кад је омогућује изрично законско овла-

шћење (чл. 20, ст. 2). Али из чињенице, да после општег правила о надлежности по жалби („По жалби против решења које је у првом степену донео орган управе решава одговарајући орган управе непосредно вишег степена“ — чл. 224, ст. 1) даје више посебних правила о томе ко је надлежан у појединим случајевима да по жалби одлучује (чл. 224, ст. 2, — 228), а да не помиње и случај кад је у питању решење донесено по делегацији могло би се, можда, закључити да у том случају вреди цитирано опште правило за решавање по жалби. Јер делегацијом решавање прелази у целини на други, нови орган па би се и жалба имала, бар према једном од наведених становишта, по том новом органу равнати као и у стварима које он решава по својој изворној надлежности.

Али могло би се приговорити чему онда делегација надлежности ако делегирани орган решава ствар са истим правним последицама као и ствар из изворне надлежности. Битна разлика која делегацију карактерише ипак остаје. Орган који је извршио делегацију, може је и опозвати, а изворна надлежност може се органу одузети само прописом истог ранга којим му је и била дата.

Међутим, заузето је становиште, што је касније и прописом регулисано, да се у овим случајевима може изјавити једино приговор и то државном секретару. На то је свакако утицала и одлука Законодавног одбора Савезног већа Савезне народне скупштине о усклађивању одредаба о управном поступку, итд. („Сл. лист ФНРЈ“, бр. 52/56) по којој се приговором назива и правно средство органу по чијем је овлашћењу донето првостепено решење. Али је и даље остало нерешено питање да ли ће приговор ићи надлежним путем или непосредним, што је посебно значајно кад првостепено решење доноси на пример, командант пука. Преимућство има непосредно достављање јер се знатно скраћује поступак, али се тако ускраћује вишем војном управном органу увид у рад нижег органа за чији је рад иначе одговоран.

Стога би по приговору изјављеном у овим случајевима коначно решавање било најцелисходније дати војном управном органу непосредно вишег степена. Са становишта странке њој би то било корисније јер би брже и на ближег месту могла остварити своје право. У случају да је незадовољна са решењем донетим по приговору, остаје јој као и кад је незадовољна са решењем државног секретара, да покрене управни спор. Али остаје јој, независно од управног спора, право притужбе по одредбама правила службе у вези с којом, но и без ње, државни секретаријат може ступити у спор на страну туженог органа, а и користити своја надзорна права и тако утицати на правилан рад нижих органа.

Овакво становиште чини се прихватљиво и зато што оне управне послове које већ решава одређени војни управни орган најбоље може ценити њему надређени орган који је најближи ситуацији и најбоље познаје прилике. Осим тога тај другостепени орган је команда дивизије или виша команда, дакле, виши војни органи, довољно стручни да им се и такви задаци могу поверити. Истина, ДСНО, нарочито кад ствар решавају нижи органи, нема увек директан увид над тим. Само је питање да ли је државном секретаријату и потребан баш такав увид уз постојање хијерархијски повезаних органа који морају остваривати тај увид и одговарати за рад нижих војних управних органа и уз постојање низа других инструмената контроле и надзора.

Гледано са изложеног становишта, и приговор из чл. 35, ст. 2, уредбе о организацији ДСНО сувишан је. Наиме, првостепена решења, која доносе Генералштаб, сектори и организационе јединице ДСНО, могла би се ценити као решења донесена не по делегацији већ по суплирању надлежности. Та решења могу се посматрати као решења самог државног секретара јер су донета од истог стварно надлежног органа, од Државног секретаријата. Странка би у том случају могла одмах покренути управни спор, ако је незадовољна, чиме се поступак скраћује, а државни секретар би тако опет дошао у могућност да евентуалну грешку исправи и донесе ново решење у смислу чл. 260 закона о управном поступку.

Чини се да би овакво решење ове ствари било у свему у складу са нашим законом о општем управном поступку, а праксу би поједноставило и уједначило. Разуме се, све то би ваљало у том смислу нормирати одговарајућим прописом.

С обзиром на организациону структуру Армије немогуће је одредити да само један одређени војни управни орган може извесну материју решавати као првостепени. То би довело до немогућих ситуација, као, на пример, кад би о неком праву војника који је на служби у, рецимо, аутомобилској чети једног војног поддручја морао решавати командант пука. Одмах би се поставило питање којег пука, кад јединица тог војника није у саставу ниједног пука. Зато је карактеристично за војне управне органе (изузимајући овде војне територијалне органе у стварима из њихове специфичне надлежности, која је решена као и код осталих органа државне управе) да се у одређеној истој материји сви они могу јавити као првостепени, почев од пука до ДСНО. Исто тако сви они се јављају и као другостепени органи (изузимајући пукове и тог ранга). Тако ће, на пример, у идентичном предмету команда дивизије бити једном првостепени орган (за странке које нису у саставу или у вези са саставом пукова) да би се другом приликом у таквом предмету јавила као другостепени орган кад је у првом степену решавала једна од команди пука из састава те дивизије. Истина, слична ситуација се јавља у стварима из службеничких односа и код осталих органа државне управе, али све друге управне ствари лица на служби у државној управи решавају иначе надлежни органи управе, по правилу општински, док војни органи имају широк круг надлежности за решавање и других ствари лица на служби у Армији па и неких других. Зато се, због тога што лица у Армији служе у разним јединицама и установама које стоје једна према другој у хијерархијском односу морао и прихватити баш овакав систем надлежности.

То је и разлог да код војних органа није могуће прописати првостепену надлежност онакв као што је то учињено за општинске органе управе, јер и кад је у једној управној ствари из надлежности војних управних органа (изузимајући војне територијалне органе као такве) прописана надлежност команде пука то значи да у таквим стварима могу решавати у првом степену и сви виши војни управни органи, но тако да се ипак не мешају у надлежност нижих. Другим речима, кад је војним управним органима ранга пука одређена стварна надлежност у свим управним стварима где им та надлежност није изричито ускраћена, таква одредба уједно значи да су у истим стварима (кад не спадају у надлежност нижег органа), надлежни и сви виши војни управни органи, баш као и органи пуковског ранга, као и да ствари, које није стварно надлежан решавати војни управни орган одређеног ранга, не могу решавати ни војни управни органи ранга нижег од тога.

Код војних територијалних органа ствар је, како је истакнуто, постављена као и код осталих органа управа. За решавање управних ствари из њихове специфичне надлежности стварно је надлежан увек првостепени војни територијални орган, осим кад је прописом одређена првостепена надлежност другог управног органа. То, додуше, није нигде изричито прописано, али произлази из карактера управних послова које ти органи врше као војни територијални органи, а може се извести и из одредбе чл. 89, ст. 1, закона о народној одбрани.

Нема, међутим, потребе да се код војних управних органа пропише стварна надлежност неком органу онаква каква је прописана органу државне управе надлежном за послове опште управе. Наиме, све послове из надлежности војних управних органа мора решити један од војних управних органа, макар то био и ДСНО, ако би сви други били ненадлежни. Друга је ствар што међу организационим јединицама неког војног управног органа може доћи до размимоилажења о томе која од њих треба или не треба да ради на одређеној ствари. Али то није спор о надлежности, нити се то странке тиче, већ је то управо слабост унутрашње организације самог органа, за коју је одговоран старешина органа. Војни управни орган мора да реши ствар за коју је надлежан, а која ће његова унутрашња организациона јединица на томе радити то је ствар унутрашње расподеле послова која не може ни не сме утицати на решавање саме ствари, ако је тај орган иначе надлежан да је реши.

Тешкоће за странку обично настају у томе што она, поготову кад је у питању странка која није на служби у ЈНА, не зна да ли је решење заиста донео стварно надлежни орган. Наиме, војни управни органи, изузев првостепених војних територијалних органа и ДСНО, доносе решења са конспиративним називом својих војних пошта, па странка и не може знати који орган иза тога стоји. Али разлози војне сигурности не дозвољавају да се овде много шта промени, па ће тако остати и убудуће. То, међутим, ствара посебну обавезу војним управним органима, у које странка мора имати и има пуно поверење, да се стриктно држе своје стварне надлежности, те да у својим првостепеним решењима обавезно наведу којој вишој војној пошти може бити уложена жалба, кад и ако већ не могу навести стварни назив вишег војног управног органа. Странка, истина, може тачно утврдити право стање ствари ако се обрати у том смислу представком Државном секретаријату или покретањем управног спора. Али тиме је изложена непотребним трошковима, мада су већ и саме те могућности јака гаранција странки да ће јој ствар решити заиста надлежни војни управни орган.

2. — *Месна надлежност.* — Што се пак тиче месне надлежности за сам Државни секретаријат за послове народне одбране то се питање не поставља, јер се она претеже на читавој територији ФНРЈ будући да је реч о савезном органу управе. Али нека питања у вези с том надлежношћу јављају се како код војних територијалних органа тако и код осталих војних управних органа.

Закон о ЈНА предвиђа тростепену поделу територија ФНРЈ у војном погледу, стављајући у надлежност Врховном команданту да пропише ту поделу, оснивање војних територијалних органа и њихових подручја (чл. 14). Врховни командант је донео те прописе, али будући нису никада јавно објављени, грађани у ствари не знају о овоме ништа више него што пише у чл. 14 Закона о ЈНА. Војна па и државна сигурност заиста не дозвољава да се објављују ти

прописи уколико се односе на другостепене и трећестепене војне територијалне органе, али што се тиче првостепених територијалних органа — војних одсека — чије се подручје одређује првенствено с обзиром на административну поделу земље, нема, изгледа, разлога који би спречавали објављивање прописа о њиховој месној надлежности. Потреба се за тим раније није још толико осећала, јер је у седишту сваког среза био и војни одсек што је грађанима и без посебне објаве било познато. Али после укидања срезова у НР Црној Гори и Аутономно-Косовско-Метохијској Области, а у осталим републикама проширење њихове територије, разлози правне сигурности говоре у прилог објаве прописа о месној надлежности војних одсека који се данас јављају било као првостепени војни територијални органи или као другостепени органи у неким стварима у којима решава орган општинског народног одбора надлежан за послове народне одбране, о чему је напред била реч.

Иначе месна надлежност војних територијалних органа у односу на њихову специфичну надлежност као војних територијалних органа простире се на одређеној им територији, па се по томе ни у чему не разликује од месне надлежности осталих органа државне управе.

Друкчије ствар стоји код осталих војних управних органа, али и код оних територијалних органа који се, и кад се, појављују као трупне команде. Њихова месна надлежност (сам назив баш и није адекватан, али га задржавамо јер је уобичајен) не равна се по територији већ по припадности лица било којој од јединица и установа које се налазе под руководством конкретног војног управног органа.

Тако је команда пука месно надлежна за сва лица која припадају јединицама и установама пука, команда дивизије за сва лица која припадају јединицама и установама дивизије (а не припадају пуковима дивизије, али и за лица из састава пукова у стварима у којима се тек дивизија јавља као првостепени орган) и тако редом. Дакле, ако желимо утврдити који је војни управни орган месно надлежан за решавање конкретне управне ствари, морамо најпре утврдити војни управни орган који би требало да буде стварно надлежан за ту ствар, па кад смо утврдили да би то, рецимо, била команда дивизије, онда је месно надлежна команда оне дивизије које је странка припадник (односно у којој се налази имовина, ако је поступак настао у вези с њом). Чак и кад ови органи решавају и неке управне ствари грађана, дакле, оних који нису припадници њихових јединица (а то бива само кад управноправни однос потиче у вези са службом у војним јединицама и установама, било саме странке, било лица од којег странка изводи неко право) њихова се месна надлежност опет не равна према боравишту односно пребивалишту странке, већ према војној јединици (установи) у вези с којом је настао управноправни однос о коме је реч.

3. — *Сукоб надлежности.* — У погледу сукоба надлежности како између самих војних управних органа тако и између неког од њих с једне и којег невојног органа с друге стране, иако се они у пракси не догађају, ипак је од интереса размотрити ситуације које би се евентуално могле појавити.

Само се по себи разуме да у сукоб не могу доћи војни управни органи који стоје у хијерархијском односу. Али је сукоб могућ између два или више војних управних органа који нису међусобно у хијерархијском односу. Решавање таквог

сукоба не може изазвати тешкоћа, јер је заједнички виши војни управни орган, а тога никада није тешко утврдити (у крајњем случају биће то ДСНО) надлежан да тај сукоб реши. Решење тог заједничког вишег војног управног органа решава ствар коначно, и јасно је да евентуално незадовољни орган нема право жалбе, као што то у истој ситуацији имају органи државне управе по чл. 34 Закона о управном поступку с обзиром на карактер односа код једних и других органа (хијерархијски односи код војних органа — односи на закону утврђеним правима и обавезама код органа државне управе).

Закон о управном поступку ставља у надлежност Савезном извршном већу да реши евентуални сукоб надлежности између војних управних органа и републичких извршних већа (чл. 30), а Савезном врховном суду евентуалне сукобе између војних управних органа и народних одбора и њихових органа управе, односно републичких и осталих органа управе, самосталних установа и организација (чл. 32). Све и да дозволимо да до ових сукоба дође, војни управни орган који би сматрао да је до сукоба дошло не би могао покренути питање решавања о сукобу сам код Савезног извршног већа или Савезног врховног суда, већ би то могао учинити једино Државни секретаријат за послове народне одбране. Тај је Секретаријат као савезни орган управе одговоран за рад свих војних управних органа, па тек кад он сматра да је до сукоба стварно и дошло, сам ће и покренути питање решавања тог сукоба. Сматра ли Државни секретаријат за послове народне одбране да сукоба нема, другим речима, да нижи војни управни орган није у праву, већ супротна страна, наредиће том нижем органу како да поступи, а тиме ће тај „сукоб“ бити и решен.

Марко Калођера

ДЕЛАТНОСТ СКУПШТИНА ЗА ВРЕМЕ ПРВЕ ВЛАДЕ МИЛОША ОБРЕНОВИЋА

У нашој историској науци преовлађује мишљење да скупштина као орган власти није имала неки већи значај у периоду од 1815—1839 већ да је као саветодавни орган кнеза Милоша давала мишљења по неким важнијим питањима. При оваквој оцени делатности значаја и улоге скупштине као органа власти чини нам се да се није водило рачуна о неколико важних момената. Пре свега, скупштине нису посматране као орган власти који се у току прве владе Милоша Обреновића развијао у правцу демократске установе, насупротив Милошевим тенденцијама као и тенденцијама старешинског слоја. На пример, ако посматрамо састав скупштине од 1815—1839 можемо да констатујемо да су у почетку једини учесници централних скупштина старешине — Милошеви чиновници; касније се састав мења и све више продиру изабрани представници народа, што скупштини даје више карактер демократске установе. С друге стране, није се водило рачуна о народним захтевима који су постављани на скупштини а о којима је кнез Милош морао да води рачуна и које је често морао и да испуни. И на крају, фактичка делатност скупштине није довољно узета у обзир приликом оцене места и значаја скупштине као органа власти у периоду од 1815 до 1839.

I. — У свим актима о унутрашњем уређењу Србије, изузев Устава од 1838, скупштина је предвиђена као орган власти. У молби од 1820, односно руској пре ради ове молбе у којој су формулисани српски захтеви, између осталог, тражи се и скупштина: „према старом обичају — речено је у пројекту — скупштина се састаје сваке године да већа о унутрашњој управи земље, о распореду данка Порти и о приходима и расходима. Скупштина одређује и цивилну листу кнежеву“ (1). У хатишерифу од 1830 скупштини би припала извршна власт заједно с кнезом (2). Воа-ле-Конт је по Милошевој жељи саставио нацрт устава по коме би скупштина добила заједно с Кнезом и Саветом законодавну и извршну власт (3).

Сретењски устав, у глави VIII, предвиђа састав и надлежност скупштине. По овом Уставу скупштина би била састављена од 100 бираних посланика, који би се састајали једанпут годишње а према потреби и више пута. Скупштини је по овом Уставу и даље остало буџетско право. Она је добила право да одлучује о повишењу кнежеве плате, као и право да подноси Кнезу и Савету „представленија о жалбама каквим и тегобама и молити ји, да издаду закон о тому; јављати им злоупотребењенија, која би видила у управљењу; и тужити се Књазу на државни Совјет, ако би членови његови или друге власти нарушиле устав и права, утврђена уставом, и нарушиле права кога год Србина“ (4). Пада у очи да ни по једном акту, изузев Устава од 1835, није ближе одређена надлежност скупштине. Сретењски устав који је ближе одредио надлежност и састав скупштине није по нашем мишљењу обухватио њихову разноврсну делатност пре Устава, зато нам се чини да одредбе овог Устава у погледу делатности и састава скупштине представљају корак назад у односу на постојеће стање.

Такозвани Турски устав није предвидео скупштину као орган власти, мада је у Хаџићевом нацрту устава скупштина добила значајно мест у склопу осталих органа власти. Поред јасног прецизирања надлежности скупштине, она би добила и извесну законодавну делатност, наиме она би примила или одбацивала „законске предлоге Државног савета којима је Кнез одбио потврду“ (5). Убрзо после обнародовања Устава, у *Српским новинама* је објављено да се по одобрењу високих дворова Порте и Русије, скупштине могу и даље одржавати кад год се укаже потреба. На тај начин отпале су сметње за одржавање скупштине.

II. — Питање делатности скупштина тесно је повезано са поделом скупштине на редовне и велику скупштину. Браћа Петровићи, Мих. Гавриловић, М. Петровић, па и неки савремени историчари деле скупштине на редовне и велику скупштину. По њима, на редовним скупштинама, које су се састајале двапут годишње — о Бурђеву дне и Митрову дне, вршило се разрезивање пореза, а на великој скупштини расправљана су важнија питања и доносиле најважније одлуке, као што су: избор кнеза и наследност кнежевског звања, избор српских депутација, усвајање српских устава, читање и прихватање фермана, хатишерифа и др. По

(1) Ј. Продановић: Уставни развитак и уставне борбе у Србији, Београд, 1936, 27.

(2) Мих. Гавриловић: Милош Обреновић, III, 605.

(3) Продановић: Уставни развитак, 42.

(4) Исто, 55.

(5) Постоји мишљење да скупштина није унета у Устав од 1838, јер је могла бити оруђе у Милошевим рукама, у борби против старешинске групе уставобранитеља, односно против Савета који је био у њиховим рукама (Продановић: Уставни развитак, 96; Ј. Милићевић: Народне скупштине у Србији 1839—1843).

њима, редовне и велика скупштина разликује се и по броју посланика, јер је на великој скупштини присуствовао далеко већи број посланика него на редовним (6).

Строга подела скупштина на редовне и велику није сасвим могућа, јер се често и на редовним скупштинама поред разрезивања пореза доносила и друге важне одлуке (7). Осим тога, кадкад су сазиване и ванредне скупштине које су решавале текућа питања а које се ни по проблематици ни по броју посланика не би могле сматрати као велика скупштина.

III. — 1. — Делатност скупштина у периоду од 1815—1839 била је разноврсна. Поред тога што су задржале неке функције из претходног периода, тј. државе Првог устанка, скупштине су добиле и нове функције, с обзиром на извесне промене друштвено-економских и политичких односа у држави Другог устанка.

Буџетско право скупштине су задржале и у овом периоду. Начин разрезивања и прикупљања пореза остао је углавном исти као и раније. Истина, у почетку скупштинама присуствује београдски везир, јер по усменом споразуму између Милоша и Марашли-Али паше предвиђено је између осталог, да београдски паша и српски кнезови одређују количину данака коју ће народна скупштина поделити на поједине нахије (8). На једној од првих скупштина 1815 донета је одлука о начину прикупљања пореза. Одлука гласи: „За одређивање и састављање буџета расхода и прихода, распоређивање пореза и прегледање рачуна расхода минулог полугођа састаје (се) Народна скупштина у месту где одреди врховни кнез“ (9). Са еманципацијом и самосталношћу српских органа власти убрзо је и присуство београдског паше приликом разрезивања пореза постало излишно и скупштине постају самостални орган власти. Поступак приликом разрезивања и прикупљања пореза није био компликован. На скупштини је утврђивана укупна сума која је разрезивана на нахије. Свака нахија према броју пореских глава дужна је да прикупи одговарајућу суму новца и да је о митровданском и ђурђевданском полугођу преда кнезу Милошу односно народној благајни (10). Укупна сума пореза која је разрезивана на нахије о ђурђевданском и митровданском полугођу била је стално у порасту. На пример, 1821 укупна сума пореза која је разрезана на нахије била је испод 1,000.000 гроша (11). Међутим, за митровданско полугође 1822, укупна сума пореза износила је 1,296.360 гроша, да би се за ђурђевданско полугође 1823 попела на 1,306.200 гроша (12). На скупштини је одређивана и заједничка пореска стопа за све нахије, која је такође била у порасту; она се најчешће кретала

(6) Мих. Гавриловић: М. Обреновић II, 329—333; М. Петровић: Финансије I, 180; М. Петровић: Финансије I, 180.

(7) Тако је, на пример, поводом скупштине о Митрову дне 1825 кнез Милош писао М. Здравковићу: „При том не изостављам вам препоручити, будући да је Митров дан, време у које расположење и протчи уредба касателно трговине предузети треба, то не пропустите свим трговцем ваше нахије на знање дати, да сваки, који на скели с цесариом живом стоком тргује, к мени у Крагујевац без даљњег препјатја у недељу пред Митров дан дође“ (ДА НРС, ЗМП, Крагујевац, 13 октобар 1825).

(8) „Отаџбина“, XXII, 1889, Београд, 9.

(9) Петровић: Финансије, 133—137.

(10) На пример, за митровданско полугође 1821 разрезано је на пожаревачку нахију 152.699; смедеревску 55.477; љуприску 43.746; јагодинску 83.433; крагујевачку 98.620; пожешку 65.250; рудничку 61.088; ужичку 60.871; соколску 24.535; ваљевску 114.564; београдску 80.982; шабачку 78.082 гроша (Браћа Петровић: Грађа, II, 473—4).

(11) Исто, 473.

(12) Исто, 496—500.

од 15—20 гроша а некада и преко 20 гроша за свако ожењено лице у једном полугођу. Нахиски и кнежиски кнезови су могли пореску стопу повећавати и смањивати према величини и квалитету имања пореског обвезника (13). Кнез Милош је имао право да ослободи изванредан број лица од плаћања пореза. Ослобођење се вршило писменом наредбом кнеза Милоша. Било је неколико категорија људи који су били ослобођени од пореза. Пре свега, чиновници, свештеници, заслужна лица, људружни очеви, лица изнад 70 година живота, најсиромашнији и просјаци (14).

Приликом прикупљања пореза старешине су често злоупотребљавале свој положај. Број пореских обвезника према списковима који су предавани кнезу Милошу и скупштини био је много мањи у односу на стварни број пореских обвезника који су плаћали порез. Вишак који је на тај начин прикупљен старешине су задржавали за себе. Да би стао на пут злоупотребама старешина који су прикупљали порез, кнез Милош је у неколико махова извршио попис становништва. Први попис после устанка извршен је 1819 (15), затим 1822, итд. Скупштина је на овај начин распоређивала порез до Сретењског устава (1835). По Уставу одређен је годишњи порез од 6 талира или 30 гроша. Ова одредба остала је и даље и снази после укидања Сретењског устава (16).

2. — Делатност скупштина у овом периоду манифестовала се у постављању захтева Порти и избору депутација које су слале у Цариград на преговоре с Портом. Истина, пресудан утицај на избор депутата имао је кнез Милош. Он је предлагао скупштини депутате који су њему одани, мада су у неколико махова чланови депутација били и његови противници. Активност скупштине на овом пољу била је нарочито значајна од 1815 до 1833, тј. до доношења хатишерифа којима је Porta испунила захтеве које су Срби постављали и на тај начин извршила обавезе које су произилазиле из осме тачке Букурешког уговора. Већ прва српска депутација која је послата у Цариград 1815 заснивала је своје захтеве на одредбама Ичковог мира (17). Следеће године послата је друга депутација у саставу: Јован Обреновић, Вујица Вулићевић, Ђорђе Поповић и Милисав Трифунчић, са молбом да се испуне одредбе Ичковог мира. Међутим, реализација српских захтева у великој мери зависила је од става Русије према Порти и њеног ангажовања да помогне оправдане српске захтеве. Русија је том приликом имала благоданан став према српским захтевима. Она је, преко свога посланика у Цариграду Строганова, не само подржала српске захтеве код Порте, него и саветима које је давала кнезу Милошу и српским депутатима помогла да се српско питање повољно реши. Porta је, напротив, настојала да се са Србима споразуме непосредно мимо Русије, рачунајући да ће на тај начин смањити српске захтеве. На тој линији Porta је успела да 1817 добије од Милоша адресу благодарности за „дарована права Србима“ (18). Ова адреса захвалности неповољно је утицала на даљи ток српских послова, а нарочито на мешање руског посланика Строганова,

(13) Вук: Грађа, 197.

(14) 1821 ослобођено је од плаћања пореза 1735 лица; 1822 — 2036 лица; 1823 — 807; 1824 — 795; 1825 — 2746; 1826 — 555; 1827 — 881; 1828 — 1228; 1829 — 1346; 1830 — 1135; 1831 — 1111; 1832 — 1210; 1833 — 1113; 834 — 837; 835 — 2380 (М. Петровић Финансије, 167).

(15) На основу овог пописа, у Београдском пашалуку било је 12 нахија, 45 кнежина; 1450 села; 53.673 кућа. Харачких лица 126.999 и пореских ожењених лица 63.121 (Н. Петровић: Финансије, 169—170).

(16) М. Петровић: Финансије, 161.

(17) Гавриловић: н. д., I, 233—4.

(18) Гавриловић: н. д., I, 383.

јер је испало да су Срби „задовољни“ постојећим стањем и да је непотребна руска интервенција. Порта је 1818 поново покушала да добије адресу захвалности и да на тај начин, бар за извесно време, скине с дневног реда српско питање. Овога пута, прозирнући Портине намере, Скупштина је одбила да изда адресу. Тим поводом, М. Обреновић обавештава руског конзула у Букурешту да је Скупштина одбила да изда „благодарствено писмо“ султану, јер није испуњено обећање да се нарочитим ферманом потврди пуноважност Ичковог уговора (19). Даљи ток догађаја показује Портину настојања да смањи српске захтеве и да их само делимично испуни. Порта је 1820 послала свога специјалног изасланика са ферманом; међутим, Скупштина је у Остружници 1820 одбила ферман с мотивацијом да није обухватио све српске захтеве (20). После неуспеле мисије турског изасланика на Скупштини и Митрову дне 1820 поново је изабрана нова депутација у саставу: Вујица Вулићевић, Димитрије Ђорђевић, Илија Марковић, Самуило Јаковљевић, арх. Манастира Каленића, Милоје Вукашиновић, прота јагодински, Аврам Петронијевић и Сава Љотић (21). Захтеви који су постављени Порти на овој Скупштини, мада су касније ревидирани од стране и Руса и Срба, били су база за касније добијање повластица по хатишерифу 1830 и 1833. Убрзо после одласка депутације у Цариград избио је устанак у Грчкој, делегати су задржани као таоци, а српско питање остало је и даље отворено све до Акерманске конвенције, која је у посебној тачки поново регулисала положај Србије у оквиру Турске царевине. Уочи Акерманске конвенције Скупштина се поново састала у Крагујевцу 27 маја 1825 да изабере нову депутацију и енергичније постави неке захтеве Порти. Нарочито је оштро постављен захтев за враћање шест нахија (22). С обзиром да Акерманска конвенција, односно акт који се односи на Србију није предвидео наследно кнежевско достојанство нити прецизније формулисао српске захтеве у погледу њеног територијалног проширења, одржана је Скупштина 27 јануара 1827 која је изабрала нову депутацију (23), и поставила захтев да се кнезу Милошу призна наследно кнежевско достојанство.

Политички догађаји у Европи, нарочито рат између Русије и Турске, поново су за извесно време одложили решење српског питања, мада је Милош преко депутације, која се налазила у Цариграду, активно радио на остварењу помену-

(19) ДА НРС, ЗМП, Београд, 18 мај 1818.

(20) Грађа, II, 106—115.

(21) Вук: Грађа, 174—5; Гавриловић: н. д., I, 500. Вук наводи да је члан делегације био и Риста Дукић из Београда.

(22) У одговору на Милошеву беседу Скупштина је изразила благодарност кнезу Милошу: „Но да би изреченију овому нашему већу силу дали, заклинемо се пред Олтаром Божијим, да ће на свакога онога који се покаже противник Ваш и непријатељ, за свију нас опшчег, и Отечеству непријатеља сматрати, и да ћемо на свако позивание Ваше сви готови бити и поитити на искорение онога злотвора; ако и Сијателство Ваше обећа се употребити ово најспособније време, за избавленије наше, и друге једноверне и јединоплемене браће наше, са силном помоћу Императора Всеросискога и нашег Покровитеља, и да ћете скоро испросити нама у Султана она права која одавно преко посланика наших тражимо у Цариграду, и која би са наравима и обичајима наших најбоље слагала се; у противном пак случају не уздајући се на лепа праздна обећања Портине и на лукаву њену политику, да приступите као Господар и глава Народа Нашега, и Ви с нама заједно к сојузу борећи се за слободу браће наше, да се један пут или от-Ига избавимо несноснога, или на пољу чести сви да помремо. Никоим начином из числа нашег изоставити неможемо нити хоћемо до последње капље крви ону браћу нашу живећу у 6 оних предела, кои су с нама заједно не само од 1804 до 1813 год. борили се за опшћу слободу [...]“ (ДА НРС, Вариа КК/ХЛ — 83).

(23) Чланови депутације су били: Лазар Тодоровић, кнежев секретар; кнезови: Илија Марковић, Атанаско Михајловић, Марко Ђорђевић и Јован Антић који није имао исти статус као остали чланови депутације (Гавриловић: н. д., III, 4).

тих захтева подмићујући највеће турске чиновнике. Скупштина је до хатишерифа 1830 још неколико пута интервенисала код Порте, упућујући нове депутације који су водили преговоре с њом на основу захтева постављених 1820.

Када је Србија хатишерифом добила тражене повластице, активност скупштине на овом пољу престала је за извесно време, до појаве уставног питања о односу Милоша и старешинских група у борби око централне власти у Србији.

3. — У делатност скупштина у овом периоду треба убројати објављивање свих међународноправних и унутрашњих аката којима се одређивао статус и регулисао унутрашњи положај Србије. Акерманска конвенција је први међународноправни акт који је регулисао положај Србије у овом периоду; он је свечано прочитан на Крагујевачкој скупштини 1827. На Скупштини су, као што је већ речено, постављени и неки захтеви који се налазе у молби од 1820, а који су изостављени у овом акту (24).

Једренски уговор, односно VI тачка тога уговора није објављена на Скупштини делимично због тога што је садржала све одредбе Акерманске конвенције, као и одредбу о шест отргнутих нахија које су Србима већ биле познате. Осим тога, Порта је убрзо донела хатишериф како се и обавезала по Једренском уговору.

Први хатишериф од новембра 1829 којим је Порта извршила обавезе Букурешког уговора односно Акерманске конвенције и Једренског уговора, обнародован је на Скупштини и Крагујевцу 25 јануара 1830. Међутим, као што је познато, ни хатишериф од 1829, није обухватио све српске захтеве; па и поред тога његов значај не треба потцењивати јер је реч о првом акту којим је Порта признала самоуправне повластице Србији.

Убрзо после овог хатишерифа, Порта је донела други, августа 1830, који је заједно са бератом о наследном кнежевском достојанству, обнародован на Скупштини крајем новембра и почетком децембра 1830. У хатишериф од 1830 унети су сви српски захтеви о самоуправи. Међутим, на интервенцију Русије у хатишериф су унете и неке одредбе о доживотним саветницима које су биле касније камен спотицања у међусобним односима будуће групе уставобранитеља и кнеза Милоша.

Последњи хатишериф који је издала Порта за Србију јесте хатишериф од 1833, обнародован на Скупштини у Крагујевцу почетком фебруара 1834 (25). На тај начин српско питање је за дужи период решено на основу међународноправних аката на чијој подлози су донети хатишерифи. Даљи односи у Србији, њено унутрашње уређење и организација централних органа власти решавани су путем доношења устава.

Први устав који је Скупштина усвојила 2 фебруара 1835 јесте Сретенски устав. Као што је познато, непосредни повод за издавање Устава је Милетина буна, која је дубоко уздрмала Милошеву власт; после ње, све до абдикације 1839, Милош није успео да учврсти своју власт. Оружани отпор учесника Милетине буне (који је имао много шири карактер него што би се могло судити по учесницима) последица је већ сазрелих унутрашњих супротности, супротних интереса одређених друштвених снага — старешина, народа, Милоша. Интересантно је навести како је примљен овај Устав на Скупштини. После Милошеве беседе про-

(24) Вук: Грађа, 178—183.

(25) Гавриловић: н. д., III, 482.

читан је Устав на Скупштини, после чега су заклетвом потврдили верност Уставу кнез Милош и Скупштина. Кнез Милош је и на самој Скупштини показао нерзположење према Уставу, што се може видети и по речима које је изговорио приликом давања заклетве: „Ја ћу се браћо! заклети и Уставу и законима но и Ви да ми се закунете; ја ћу ји држати, но и Ви држите ји у целости; нарушите ли ји Ви, ја одлазим Браћо! између Вас, пак онда управљајте сами собом, како знате [...]“ После тога и Скупштина је положила заклетву о поштовању Устава. Скупштина је упутила посебну захвалницу кнезу Милошу за „даровани устав“. Скупштина пише кнезу Милошу: „Ми сад још и незнамо предказати како ће се здание ово по времену распространити, колико ли ће полза по Србију од њега произићи; но то знамо сви и разумевамо, да су нам слобода личности, безбедност имања и умереност данка, које сте нам јуче завели, највеће благодетејаније, које је преблаги Бог могао излити преко Вас на Народ Српски“ (26).

Укидањем Сретењског устава нису престали унутрашњи сукоби у Србији, напротив, они су сада избили са још већом жестином; будућа уставобранитељска група се већ образавала и преко својих представника имала веома много утицаја приликом састављања и издавања другог устава у Србији такозваног Турског устава. У припремама око издавања устава Русија ни овога пута није остала по страни, него се непосредно умешала и стала на страну старешина који су настојали да ограниче Милошеву власт. Турски устав прочитан је на Скупштини фебруара 1839 у присуству старешина као и народних представника (27). Касније су совјетници које је кнез Милош поставио на овој Скупштини обавестили турско Министарство иностраних послова о објављивању Устава на овој Скупштини. Они, између осталог, пишу: „По овом (после читања Устава, Љ.К.) је одма Светли кнез у согласију са старешинама народнима наименовао и поставио Совјет, узевши при истом постављенију све оно у призрање, што устав о членовима Совјета полаже [...]. И као што смо се пред свемогућим Богом заклели, да ћемо предпхваћени Устав свето држати тако исто сада овим нижајшим писмено обећавамо се [...] Његовому Величеству Милостивејшему Цару нашем, да исту ову нашу заклетву никада ни у чему нећемо повредити, но да ћемо све силе наше употребити свагда достојнима указати се дароване нам превелике Милости Његовог Царског Величества, и да ћемо старати се у пуној мери оправдати оно поверение, које нам је овим избором дано“ (28).

Уставом од 1838 почиње једно ново поглавље у развоју српске државе познато као уставобранитељски период које представља даљи корак у интензивнијем развоју буржоаских односа у Србији.

4. — Делатност скупштина није се исцрпљивала само обнародовањем и доношењем поменутих међународноправних аката него и реализацијом њихових од-

(26) „Новине Србске“, 1835, 9 фебруара, Но. 6.

(27) За Скупштину упућени су позиви свим магистратима циркуларним писмом. „Добивши из Цариграда — истиче се у циркуларном писму — достоверни превод Устава за премило Отечество наше, препоручујемо, да сва лица, која по предписанију нашем од 16 тек. имају доићи на скупштину, от кућа свои за овамо пођу, тако како ће овде 10 фебруарија приспети и на скупштину која ће 11 или 12 фебруарија бити присуствовати моћи“ (Да НРС, Министарство иностраних дела в. ф. IV 1839, прилог Но. 9).

(28) Следе потписи: Јеврема Обреновића, председника Совјета, Вучића Перичића, Матеје Ненадовића, Стојана Симића, Вула Григоријевића, Ранка Мајсторовића, Станка Вришића, Петра Туцаковића, Илије Поповића, Цветка Рајковића, Ђорђа Парезана, Стефана Стојановића, Антонија Протића и секретара мајора Стефана Марковића (Да НРС, Совјет, 1839, Но. 24).

редаба, тј. скупштина је доносила нормативне акте у вези спровођења одредаба хатишерифа и Устава. Наравно и у тим случајевима Милош је имао главну реч, али је по најважнијим питањима скупштина имала право коначног одлучивања. Већ на јануарској Скупштини 1830 искрсла су нека питања, у вези с хатишерифом од 1829, која је Милош поднео Скупштини на решавање. Пре свега поставило се питање повећања војске и полиције, затим повећање броја чиновника и њихових плата, повећања кнежеве плате и др. (29). Тражећи од Скупштине да се изјасни, Милош је говорио: „Од стране Турске бићемо већ спокојни и безбедни смиримо се и с нама и између себе, и погодимо се сада, како треба правитељство с народом да живи, како л' народ с правитељством, одредимо све расходе, и све приходе одредимо шта је чија дужност, што ће коме плаће бити; ово ваља сад да свршимо, да се и то наше решеније у Цариград пошаље, да га депутација, гди треба представи и у ред доведе“ (30). Нема података да се Скупштина изјашњавала о сваком постављеном питању; тога вероватно није било стога што се ускоро очекивао други, много потпунији хатишериф. Међутим, ова Скупштина се изјаснила о другом питању и донела одлуку о признању наследног кнежевског достојанства. Кнез Милош се у својој скупштинској беседи одрекао кнежевског достојанства јер у хатишерифу није била унета одредба о наследном кнежевском достојанству. Милошево одрицање, како је правилно истакао Гавриловић, било је срачунато на то да се од Скупштине изнуди поновно признање и писмени захтев Порти да му се призна наследно кнежевско достојанство. Скупштина је донела три акта. Један је упућен лично кнезу Милошу и у њему се поново признаје наследно кнежевско достојанство и даје заклетва на верност. Други акт упућен је српској депутацији у Цариграду с налогом да се поново обрати Порти и да захтева наследно кнежевско достојанство за кнеза Милоша. Трећи акт је упућен руском цару; у њему је изражена благодарност српског народа (31).

Хатишерифи од 1830 и 1833 поставили су низ проблема о којима је скупштина требало да решава. На фебруарској Скупштини 1834 Милош је изнео неколико важних питања о унутрашњем уређењу Србије о којима је Скупштина имала да се изјасни. Питања су била следећа: „1. О устроенију сваке струке народне, народни дела по наособ и о заведенију закона у њима. 2. О располагању данка па народ. 3. О исплаћенију старог архијерејскога дуга, кои лежи на пределима, летос с нама присаедињенима“ (32). Кнез Милош је у скупштинској беседи постављена питања разрадио и дао неке сугестије о њиховом решавању. Међутим, остало је да се Скупштина на следећем заседању изјасни и да да своје мишљење о постављеним питањима (33). Следећа Скупштина која је одржана почетком јуна 1834 није се изјаснила о свим питањима о којима је било речи, изузев о начину прикупљања пореза и о кулучењу. Наиме, у погледу прикупља-

(29) ДА НРС, Varia, КК/ХЛ — 89.

(30) Исто, КК/ХЛ — 89.

(31) Гавриловић: н. д., III, 160—161.

(32) ДА НРС, Varia, КК/ХЛ — 91.

(33) Тим поводом кнез Милош је говорио: „Договарајте се јошт, докле сте овде, и јавите ми ваше мненије; а после мораће се одредити и особита комисија која ће овде седити о истим тачкама мислити, и саветовати се, а при том и остале членове преправљати кое нам ваља Великој скупштини о Ђурђеву дне предложити. Кад се вратите кући, а ви саопштите свему Народу, шта сам овде предлагао и о чему намеравам о Великој скупштини са свима говорити; и ви и сав народ имаћете доста времена, донде предомислити се шта ћете ми одговорити; пак ћемо онда покупити мненија и кое буде најправне и најбоље, оно ћемо и прихвати онога се и држати“ (ДА НРС, Varia, КК/ХЛ — 89).

на пореза питање се постављало: да ли да се порез покупи на стари начин, тј. посебно харач и лични порез, или да се оба саставе у једно. Скупштина је одлучила да се за следеће митровданско и ђурђевданско полугође, данак покупи по старом, а да ће се на следећој Великој скупштини, кад се буду решавала и остала питања, решити и начин прикупљања пореза (34). Међутим, у погледу другог питања Скупштина није могла да постигне сагласност. Један број посланика желео је да се капетанима кулук плати отсеком у готовом новцу, а други да свака кућа да по једног „посленика“ своме капетану. Да би се и ово питање решило, Милош је у писменом одговору предложио Скупштини да се и кулук покупи по старом. При том, кулук је ограничен само на кућне послове, а не као дотада на грађење воденица, ханова и дућана (35). На Скупштини је донета одлука да се изврши поновни попис становништва како би се порез могао правично распоредити. Одмах после завршене Скупштине кнез Милош је донео два указа о начину прикупљања пореза и о кулучењу, према одлукама које је Скупштина донела (36).

На Сретењској скупштини 1835, као и на јунској исте године, разматрана су већ раније постављена питања, као и нека нова која су делимично произилазила из хатишерифа од 1830, 1833 и Устава од 1835. У беседи одржаној на Сретењској скупштини Милош је поново тражио мишљење скупштине о данку и кулучењу, истовремено предлажући Скупштини да се целокупни данак плаћа у једној суми од 6 талира по глави; данак би се скупљао двапут годишње о Бурђеву дне и Митрову дне. У погледу кулука, Милош је предложио да се плаћање кулука укине чиновницима и остане „само Правитељству на зданијама, која би се градила на опште народну ползу, пак и за тај кулук да прими плаћу од правитељства на свакога човека који раде од јутра до мрака; а друмове и мостове, села међусобом братски да граде“ (37). Предложено је да се забрани заграђивање сеоских шума, као што је то до тада рађено, и да се дозволи коришћење шума не само сељацима из тога села него и из других села (38). На овој Скупштини Милош је такође обавестио учеснике о намери да донесе Устав, постави Совјет, и донесе кривичне и грађанске законе „кои су се 4 године сачињавали“. Тражећи на крају беседе изјашњење од Скупштине, он јој се обраћа: „Све ове моје речи предлажем Вам Браћо и Господо! и на Ваше проматреније и желим чути и видети од Вас од сваког окружија по особ (подвукла Љ. К.) јединодушно, сткривено и нелицемерно песмено мненије, јесте ли задовољни с више поменутих моим установленијама“ (39). Исте године на јунској скупштини, Милош је обавестио учеснике скупштине о новим уредбама које је у међувремену донео. Овде нарочито треба истаћи уредбу о стварању исправничества по округима уместо окружних судова; о подели Србије на војводства (неколико округа улазило је у састав војводства), одређивање плата и положаја чиновника и друго (40). Поменуте уредбе о којима је Скупштина давала своје мишљење доносиле су се углавном на организацију и учвршћење власти у Србији. Даљи развитак је нужно поставио и низ других питања од чијег је решавања зависила унутрашња

(34) „Новине Србске“, 1834, 2 јуни, Но. 22.

(35) Исто, 9 јуни, Но. 23.

(36) „Новине Србске“, 1834, 9 јуни, Но. 23.

(37) Исто, 1835, 2 фебруар, Но. 5.

(38) Исто.

(39) Исто.

(40) ДА НРС, Varia, КК/ХЛ — 93.

консолидација земље и њен привредни развитак. У том циљу Милош доноси неколико указа који изгледа нису наишли на добар пријем код народа; зато он сазива Скупштину да потврди донете указе и саопшти нове (41). Међу указима које је Милош саопштио Скупштини треба истаћи указ о усавршавању села. У Србији у то време села су била веома раштрана, осим тога куће у једном селу прављене су далеко једна од друге што је представљало објективну тешкоћу повезивања села и сељака у оквиру једног села. Због удаљености сеоских кућа постојала је широка могућност заграђивања већих комплекса земље око кућа, услед чега су смањивани пашњаци за испашу стоке, што је представљало објективну тешкоћу за даљи узгој стоке. Други указ односио се на одређивање броја свиња које су породице могле држати и места за гајење свиња. Издавање овога указа Милош је правдао следећим речима: „Не видите ли, гди нам свиње све земље наше прерише, испусте и утрине наше упропастише и тако прочу стоку сасвим утаманише? Камо ливада, да ји од жеље очима видиш, да сена себи на њој за другу стоку приуговориш коју нису свиње прериле и исквариле? [...]“ (42). Екстензивна земљорадња и ниски приноси, који су у то време били редовна појава, нужно су наметали интензивније и савременије обрађивање земље; зато је Милош предложио Скупштини да се уведу „економички чиновници“ који ће бити распоређени по окрузима, срезовима и селима. Они би упућивали народ на савременије обрађивање земље (43).

На Скупштини је било речи о трговини живом стоком, нарочито свињама. Трговина стоком у то време била је масовна. Велики број сељака бавио се трговином, продајући често стоку на кредит страним трговцима. Већи број ситних сточних трговаца у то време је пропао делом због наведеног разлога, а делом због конкуренције старешина — трговаца а у првом реду самог кнеза Милоша који је стварно имао монопол трговине са свињама. Милош је указом ограничио трговину и дозволио трговину само оним трговцима који се разумеју у трговину и имају довољно капитала, с тим да и они не смеју давати стоку страним трговцима док не добију новац (44).

На Скупштини је било речи и о другим питањима, као што су: школовање младића у војним школама, забрана ношења малих пушака, плаћање пореза и др. Међутим, најважније питање о коме је кнез Милош тражио да се скупштина изјасни било је питање „тежине данка“. Изгледа да је народу порез од 6 талира годишње падао доста тешко, нарочито кад се узме у обзир ниска продуктивност рада и невођење рачуна приликом разрезивања пореза о количини и квалитету земљишта. Наравно да је то изазвало незадовољство народа о коме је Милош на Скупштини говорнио. Колико се ово питање озбиљно постављало видимо и по писменој представи Совјета и Казначејства Скупштини у којој су поименично изнети сви расходи које је требало покривати од пореза. Совјет и Казначејство у писменој представи скупштини истичу: „Чули смо како је светлоте Књазу до

(41) Да донети укази нису наишли на добар пријем код народа видимо из писма које је Милош упутио пуковнику Јованчи Спасићу, команданту Подрињско-савског војводства: „Намеравајући о предстојећој скупштини разговарати се, — пише Милош — како ће најлакше бити привести у дејствен план наш о шорењу села, препоручујемо вама да свуда по команди вашој јавите, да се от шорења села донде престане“ (ДА НРС, ЗМП, Крагујевац 6 мај 1837).

(42) ДА НРС, Совјет, Но. 277; „Новине Србске“, 1837, 19 јун, Но. 24.

(43) „Новине Србске“, 1837, 19 јун, Но. 24.

(44) „Новине Србске“, 1837, 19 јун, Но. 24.

знања дошло, да се говори да је народу данак тежак. Господару мора непријатно да буде, слушајући такове гласове, будући да су сасвим безпутни и неосновани. И по овому Савет и Казначејство, као сведоци неистинитих гласова поштојем за најсветлију дужност своју, такове гласове и речи оповергнути овде пред вама Господо и браћо! као пред представницима целог Народа Србскога, и доказати вам да неправо они имају, кои то говоре и гласове такве разносе. Узмимо сравненије нашег данка са данком прочи земаља, и одма ћемо видити, колико је мален наш данак спрам давања осталих земаља" (45). Очигледно је да су истицани формални разлози у циљу прикривања стварних узрока који су довели до појачаног пореског притиска. У писменом одговору кнезу Милошу, Скупштина је прихватила поменуте уредбе и оградилa се од евентуалног незадовољства које се појавило у народу (46).

Интересантно је навести да је са неким новим уредбама кнез Милош упознао Скупштину преко Совјета а не непосредно као дотада. Прихватајући ове уредбе, Скупштина пише Совјету: „Данас је доле-потписата св. Спасовска Народна Скупштина преко високославног управитељног Савета саслушала и примила уредбе Светлејшега Књаза и Милостивог Господара Нашег. 1. О заведенију фондуса шпитаљског. 2. О посланију неколико ђака наши ради рудокопне науке у Саксонију. 3. О милостивејшем одобренију Његове Светлости у смотренију на зајам давања ране сеоске — оскудевајућему на неким местима народу. 4. О томе да се [...] свјашченицима бир у време покупн и односе, да народ охатније у цркву иде и светковање законом непрописани праздника укине. 5. О укинутију плате полицанма од стране правитељствене и 6. О укинутију шумара кои ће дужности новопостављајући се сада економ отпраљвати" (47). Совјет је писмено обавестио кнеза Милоша о прихватању наведених уредбе од стране Скупштине (48).

5. — Делатност скупштина у стварању и организацији централних органа власти такође је била значајна. На једној од првих Скупштина 1815 изабран је Милош Обреновић за „врховног кнеза и правитеља народа сербског". На каснијим скупштинама 1817, 1820, 1827 и 1830 признато је Милошу и његовој породици наследно кнежевско достојанство.

Одлука децембарске Скупштине од 1815 о избору Милоша за српског кнеза значајна је не само због тога што је њоме дата правна основа Милошевој власти, него много више због тога што је то био први скупштински акт којим је створен један централни орган власти у том периоду. Она уједно представља и значајан корак у даљем јачању Милошеве централне власти.

После Карађорђевог убиства у другој половини 1817 Скупштина је потврдила Милоша за наследног кнеза. У адреси о признавању наследног кнежевског достојанства коју су потписали учесници Скупштине, између осталог, стоји: „Кад благи Бог изволи узети от нас љубезног нашег правитеља и Господара Милоша и претставити у вечно блаженство, тагда непосредствено да прејемствује овај чин и правленије целог народа нашег најближи сродник од племена више поменутог љубезног нашег Господара Милоша, кога он у особитом свом завешчанију нарече и тако да следује до последњег јего потомства" (49).

(45) ДА НРС, Совјет, 1837, Но. 26.

(46) ДА НРС, Совјет, 1837, Но. 267; „Новине Србске“, 1837, 26 јун, Но. 25.

(47) Исто.

(48) Исто.

(49) Споменик САН, XXXI, 151.

Скупштина у Остружници 1820, у молби у којој су истакнути српски захтеви, тражила је од Порте да Милоша призна и ферманом потврди за наследног кнеза (50). Пошто ни Акерманска конвенција, односно Оделити акт који се односи на Србију није предвидео наследно кнежевско достојанство, Скупштина је поново 27 јануара 1827 поставила захтев Порти да се Милошу призна наследно кнежевско достојанство (51). Међутим, ни овај захтев Скупштине, као уосталом и низ других, нису том приликом испуњени. Чак ни у првом хатишерифу од 1829 којим се Порта обавезала да испуни већи број српских захтева, није унета одредба о наследном кнежевском достојанству; зато је на јануарској Скупштини 1830, после формалне Милошеве оставке, поново у том смислу упућен захтев Порти. Коначно је одредба о наследном кнежевском достојанству унета у хатишериф од августа 1830.

Скупштинске одлуке о наследном кнежевском достојанству као и њени захтеви Порти да се ферманом потврди и призна кнежевско достојанство Милошу и његовој породици, значајне су јер су значиле корак даље у еманципацији српских органа власти од Порте.

Скупштина је у неколико махова расправљала и о формирању Совјета. Почев од 1820, захтев за стварање Совјета био је постављан или од Русије или од старешина који су тим путем хтели да ограниче Милошеву власт. На новембарској Скупштини 1824 Милош је обећао старешинама да ће образовати Совјет (52). Идуће године донета је одлука о образовању Совјета као највишег суда са 12 нахиских представника и са 2 одељења иностраних и унутрашњих послова (53). Кнез је тада поставио и неколико чланова Совјета, док је остале совјетнике требало да бира скупштина. Међутим, они никад нису ступили на дужност (54). После Чарапићеве буне 1826 Милош је опет донео одлуку о образовању Совјета. Тада је била јасно одређена надлежност и регулисан међусобни однос Милоша и Совјета; но и овога пута Совјет је био кратког века. Када је коначно одредба о стварању Совјета унета у хатишериф од 1830, морало се приступити остварењу ове одредбе, мада је кнез Милош одговлачио да реши ово питање јер је било на линији ограничавања његове власти.

На јануарској Скупштини 1834 било је опет речи о стварању Совјета. У скупштинској беседи Милош је истакао да је најважније питање о коме Скупштина треба да дâ мишљење „устројеније сваке струке народне, народних дела понаособ и заведенију закона у њима“ (55). Сви послови „правитељства“ били би подељени у шест струка — попечитељства, на челу с попечитељима.

Скупштина је расправљала о Совјету и на Сртењској скупштини 1835 и фебруарској Скупштини 1839, поводом доношења Сртењског и такозваног Турског устава.

6. — Скупштине су у овом периоду решавале и нека црквена питања и доносиле нормативне акте из те области. На Скупштини од децембра 1822, због честих злоупотреба вишег свештенства, донете су неке важне одлуке у том сми-

(50) Вук: Грађа, 174—5.

(51) Гавриловић: н. д., III, X, 7.

(52) Продановић: Историја политичких странака и струја у Србији, Београд, 1947, 58.

(53) Петровић: Финансије, 591—2.

(54) Продановић: Уставне борбе у Србији, 29.

(55) ДА НРС, Varia, KK/XL — 91).

слу. Тако је одређена годишња плата владикама у износу од 18.000 гроша, с тим што су митрополити добијали још 2.000 гроша годишње. Нормиране су цене услуга вишег свештенства; на пример, за рукополагање свештеника плаћало се 50 гроша, за освешћење цркве 100 гроша, за пратње и молитве према погодби, итд. Неке црквене послове који су до ове Скупштине спадали у надлежност цркве прошли су у надлежност „правитељства“; на пример: давање парохија опд аренду и др. (56). Скупштина је донела одлуку о оснивању конзисторије — свештеничког суда у Крагујевцу који би судио свештеницима; међутим, у важнијим случајевима коначну одлуку би одобравала „врховна власт“. Такође је донета одлука о плаћању архијерејског дуга Цариградској патријаршији. Обавештавајући београдске владике о скупштинским одлукама, Милош пише: „На овакво моје и народа предложеније потврђујемо у реченом собранију нашем, надам се да ће се господа архијепископи наши драговољно сагласити с тим више, што ће себи труда заштедети, а особито избегнути сваког угњетенија народа које је први злоупотребљенијама уведено било. На које молим госпуду архијепископе у име државнога собранија нашего да се објасне писмено или у противном случају да се постарамо познаним нам путем ово дјело окончати“ (57). Донете одлуке нису наишле на добар пријем код вишег свештенства, што је и разумљиво јер су у извесној мери онемогућавале даље злоупотребе. 1825 укинуте су неке одлуке и донете нове (58).

Фебруарска скупштина од 1834 требало је да се изјасни и о архијерејском дугу, које су дуговале нахије а присаједињене на основу хатихерифа од 1833. Милош је обавестио Скупштину да шест припојених нахија дугује „великој цркви више од 120 хиљада гроша“. Одлука није донета на овој Скупштини него на једној од каснијих.

Спасовској скупштини 1837 постављен је захтев од стране српских архијереја за повећавање суме новца која се плаћала за венчаницу од 3 гроша на 2 цванцига, с тим што би се један цванциг плаћао протејереју а један свештенику. Ово повећање образлагали су падањем вредности новца „јер због побјењеног новца пење се и самим слугама по сели плаћа, тако да што су овакови пре неког времена за 100 гроша годишње могли се имати, сад по 200 и 300 гроша добивају“ (59). Скупштина је одбила захтев београдских архијереја о повећању венчанице од 3 гроша на 2, односно 3 цванцига. Међутим, на поновљени захтев архијереја кнез Милош у одговору на њихов захтев допушта могућност повећања износа за венчаницу, уколико народ добровољно то учини (60).

Делатност скупштина за време прве владе Милоша Обреновића била је усмерена на решавању разноврсних питања која су била на линији даљег развоја и јачања српске државе. Скупштине у овом периоду врше улогу централизаторске и „државотворне“ политичке силе. Као централни колегијални орган власти оне решавају заједничку проблематику читаве Србије. Решавањем из једног цен-

(56) Грађа, II, 392—400.

(57) Исто, 422—424.

(58) Вук: Грађа, 194—7.

(59) ДА НРС, Совјет, 1837, Но. 267.

(60) ДА НРС, Совјет, 1837, Но. 267.

тра свих заједничких питања скупштине су у великој мери допринеле јачању националне свести и успешном развоју ослободилачке борбе српског народа.

Разноврсна делатност скупштина и мериторно одлучивање о низу важних питања као: буџетско право, одлуке о централним органима власти, и збор депутација, доношење нормативних аката и др. потврђује констатацију да скупштине као орган власти нису биле искључиво саветодавни орган кнеза Милоша.

Др. Љубица Кандић

ДИСКУСИЈА

ПРОУЗРОКОВАЊЕ ШТЕТЕ КАО ОСНОВ СОЛИДАРНЕ ОБАВЕЗЕ НА НАКНАДУ ШТЕТЕ

1. — У случају кад проузроковање штете наступи као последица активности једног лица, начин решавања односа који настане између тог лица и оштећеног је једноставан. Наиме, према основном правилу у теорији одговорности, ово лице ће бити дужно да штету коју је проузроковало и накнади. Притом је без значаја понашање самог оштећеног према оштећеном добру, изузев случаја када је он својим понашањем непосредно проузроковао штету.

Међутим, кад штету проузрокује више лица, ствар постаје сложенија. Истина, и овде важи горе поменуто правило о одговорности за штету. Али, с обзиром на то да је овде у питању више одговорних лица, проблем њихове одговорности постаје сложенији у погледу основа њихове одговорности, обима одговорности, начина на који ће бити позвана на одговорност, као и врсте штете коју су дужни да накнаде. У већини законодавстава постављен је принцип да за штету коју више лица проузрокује сва она одговарају солидарно оштећеном.

Солидарна одговорност треба да загарантује обештећење лицу које претрпи неку штету. Као што је познато, ова одговорност може настати на основу самог закона, на основу уговора, а може наступити *ipso facto*, као што је то случај када се некоме проузрокује штета.

У случају солидарне обавезе која настаје на основу самог закона циљ је првенствено да се пружи заштита оним правним односима за чије је постојање и развијање друштво посебно заинтересовано. То су, углавном, случајеви одговорности лица која су међусобно повезана једним и истим интересом или лица која се старају о извршењу једног заједничког задатка. У ове случајеве долазе: солидарна одговорност више старалаца за личност и имовину истогштићеника, одговорност више извршилаца тестамена једног и истог оставиоца, одговорност службеника и радника који раде на истом послу и сл.

У случају солидарне обавезе која настаје на основу уговора или неког другог правног посла, сама одговорна лица се, у циљу пружања другој уговорној страни веће гаранције за активност коју предузимају, унапред обавезују на солидарну одговорност у случају наступања штете.

Међутим, нарочито је интересантно питање солидарне одговорности која настаје *ipso facto*, тј. која има свој извор у самом проузроковању штете. Јер, у том случају ово питање постаје врло деликатно и сложено и захтева решење са разноврсним чијансама, што ће зависити од конкретних околности. А од значаја је и за теорију и за праксу да то решење буде адекватно датој ситуацији.

2. — Пре свега, у случају солидарне одговорности више лица за штету има места питању правне природе те њихове обавезе према оштећеном. Од уговора на ово питање зависи да ли ће њихова одговорност бити регулисана по правилима која важе за заједничке, за солидарне или за недељиве облигације.

Кад је у питању заједничка облигација, полази се од тога да код ње постоји један правни основ из кога настаје више обавеза са више предмета. Зато

у овим облигацијама и нема заједнице између дужника, пошто сваки од њих одговора повериоцу само за свој део дуга. Као што примећује проф. Жосран (*Josserand*), оне би се пре могле назвати „одвојене“ а не „заједничке“ облигације (1).

Међутим, у недељивим облигацијама постоји један предмет обавезе за све дужнике, због чега се они налазе у неподељеном дуговинском односу према повериоцу. Али, за разлику од солидарних облигација, у недељивим облигацијама неподељени однос између дужника се не може раскинути зато што је предмет њихове обавезе недељив. Према томе, у случају ових облигација „недељивост произилази из природе самог предмета обавезе“ (2), изузев случаја кад је странке изрично уговоре.

У случају кад је неподељени дуговински однос по својој природи такав да се може раскинути, али у коме дужници ипак остају према повериоцу зато што закон тако прописује или зато што је уговором тако предвиђено — јасно је да је ту реч о солидарним облигацијама. И баш у том облику најчешће и настаје обавеза више лица према оштећеном за штету коју су му она проузроковала.

3. — Солидарна одговорност ових лица предвиђена је у законима већине земаља. — Тако, на пример, према § 830 Немачког грађанског законика у случају кад више лица заједнички проузрокују штету неком недопуштеном радњом, сваки од њих одговара за штету. А према § 840, ако је више лица, једно поред другог, одговорно за штету која је проузрокована неком противправном радњом, они одговарају солидарно. — Немачку солудију прихватило је и швајцарско право, па према чл. 50, ст. 1, Швајцарског грађанског законика, ако више лица заједнички проузрокују неку штету, било као потстрекачи, извршиоци или помагачи, солидарно одговарају оштећеном. — Исто тако, чл. 1156 Италијанског грађанског законика садржи одредбу према којој у случају кад више лица одговара за неку недопуштenu радњу, она су дужна да солидарно накнаде штету коју су проузроковала.

Задржаћемо се мало на Аустријском грађанском законнику, као изворнику Српског грађанског законика и истовремено као на законнику који нешто другачије регулише одговорност у случају кад више лица неком проузрокује штету. — Тако, према § 1301 овог Законика за неку противправно нанесену штету могу више лица бити одговорна уколико су она заједнички, непосредно или посредно, томе припомогла завођењем, претњом, наређивањем, помагањем, прикривањем и другим сличним радњама, или самим занемаривањем њихове специјалне дужности која им је налагала да зло спрече. Али, према § 1302 истог Законика, ако је узрок штети нехат, а може се одредити колики је обим штете коју је сваки од учесника у њеном проузроковању причинио, онда сваки од њих одговара само за ону штету која је његовим нехатом проузрокована. Међутим, ако је штета намерно нанесена, или ако се удео појединих учесника у штети не може одредити, онда сви они солидарно одговарају оштећеном.

Према томе, за разлику од напред поменутих законских текстова, у којима је за случај кад више лица заједнички, а према Немачком законнику и онда када радећи један поред другог, проузрокују неке штету прописана безусловно солидарна одговорност, — у Аустријском грађанском законнику њена примена је

(1) Louis Josserand: Cours de droit civil français. T. II, Paris, 1933, no 750.

(2) Henri, Léon et Jean Mazeaud: Leçons de droit civil, T. II, Paris, 1956, p. 875.

ограничена само на случајеве кад је штета намерно проузрокована и кад се не може утврдити удео у проузроковању штете свакога од више штетника. А то значи да аустријско право стоји на становишту да обавеза више лица да накнаде чак и заједнички проузроковану штету по својој природи није права, него тзв. неправна солидарна облигација.

Као што је познато, мада су и оне једна врста солидарних облигација, неправне солидарне облигације се разликују од правих како по начину свог постанка, тако и по свом дејству. — Тако, праве солидарне облигације се установљавају законом у свим оним случајевима кад законодавац хоће да пружи више сигурности повериоцима и да ризик инсолвентности једног од дужника пренесе на све дужнике. У том случају њихова одговорност ће увек бити солидарна, јер основ њихове обавезе према повериоцу налази се у самом закону. — Међутим, основ неправне солидарне облигације није у закону, него у некој чињеници која је настала под таквим околностима да се односи који из ње проистекну морају регулисати по правилима која важе за солидарне облигације. Такве су, на пример, облигације које настају из самог факта проузроковања штете, у којима је сваки од дужника, зато што је учествовао у проузроковању целокупне штете, обавезан и да је целу накнаду у случају кад не може да се утврди његов удео у тој штети. А то значи да у случају неправих солидарних облигација солидарност није правило, с обзиром на то да до њене примене долази само онда кад је немогуће утврдити удео сваког од дужника у обавези коју имају према повериоцу. Зато ове облигације представљају знатно гипкији инструмент за рашчишћавање односа који настају из проузроковања штете, но што су то праве солидарне облигације.

Напоменимо узгред да су баш неправне солидарне облигације послужиле француским судовима као најпогодније средство за попуњавање једне законске празнине. Наиме, као што је познато, Француски грађански законик не садржи одредбу која би регулисала одговорност више лица за штету коју су неке проузроковала. Међутим, интереси оштећених у таквим случајевима су се морали на неки начин заштити. А како се солидарност никад не претпоставља, него мора бити предвиђена уговором или законом, то се у овим случајевима нису могла примењивати правила о правим солидарним облигацијама. Зато су француски судови, тумачећи чл. 44 Француског грађанског законика, према коме саизвршиоци кривичног дела сnose трошкове поступка сразмерно степену своје кривице, ово правило пренели у област грађанског права и обавези коју оно садржи дали карактер неправне солидарне облигације (3).

4. — Један од облика у коме се појављују неправне солидарне облигације је и облигација која настаје у случају код више лица независно једно од другог проузрокују неке штете. Јер, и у овом случају њихова одговорност ће бити солидарна само онда кад није могуће утврдити удео сваког од штетника у обавези коју имају према повериоцу.

Ова врста солидарних облигација се у већини законодавстава и не помиње, док сва она садрже правила о правим солидарним облигацијама. — Тако, на пример, од напред наведених, само Немачки грађански законик предвиђа и

(3) Ambroise Colin et Henri Capitant: Cours élémentaire de Droit civil français. T. II, Paris, 1953, p. 470.

овај облик неправне солидарности, али га по дејству изједначаје са правом солидарном облигацијом. Остала поменута законодавства га не предвиђају, с обзиром на став који се о овом питању заузима у њима. Наиме, сматра се да нема места ни правој ни неправој солидарности у случају кад може да се одреди удео сваког од дужника у штети и када зато односе између дужника и поверилаца треба регулисати по правилима која важе за обичне дељиве облигације. У том смислу је редигован и чл. 116 Грађанског законика РСФСР који предвиђа да у случају да се предмет облигације може поделити, сваки од више дужника одговара само за свој део уколико се то не противи закону или уговору. А према чл. 115 истог Законика солидарна одговорност настаје само онда кад је предвиђена уговором или законом.

У нашем ранијем законодавству није се правила разлика између случаја кад више лица проузрокују штету заједнички и случаја кад то учине радећи независно један од другог. Тако, према § 804 Српског грађанског законика „ако није кривица једнога него више њих, онда су дужни сви заједнички један за све и сви за једнога штету накнадити. А они међу собом нек се равнају и по мери кривице исправљају колико на кога спадне“.

Наша данашња правна теорија исто тако стоји на становишту да се у случају кад више лица проузрокују штету за њих законом установљава солидарна одговорност а у циљу пружања веће сигурности повериоцима односно оштећеним (4).

Може се рећи да ће, по свему судећи, оваква основна концепција о солидарној одговорности више лица за исту штету наћи своје место и у нашем новијем законодавству којим се буде регулисала материја о накнади штете. Истина, било би још увек преурањено говорити о начину на који ће то бити учињено, али се већ могу уочити тенденције у погледу регулисања случајева солидарне одговорности за штету коју проузрокује више лица. Илустрације ради поменућемо само последњу редакцију нацрта закона о накнади штете која је извршена у току 1960. Наиме, водећи рачуна о томе да ли је више лица проузроковало штету заједнички или независно једно од другог, овај нацрт предвиђа за први случај увек солидарну одговорност, а за други само онда ако се не могу утврдити удели свакога од више лица у проузрокованој штети (чл. 4). А то значи да се предвиђа установљавање оба облика солидарних облигација: и правих и неправих солидарних облигација.

Мада се у нашој судској пракси данас још увек не може говорити о јасном разликовању ова два облика солидарних облигација, ипак се на посредан начин може доћи до закључка да се и ту тежи ка овом разликовању. Тако, на пример, поштравајући одговорност сувласника ствари која је проузроковала штету, Врховни суд НР Србије стао је на становиште да је сваки поједини сувласник солидарно одговоран са осталима за штету у пуном износу, без обзира на величину његовог сувласничког дела (5). Истина, овде се не говори непосредно о уделу сваког од сувласника у проузроковању штете, али с обзиром на то да је овде у питању била штета од опасне ствари чији су они сувласници, може се сматрати да је сувласнички део истовремено и мерило за одређивање удела у штети.

(4) Др. М. Константиновић: Облигационо право — Општи део — према белешкама са предавања, средно др. Капор, Београд, 1937, с. 29.

(5) Збирка судских одлука, Београд, 1958, III књига, I св., с. 109.

5. — Што се тиче одмеравања висине накнаде, тј. мерила за њено одређи, вање, оно је и код солидарних облигација исто као и у свим осталим случајевима одговорности за проузроковану штету. Наиме, и овде се висина накнаде одређује према стварно претрпљеној штети (*damnum emergens*) и према изгубљеној добити (*lucrum cessans*).

Притом се сматра да обе ове врсте штете постоје без обзира на то да ли је власник у тренутку наступања штете употребљавао или није ствар која је оштећена. Јер, и у једном и у другом случају вредност његове имовине је умањена, а с обзиром на то да је он у оба та случаја остао њен власник, он има сва права која проистичу из његовог права својине, па и право да штити своју имовину. Несумњиво да је једно од средстава те заштите и право власника да захтева накнаду штете која је причинена тој имовини. С обзиром на то да се настајање овог права везује за сам факт оштећења, односно сазнања за штету, оно се не може угасити зато што власник не користи своју имовину у тренутку наступања штете, него само онда кад он не оствари свој оштетни захтев у одређеном року, а који према закону о застарелости потраживања од 9 септембра 1953 износи три године рачунајући од дана сазнања за штету и за лице које је њу проузроковало.

Скоро у свим законодавствима се изрично предвиђа право оштећеног да захтева накнаду како стварно претрпљене штете, тако и измакле добити. Међутим, у нашем ранијем законодавству, као што је познато, није се увек подвлачила разлика између стварне штете и измакле добити. — Тако, Српски грађански законик није садржао изричну дефиницију штете, него је у § 800 прописивао само то да „онај ко другоме штету какву учини било то на имању туђем или личности мора ову и накнадити“. Међутим, његов изворник, Аустријски грађански законик садржи одредбу према којој је штета свака повреда учињена некоме у имовини, правима или његовој личности (чл. 1293). А према чл. 923, ст. 1, Општег имовинског законика за Црну Гору, „штета је у ширем значењу кад се год и чим се год нметак умањује, па било да се нечим крњи наша већ стечена имовина, или се имовини пријечи да се нечим умножи, чим би се иначе одиста умножила“. Према томе, овде се изрично разликује стварно претрпљена штета од измакле добити.

И у нашем данашњем праву штета редовно значи умањење постојеће имовине или спречавање њеног повећања које би извесно наступило по редовном току ствари (6).

Овакво диференцирање штете одразиће се свакако и у нашем новом законодавству о овој материји. На то указује и текст најновије редакције нацрта закона о накнади штете у коме се као имовинска штета сматра како стварно претрпљена штета, тако и измакла добит (чл. 3). Притом се приликом одмеравања изгубљеног добитка узима у обзир само онај добитак који се могао основано очекивати према редовном току ствари и чије је остварење спречено штетниковом радњом или пропуштањем.

Ово гледиште правне теорије о узимању у обзир и стварне штете и изгубљеног добитка приликом оцене висине штете усвојено је и у пракси наших судова. Тако, на пример, Савезни врховни суд сматра да штету треба накнађивати на тај начин што се у имовини оштећеног успоставља оно стање које је постојало пре наступања штете, а само кад то није могуће суд досуђује одговарајући износ у новцу

(6) Др. М. Константиновић: н. д., с. 93.

који мора покрити како стварну штету тако и изгубљену добит; но, притом, оштећени нема право на већу количину добара и новца но што је то потребно за његово потпуно обештећење (7).

6. — С обзиром на то да је потпуно обештећење лица које претрпи штету проузроковану од више лица основни мотив због кога је у законодавствима скоро свих земаља установљаване солидарне одговорности ових лица добило своје одређено место, разумљиво је што ће се и приликом одређивања висине накнаде коју та лица дугују оштећеном поступити на начин као што је то напред изложено. Наиме, приликом одмеравања накнаде узете се у обзир како стварна штета коју је оштећени претрпео, тако и онај добитак који би он сигурно остварио да штете није било. Притом ће се водити рачуна о томе да он треба да буде потпуно обештећен, али и да се неосновано не обогати примањем веће накнаде но што износи штета коју је претрпео. — На тај начин примениће се основни принцип у материји накнаде штете: Накнадити сву штету, али не више од штете!

Др. Марија М. Тороман

ДЕЈСТВО АРБИТРАЖНЕ КЛАУЗУЛЕ НА НАДЛЕЖНОСТ РЕДОВНОГ СУДА

1. — Према нашем закону о парничном поступку од 8 децембра 1956 за решавање спорова у којима се странке могу поравнати допуштено је уговарање избраног суда само ако није у питању спор који спада у искључиву надлежност редовних судова, и то под условом да је бар једна од уговорних страна стране физичко или правно лице (чл. 437). Према томе, постојање елемента иностраности је услов од кога зависи да ли ће се у неком случају допустити уговарање избраног судства или неће.

Уговарање избраног судства није допуштено у случају кад су обе уговорне стране југословенски држављани. Ово ограничење слободе уговорних страна у погледу избора органа који ће решавати спорове који између њих настану, уколико се односи на наше привредне организације и привредне спорове који настају у оквиру њиховог пословања (у коме се оквиру углавном и крећу ова разматрања), има свој корен у карактеру наше привреде. Јер, наша привредна предузећа, која би у пракси најчешће и долазила у ситуацију да уговарају надлежност изабраних судова, по својој структури се битно разликују од приватних привредних организација. Она у свом целокупном пословању треба да су инспирисана циљевима наше данашње привредне политике и да, у првом реду, служе општим друштвеним интересима. Зато и орган пред којим ће се решавати спорови који настану између наших привредних предузећа треба да има такву организациону структуру која ће му омогућити да, држећи се законских прописа, допринесе остварењу поменутих циљева. А такви органи су, према ставу заузетом у позитивним прописима, пре привредни судови него избрани судови, у чијем формирању учествују и саме странке бирајући своје арбитраже.

Међутим, ситуација је друкчија онда кад су обе или једна од уговорних страна инострани држављани. У том случају недостаје јединство циљева којима

(7) Збирка судских одлука, Београд, 1956, I књига, III св., с. 153.

оне својом делатношћу служе. Тада је ради несметаног тока послова и унапређења међународног привредног промета опортуно да се странкама омогући да своје међусобне спорове решавају путем избраног суда. Јер, решавање спора пред редовним (привредним) судом једне земље неминовно намеће обавезу, бар једне од странака, да призна одлуку суда стране државе донету најчешће на основу правних прописа који јој могу бити потпуно страни. А и искуство је показало да се инострани партнери наших привредних организација тешко одлучују на прихватање надлежности наших редовних и привредних судова за решавање својих евентуалних спорова. Чак и уговарање Спољнотрговинске арбитраже у Београду раније је наилазило на доста велики отпор иностраних фирми. Тек последњих година стање се нешто изменило, мада још увек иностране фирме најчешће захтевају уговарање арбитража *ad hoc* или страних институционалних арбитража.

У таквој ситуацији избрано судство се показује као најбољи начин за решавање спорова који настану између уговорача од којих је бар један страна физичко или правно лице. У оваквим случајевима избрано судство има преимућства над редовним не само зато што свака уговорна страна има право да изабере свога арбитра и на тај начин решавање спора повери лицу коме она поклања пуно поверење, него и зато што су избрани судови у свом раду мање везани за посебно законодавство, већ се знатно више приближују општеприхваћеним стандардима у међународној трговини.

Скоро да овде није ни потребно истаћи да је у овим случајевима остављено странкама да слободно одлуче да ли ће уговорити избрани суд или не, тј. да ли ће остварити ову могућност коју им закон даје или неће. И баш због диспозитивног карактера прописа којим се допушта уговарање избраног судства у пракси могу да се појаве извесни проблеми, међу којима, несумњиво, видно место заузима проблем односа надлежности између избраног и редовног суда у случају постојања пуноважне арбитражне клаузуле.

2. — Као што је познато, арбитражна клаузула је писмени споразум између странака којим се оне обавезују да ће своје већ настале или будуће спорове решавати путем избраног суда.

Основно дејство арбитражне клаузуле састоји се, између осталог, у томе да она изузима решавање једног спора из надлежности редовних судова и даје га на решавање избраном суду, разуме се, под условима предвиђеним у важећим правним прописима. Тако, према закону о парничном поступку, да би један спор могао да се реши путем избраног суда, треба, као што је напред поменуто, да је спор такве природе да се странке могу поравнати и да за њега није надлежан искључиво југословенски суд, као и да је бар једна од странака инострано физичко или правно лице. — Према правилнику о Спољнотрговинској арбитражи при Савезној спољнотрговинској комори од 26 јуна 1958, спор који се износи на решавање пред Спољнотрговинску арбитражу као сталан избрани суд треба да буде привредни или поморски спор који је настао из спољнотрговинских односа домаћих привредних предузећа, установа или организација са иностраним физичким или правним лицима (чл. 1).

3. — Нарочито интересантно питање у вези са дејством арбитражне клаузуле јесте питање да ли се редовни суд, у случају постојања пуноважне арбитра-

жне клаузуле, може и треба по службеној дужности прогласити ненадлежним или то може учинити само по приговору странака.

У пракси се дешава да једна од странака поднесе тужбу редовном суду, захтевајући да се по њој поступи и донесе одлука, иако постоји уговор о избраном суду по коме су се странке споразумеле да своје евентуалне спорове изузму из надлежности редовних судова и решавају их путем арбитраже. У оваквој ситуацији противна страна може поступити на два начина: или може уложити приговор ненадлежности редовног суда с обзиром на постојање арбитражне клаузуле, тј. може се позивати на недопустивост редовног правног пута; или противна страна не мора уложити никакав приговор у погледу надлежности и може се упустити у поступак пред редовним судом.

4. — У случају да постоји пуноважна арбитражна клаузула и да се тужена страна на њу позове, редован суд је дужан да се огласи ненадлежним. Јер, арбитражна клаузула представља уговор између странака којим су се оне споразумеле да свој спор изузму из надлежности редовних судова у оним случајевима у којима то закон дозвољава и да га расправе пред изабраним судом. Тај споразум се, као и сваки други уговор, мора поштовати, и не може се раскинути једнострано, већ само сагласношћу обеју странака.

Уколико једна од странака, не поштујући арбитражну клаузулу, поднесе тужбу редовном суду, овај је само дужан да по приговору друге стране утврди постојање таквог пуноважног уговора, да на основу тога себе огласи ненадлежним и да својим одбијањем да спор решава, странку која је прекршила уговор о арбитражи у ствари присили на његово извршење. То се постиже посредно тиме што ће она морати да покрене поступак пред изабраним судом, уколико хоће да дође до остварења својих права из самог уговора који је обухваћен арбитражном клаузулом.

У овом погледу су и позитивно право и теорија једнодушни у већини земаља.

Тако, Женевски протокол о арбитражној клаузули од 24 септембра 1923, који се примењује на односе између држављана различитих земаља, а који је и наша држава ратификовала, садржи овакво решење:

„4. Судови страна уговорница код којих је покренут поступак ради расправљања спора из уговора закљученог између лица на која се примењује чл. 1 и који садржи споразум о арбитражи за садашње или будуће спорове, који је у важности према поменутом члану, упутиће странке на захтев било које од њих, да о спору одлуку донесе арбитра.“

Затим, и скоро све друге државе у којима постоји установа избраног судства предвиђају овакво решење и искључују надлежност редовних судова у случају приговора (1).

Врло су ретки изузеци од овог правила, и то само у оним државама чији сами правни системи имају својих специфичности.

Тако, на пример, у Енглеској судови имају дискреционо право да обуставе или не обуставе поступак ако се уложи приговор у случају постојања арбитражне

(1) Arbitrage international commercial. Rapporteur général Peter Sanders. Paris, Dalloz et Sirey; L'arbitrage commercial et la Loi dans les différents pays, Verlag für Recht und Gesellschaft A. G., Basel, 1951.

клаузуле (2). То свакако потиче одатле што енглеско право, за разлику од других, не прецизира услове пуноважности уговора о арбитражи, већ оставља судији да, прихватајући или одбацујући приговор ненадлежности, одлучи о томе да ли у сваком поједном случају такав споразум треба да производи дејство или не, с обзиром на личности које су га закључиле, предмет спора и слично (3).

И теорија већине земаља је једнодушна у погледу обавезне примене арбитражне клаузуле по приговору једне од уговорних страна (4). Једино о чему се дискутује је питање о каквој је врсти приговора овде реч, те према томе, у коме се стадијуму поступка приговор има учинити: да ли се мора учинити *in limine litis*, пре свих других приговора или одбране, или је то приговор *rationae materiae*, тако да се може учинити у сваком стадијуму поступка (5).

5. — Питање је нешто сложеније у оним случајевима у којима, и поред постојања пуноважне арбитражне клаузуле једна странка поднесе тужбу суду, а друга томе ништа не приговори него се упусти у спор. Да ли суд и тада може да се по службеној дужности огласи ненадлежним, уколико из поднетих доказа утврди постојање пуноважне арбитражне клаузуле.

Приликом решавања овог питања мора се поћи од основне карактеристике избраног судства. А она је да је избрано судство, уколико није у питању обавезна арбитража, уговорног карактера: спор се може путем арбитраже решавати само онда када постоји изричита воља странака да се њихов спор изузме из надлежности редовних судова и да се реши путем арбитраже под условима које закон прописује.

Из ове особине произилази и друга карактеристика арбитражног судства: уговор о арбитражи је обавезан само дотле док га се бар једна од уговорних страна придржава, односно док тражи примену тог споразума. Ако се странке које су споразум о арбитражи закључиле тог споразума одрекну, онда он више, као ни сваки други уговор, не производи никакво дејство, и за решавање спора у погледу надлежности органа који ће о спору одлучивати важе општи прописи (6).

У вези са проблемом који разматрамо од значаја је питање на који се начин мора извршити раскид уговора о избраном суду, да би имао своја дејства, односно да би се утврдио какво треба да буде држање суда у појединим ситуацијама.

Раскид уговора о арбитражи може бити изричан или прећутан (7). Када је раскид изричан онда најчешће мора бити учињен у писменој форми, док прећу-

(2) The Arbitration Act, 1950, sec. 4 (1).

(3) Међутим, и Енглеска, као потписница Женевске конвенције, примењује ово начело у случајевима у којима се Конвенција примењује (The Arbitration Act, 1950, sec. 4 (2)).

(4) Jean Robert: *Traité de l'arbitrage civil et commercial en droit interne*, deuxième édition, Paris, 1955, Sirey, p. 119; G. Hamonic: *L'arbitrage en droit commercial*, Paris, 1950, Librairie générale de droit, p. 33; Jean Robert: *Précis pratique de l'arbitrage commercial*, Paris, 1951, Sirey, p. 28; Retail: *Code annoté de l'expertise et de l'arbitrage*, Paris, 1954, Sirey, p. 217; Gaston Grech: *Les chambres arbitrales et l'arbitrage commercial*, Paris, 1952, Librairie générale de droit, p. 121.

(5) Тако је, на пример, у Француској и пракса и доктрина доскора сматрала да је приговор ненадлежности морао да се учини *in limine litis*. Међутим, 1950 Париски суд је донео одлуку (Gaz. Pal. 1951. 1. 269) по којој је сматрао да је реч о приговору *rationae materiae*, те да се може подићи у сваком стадијуму поступка. Исту одлуку донео је и Трговачки суд Сене. Теорија је против ових гледишта одлучно устала (в. Hamonic: *A propos de la clause compromissoire*, Gaz. Pal., 1951, Doctrine, 54).

(6) Robert: *Traité de l'arbitrage civil et commercial en droit interne*, p. 120; Robert: *Précis pratique de l'arbitrage commercial*, p. 28; Grech: *op. cit.*, p. 125.

(7) Hamonic: *op. cit.*, p. 33.

тан може да се изрази на више начина. Један од случајева прећутног раскида постоји онда када једна странка, и поред уговорене арбитражне клаузуле, поднесе тужбу редовном суду а друга странка не уложи приговор његове ненадлежности већ се упусти у спор.

Како суд у таквим случајевима треба да поступа?

Ако закон захтева одређену форму за раскид уговора, онда нема никаквог двоумљења: раскид извршен на било који други начин не производи никакво дејство.

Међутим, много тежи проблем постоји онда када законом није предвиђен начин раскида уговора о избраном суду а странке се њега одрекну на прећутан начин, као у случају који смо горе навели. Такве ситуације могу наступити код нас, с обзиром на то да наш закон о парничном поступку захтева у чл. 439 само писмену форму за закључење уговора а не говори ништа о начину раскида.

Наши судови често стоје на становишту да одрицање од споразума о арбитражи треба да се учини на изричит начин. Тако, на пример, у одлуци Врховног суда НР Хрватске Гж. бр. 1868/56 од 31 децембра 1956, између осталог, стоји:

„У смислу прописа чл. 111 Закона о привредним судовима за рјешавање привредних спорова (а такав је према пропису чл. 3 цитираног закона конкретни спор између тужитељице и друготуженог предузећа) који настају из вањскојтрговинских односа домаћих привредних организација, установа или организација са иноземним подuzeћима, установама или организацијама остаје и даље надлежна Вањскојтрговинска арбитража у Београду, ако су парничне странке писмено уговориле њезину надлежност.

„Прописом чл. 3 Закона о привредним судовима предвиђено је, како то правилно истиче првостепени суд, да привредни судови суде и привредне спорове између домаћих правних особа, ако није уговорена надлежност избраног суда.

„С обзиром на неспорну чињеницу, да је за случај спора између тужитеља и друготуженог подuzeћа уговорена и то писмено надлежност избраног суда, који је у смислу прописа чл. 111 цитираног закона и даље задржао своју надлежност, правилно је првостепени суд утврдио своју ненадлежност и закључио да се тужба против друготуженог подuzeћа уступи Арбитражи за спољну трговину код Трговинске коморе у Београду.“

Према томе, полази се од тога да се код нас за пуноважност уговора о избраном суду захтева изричит писмени споразум странака (чл. 439 закона о парничном поступку и чл. 11 правилника о Спољнотрговинској арбитражи), те да према томе и његов раскид мора бити учињен на исти начин. Прећутно изражено одрицање од споразума о избраном суду није довољно. Како се у таквим случајевима сматра да је арбитражна клаузула и даље пуноважна, то се онда суд по службеној дужности оглашава ненадлежним, јер се ова ненадлежност сматра апсолутном (чл. 15 закона о парничном поступку).

Овде има места питању да ли би у овој ствари требало бити тако строг у погледу форме у којој се мора извршити одрицање од споразума о избраном суду, или би се, као у великој већини земаља (8) требало задовољити и прећутним одрицањем, које би се изразило упуштањем у спор без улагања приговора ненадлеж-

(8) L'arbitrage commercial et la Loi dans les différents pays.

ности? Овоме утолико пре има места што код нас нема прописа који би ово изричито регулисали.

Полазна тачка при одлучивању за једно или друго решење требало би да буду значај који има закључивање уговора о избраном суду и значај који има његов раскид, посматрани како са гледишта јавног поретка, тако и интереса самих странака.

Закључивањем уговора о избраном суду ствара се изузетак од општег правила да решавање свих спорова долази у искључиву надлежност државних судова. Овим уговором се, на основу дозволе садржане у законском пропису, спор предаје на решавање избраном суду и тиме излази из државне компетенције. Ово се може учинити само у одређеним случајевима. Због значаја овог уговора који, као што се види, задире делом и у јавни поредак, сасвим је оправдано што се захтева строга, писмена форма, да би се његово постојање увек могло несумњиво утврдити.

Међутим, раскид споразума о избраном суду већ има друкчији значај. Њим се решавање спора, које је само изузетно изашло испод надлежности државних судова, враћа поново њима, тј. један изузетак то престаје бити и спор се решава по општим правилима. Због тога би требало сматрати довољним свако одрицање од споразума о избраном суду којим се јасно манифестује воља странака да се свога уговора одрекну и да поново желе да свој спор расправе пред редовним судом. А неулагање приговора ненадлежности то сасвим јасно изражава. Тако и сматра француска пракса: „Тужени који се не позове *in limine litis* на ненадлежност суда пред којим је тужен, одриче се компромисорне клаузуле, што је његов противник већ учинио изабравши државни суд [...]“⁽⁹⁾.

Таква је и пракса наше Спољнотрговинске арбитраже која је у спору (Т-13/57) између једног нашег спољнотрговинског предузећа и једне немачке фирме, који су једновремено водили спор о истом предмету и пред редовним немачким судом, стала на становиште да је „у овом случају споразумом странака укинута клаузула о надлежности ове Арбитраже уговорене у закључници од 7. XII 1956.“

Према томе, основано се може заступати гледиште да суд не би требало по службеној дужности да се огласи ненадлежним у случају постојања пуноважне арбитражне клаузуле, већ да би требало да по поднетој тужби поступа и донесе одлуку, уколико није уложен приговор ненадлежности. Супротно решење би значило да суд присиљава странке да се држе једног свог уговора који су оне сагласношћу воља раскинуле и чију примену више не желе.

Једини изузетак би могао бити само у случају када тужена страна не би ни уложила приговор ненадлежности, нити би се упустила у спор. Тада се из њеног држања не би могло закључити да се одрекла арбитражне клаузуле, те би суд тада требало по службеној дужности да се огласи ненадлежним и одбаци тужбу.

6. — Код нас није законом одређено на који се начин мора извршити раскид уговора о избраном суду, тј. да ли он мора бити извршен, као и закључивање уговора, у писменој форми или не. Али је несумњиво да се из постојећих одредаба не може извести закључак, као у наведеној одлуци НР Хрватске, да се суд у таквом случају има огласити ненадлежним по службеној дужности. Одредба

(9) Nouveau Répertoire Dalloz, 51.

чл. 111 закона о привредним судовима, која је и данас садржана у чл. 16 уводног закона за закон о парничном поступку од 8 децембра 1956 гласи:

„За решавање привредних спорова који настану из спољнотрговинских односа домаћих привредних предузећа, установа или организација са иностраним физичким или правним лицима остаје и даље надлежна Спољнотрговинска арбитража у Београду, ако су парничне странке писмено уговориле њену надлежност.“

Наведену одредбу треба тумачити у склопу целог текста закона. А основна идеја закона у овом погледу је да је у овој материји надлежност привредних судова правило а изабрано судство изузетак. Тај изузетак је дозвољен само у привредним споровима са елементом иностраности. Па чак и овде је правило да и ови спорови долазе под надлежност привредних судова (чл. 467 закона о парничном поступку), али се једино у њиховом случају чини изузетак и дозвољава да странке свој спор реше путем изабраног суда односно Спољнотрговинске арбитраже као сталног изабраног суда. Према томе, поента ових законских прописа није у томе да они наређују да спорове за које је уговорен изабрани суд никако не смеју да решавају привредни судови, већ у томе да дозвољавају странкама да, само у овим случајевима, уговоре изабрани суд односно Спољнотрговинску арбитражу. Притом, основно начело изабраног судства остаје недируто, а садржи га и законски текст, према коме ће се спор изузети из надлежности редовних судова само ако су странке писмено уговориле изабрани суд. Али, изабрани суд је уговорен само дотле док странке тај свој споразум сагласно не раскину. Закон не садржи одредбу према којој би једанпут уговорен изабрани суд везивао странке чак и против њихове воље, нити решава питање на који начин раскид уговора треба да се изврши. Пошто ниједан законски пропис за раскид овог споразума не тражи одређену форму, то се основано може сматрати да се он може извршити на сваки начин којим се воља странака за то јасно манифестује. И тада, пошто је отпао основ који је дозвољавао изузетак, спор опет долази у надлежност редовног суда.

А код међународних привредних спорова такво решење је још погодније, јер међународни трговински промет захтева што мање крутости у решавању спорова и брзину која се не сме спутавати никаквим непотребним процедуралним формалностима.

Др. Светислав Т. Аранђеловић

ДРЖАВНА ПРИВРЕДНА ПРЕДУЗЕЋА У ЗЕМЉАМА ЗАПАДНЕ ЕВРОПЕ

Економска комисија Уједињених нација за Европу издала је трећи део студије *Rapport des Nations Unies sur l'Economie de l'Europe en 1959* из које се могу извући интересантни подаци о улози јавне финансије привреде у економском животу неких капиталистичких земаља Западне Европе.

Материјал објављен у овој студији добијен је од статистичке службе сваке земље. Стога није увек иста методологија по којој је материјал прикупљен и класифициран. Пређење једне државе са другом није могуће, али се из објављеног материјала може добити јасна слика о значају и улози државе у привредном животу сваке земље понаособ, као што се може извести и један општи закључак о вом питању.

Из врло обимног материјала који је објављен издвојили смо и посматрали смо онај који се односи на државна привредна предузећа, сматрајући да је ова материја и најинтересантнија јер се тек сада први пут појављује груписана за већи број земаља.

У поменутој студији за појам „држава“ прихваћена је дефиниција Европске организације за економску сарадњу (OECE) (1). Под појмом „држава“ подразумевају се сви јавни органи који дејствују као свеопшти централни или локални органи и имају делокруг активности која не зависи у активност организација које се сматрају државним привредним предузећима. Са друге стране, под појмом „државно-привредна организација“ или „предузеће“, подразумева се свака организација која врши неку привредну делатност и која је под утицајем државе најмање за 50% основне вредности организације.

Утицај државе у руковођењу државним привредним предузећем. — Државна привредна предузећа Западне Европе могу се уврстити у три категорије, мада се организациони облици у оквиру сваке категорије могу знатно разликовати.

Прва категорију чине предузећа која раде на принципу економске рачунице а налазе се у експлоатацији једне од ових служби или једног органа јавне службе. Ту спадају државна привредна предузећа ПТТ службе, радио, телевизија и железница. Као што се види, сва су ова предузећа монополистичког карактера и обезбеђују услуге од битне важности по државу.

Другу категорију чине предузећа обављена као таква из чисто практичних разлога руковођења. То су предузећа са специјалним статусом. Она имају аутономију пословања статус правне личности и не потпадају под сталну административну контролу јавне службе као предузећа прве категорије. Руководиоци ових предузећа имају, поема томе, далеко већу слободу акције и могућност еластичнијег пословања. У овим предузећима управљајући одбор кога именује држава. За време трајања мандата, управни одбор управља предузећем по принципу капиталистичких односа привреди. Држава, именована новог управног одбора може

(1) *Système normalisé de comptabilité nationale*, Paris, 1958.

у сваком моменту променити начин руковођења предузећем, уколико јавна служба, односно ресорни министар, наиђе на отпор својим концепцијама. Све докле докле се пословима предузећа постиже онај циљ који је држава поставила, административни органи се не мешају у пословање.

Ова врста предузећа је најраспрострањенија у Великој Британији, али се и друге западноевропске државе користе овим обликом формирања државних привредних предузећа јер он омогућава велику еластичност у пословању. Предузећа овога типа су у стању да конкуришу приватним предузећима, што не би био случај ако би ингеренција државних управних органа била онолика колика је у случају предузећа прве категорије. Сачењено искуство Велике Британије пружио је другим државама довољно материјала да те односе између предузећа и државне власти још боље ускладе, тако да данас многа предузећа ове категорије имају готово потпуну самосталност у раду.

Трећу категорију чине акционарска предузећа. Она се ни у чему не разликују од предузећа тога типа у приватним рукама. Држава је, простом чињеницом да држи у својим рукама преко 50% акција, стварни сопственик оваквих предузећа јер она има одлучујућу реч о пословној политици предузећа. С обзиром на политичке односе у оквиру капиталистичких држава, овај облик мешања државе у привреду сматра се као најпогоднији јер, са формалне тачке гледишта, најмање ремети слободу акције приватног капитала.

Свака земља има свој начин управљања државним привредним предузећем. Изнећемо неколико примера који приказују разне концепције и различите степене мешања управне власти у пословање државних привредних предузећа.

У Великој Британији Министарство финансија врши службу зајмова државних привредних предузећа, а ови се зајмови могу емитовати само у границама предвиђеним законом. Ако зајам треба да пређе мисину која је законом прописана, онда о томе коначну одлуку доноси Парламент. Облик и време почетка мисије зајма подлеже, такође, одобрењу државног органа за финансије. Да би с турсорство државних органа ипак сведо на најмањ меов, крајњу одлуку о емитовању зајма доноси једно мешовито тело које је остављено од представника државног привредног предузећа, одговорног министар у чији ресор спада делатност тог предузећа и министра финансија.

Опште смернице инвестирања у државна привредна предузећа даје специјално тело, Међуминистарска комисија за координацију, која испитује потребе инвестирања и доноси заједнички програм инвестирања за све привреде гране. Као што се види, држава плански инвестира у привреду да би постигла већени утицај у поједјним привредним гранама.

Почев од 1956, предузећа слободно располажу својим фондовима које стварају применом амортизационе стопе у цени коштања и одвајањем дла чисте добити, пошто претходно покрију све свје обавезе према држави и раније насталим дефицитима. Појам слободног располагања је практично сужен јер јер ресорни министар у стању да у сваком конкретном случају интервенише ако ошви да је у питању „национални интерес“ или да је реч о „инвестирању од значаја“. Нигде у прописима, која овлашћују министар да може интервенисати, није дата ближа дефини-

ција за ова два појма. Због тога сва предузећа претходно траже мишљење надлежног министра, па потом прилазе реализацији новог инвестирања.

Цене производа и тарифе за услуге државних привредних предузећа у Великој Британији подлежу, исто тако, јаком утицају државе. Овај утицај је обезбеђен законским прописима. Прихваћено је начело да државна привредна предузећа ценама својих производа и тарифама за услуге покривају трошкове пословања, али ако надлежни министар нађе да постоји општи интерес, цене и тарифе се морају прилагодити томе интересу. У сваком случају, државно предузеће не може, по слову закона, радити са губитком дужи низ година. Држава не може ни у коме случају захтевати да предузеће реализује већу добит но што је потребно да измири свеје обавезе. Значи, држава не спечавља државно привредно предузеће да користи коњукуру на тржишту све дотле док се јавно мњење не покрене, у ком случају надлежни министар ставља приговор о општем интересу и зауставља коњукуру добит, али сама држава не може користити привредна предузећа за стицање средстава за покриће буџета или издатака преко онога што је првобитно поедвиђено.

У Француској је утицај државе условљен оштром борбом политичких странака и захтевима синдиката. Главни утицај државе је и у Француској преко политике инвестирања, али и преко политике цена и надница. Нове инвестиције се одобравају на основу мишљења комесаријата за план. Средства за нове инвестиције се узимају на првом месту из инвестиционог фонда предузећа. У случају да сопствена средства предузећа нису довољна, држава одобрава предузећу расписивање зајма, а само ако на тим путем није могуће прикупити довољно средстава, тек се онда дају средства из државног фонда за економски и социјални развој земље. Према томе, предузеће мора да претходно искористи све друге финансијске изворе, пре но што се обрати држави за финансијску помоћ. Захваљујући оваквом начину финансирања Фонд за економски и социјални развој земље је учествовао у инвестицијама предузећа само у висини око 20%. Овај фонд, с друге стране, баш зато што је релативно мало агажован од стране државних привредних предузећа може у случају потребе интервенисати и попуњавати празнину која би се јавила у случају недовољних средстава из прва два извора. Ова интервенција је од великог значаја у периоду рецесије или кризе јер може да делује ублаживујуће на негативне појаве које собом доноси циклично кретање капиталистичке привреде.

Државна привредна предузећа Француској нису самостална у питању цена и надница. Политику надница и цена води Комисија за координацију у којој се налазе представници Министарства Финансија, Министарства за економска питања и рада као и министарства у чијем се ресору налазе предузећа. Има извесних изузетака од овог општег правила јер нека предузећа у погледу цена и надница спадају под искључиву компетенцију ресорних министарства. У случају да је општа политика државе у питању цена и надница таква да доводи предузећа до губитка, држава прима на себе губитак и путем субвенција из буџета омогућава нормалан рад предузећу.

У Западној Немачкој је ситуација, опет, сасвим другачија. Јавно мњење ове земље је после рата било убеђивано од стране државне власти да је по економски развој земље најповољније дати што ширу иницијативу приватном капиталу. Еко-

номски успех који је Западна Немачка постигла после рата, став политичке странке на власти и недовољна заинтересованост широких маса за овај проблем, омогућили су држави да води сасвим посебну политику која се битно разликује од политике других капиталистичких земаља Западне Европе. Државни утицај на пословање државних поивредних предузећа у Западној Немачкој своди се на контролу чији је циљ заштита државних интереса као сопственика или делимично сопственика предузећа. Државна предузећа која уживају монополистички положај, а обављају неку битну јавну службу, као, на пример, ПТТ служба, налазе се под административном управом надлежног министарства од којих примају директиве у погледу инвестирања, тарифа, финансиског пословања, итд. Друга предузећа, која на тржишту сусрећу конкуренцију приватног сектора, уживају потпуну слободу делања. Предузећа у којима држава учествује једним делом акциског капитала ни у чему се не разликује у своме пословању од сличних предузећа у приватним рукама. Утицај државе се своди само на заштиту сопствених финансиских интереса.

Италијанска државна привредна предузећа су подељена у три групе. Прву чине аутономна предузећа или државни монопол. Ова предузећа имају финансиску аутономију у већем или мањем обиму, али у правном погледу она немају статус привредног предузећа јер им држава није признала положај правног лица. Приходи и расходи ових предузећа приказују се као део државног буџета и немају неки већи значај по руковођење предузећима ове групе.

Другу групу чине предузећа која спадају под компетенцију административне територијалних јединица. Ова су предузећа у истом односу према административно-територијалној јединици као аутономна предузећа националног значаја према држави. Делатност предузећа ове групе је концентрисана на задовољавање комуналних потреба као што су електричне енергије, гас вода, јавни комунални транспорт и слично.

Трећу, најинтересантнију групу, чине предузећа која имају облик акционарских предузећа и у којима држава има делимичног учешћа. Предузећа треће групе имају положај правног лица. Држава преко њих врши јак утицај на индустријски и трговински развој земље. Учешће државе у акциском капиталу је различито. Није обавезно да то учешће буде преко 50%. Према важности производње и величини производног капацитета држава одређује средства која улаже у предузеће. Ангажовање италијанске државе у ову врсту предузећа после рата је толико порасло да је управна власт морала основати посебан ресор, министарство државних привредних предузећа.

Ради лакшег руковођења привредним предузећима у којима држава има интересе, извршена је даља подела у чет групе. Свака ова група контролише одређени број предузећа у којима држава учествује уписом акциског капитала. Група представља посебну финансиску организацију. Политика инвестирања, цена, надница, итд., зависи од привредног предузећа и од централне управе групе. Влада нема, са формалне тачке гледишта, права да се меша у пословну политику предузећа. Она утиче на ту политику посредно преко представника кога шаље на годишњу скупштину предузећа, као и сваки други акционар. Исто тако држави припада право контроле биланса предузећа и групе, као и код свих осталих акционар-

ских предузећа. Министар подноси сваке године Парламенту извештај о стању у свакој од пет група. Парламент има само начелну контролу над радом ових група.

Белгиски систем се одликује врло великом контролом државних органа над издацима државних привредних предузећа. За извесна предузећа поевдиђено је и мешање управне власти у унутрашњу организацију предузећа. Контрола се врши преко ресорних министарстава. Предузеће чији је оснивач општина или срез, иако у административном погледу потпадају под финансиску контролу оснивача, налазе се у исто време и под контролом државе, мада посредно, преко нижих управних органа. Предрачуни прихода и расхода се подносе на одобрење било ресорном министров, било Парламенту. Држава је заступљена у предузећима представником у управном одбору.

Државна предузећа у Аустрији имају фактички монопол у многим гранама. За разлику од белгиског система, аустриска државна привредна предузећа уживају далеко већу слободу у пословању. Финансиски и инвестициони планови предузећа не долазе одозго. Њих постављају сама предузећа, односно њихови управни одбори. Држава контролише планове путем специјалног контролног савета, али сам састав савета указује на то да је утицај државе далеко блажи но у Белгији. Савет се састоји од чланова које именује ресорни министар, али је он обавезан да именује представнике индустријских предузећа која представљају најјаче купце тог државног предузећа. На тај начин се ублажују утицаји државних органа који имају по природи ствари тенденцију административног посматрања економских и организационих проблема предузећа.

Предузећа која имају или могу да обезбеде финансијска средства нису обавезна да приме препоруке владе. Независност предузећа у овом погледу види се и из чињенице да је 68% инвестиција уложених у периоду од 1945—1957 пореклом из добити самих предузећа, 4% је дала држава, док су осталих 28% добијени из иностраних извора. Разумљиво је да постоје извештаји о предузећа која оаде са дефицитом, као нормалном појавом у пословању. Она се субвенционирају из буџета, али су зато под већим утицајем управних органа државне власти. На пољу политике надница држава има одлучујућу реч.

Улога државних привредних предузећа у националној привреди. — Из статистичких података објављених у напред поменутој студији Уједињених нација може се добити доста јасна слика о улози државних привредних предузећа у националним привредама земаља Западне Европе. Државна предузећа стварају просечно око 15% националног дохотка, а око 7% активног становништва је запослено у државним привредним предузећима свих воста и категорија. Природно је, дакле, што се држава сматра највећим привредником и најјачим послодавцем.

Утицај државних привредних предузећа на националну привреду је велики чак и када се излучи политички момент, када се то питање посматра само са гледишта економске рачунице. Ако се, пак, узме да су ова предузећа основана да би се преко њих утицало на привреду земље, да би се у што већој мери обезбедио како се наводи, социјалан мир, може се рећи да данас државна привредна предузећа у Западној Европи утичу својом величином и економском снагом на ритам и физиономију економског развоја земље.

у % подаци за 1957 годину

	Удео у бруто националним трошковима		Удео у бруто нап. доходу		Удео у запошљавању акт. ставов.		Удео у бруто инвестицијама	
	држава у целини	држав. привр. предуз.	држава у целини	држав. привр. предуз.	држава у целини	држав. привр. предуз.	држава у целини	држ. привр. предуз.
Аустрија	24 ^а	6 ^а	—	—	—	8 ^б	44 ^а	27 ^а
Шведска	24	3	23	13	17	7	28	15
Холандија	23	4	—	—	—	—	26	13
В. Британија	22	4	24	14	25	14	42	32
Норвешка	22	7	18	9	—	—	23	14
Француска	21 ^б	5 ^б	18	10 ^в	—	7 ^{вг}	35 ^в	25 ^в
Финска	20	2	—	—	—	—	27	9
Италија	20	6	—	—	—	—	37	27
Данска	17	2	15	5	13 ^д	4 ^д	24	12
Белгија	14 ^б	2 ^б	—	—	11 ^ђ	4 ^ђ	20	10

а) Нису обухваћена предузећа национализованих банака.

б) 1958 нису обухваћена предузећа национализованих банака ни мањих административних јединица.

в) Нису обухваћена извесна предузећа која припадају малим административним јединицама.

г) 1956.

д) 1955.

ђ) 1953.

У табели је приказано учешће државе као привредног фактора у укупном економском животу у 10 земаља Западне Европе. Потребно је подвући да статистички подаци на којима је израђена табела нису једнообразни у погледу методологије прикупљања и обраде података. С обзиром на то да су подаци дати у процентима, резултати који би се добили када би се цео материјал прерадио на бази исте методологије, не би били битно измењени. Сматрамо да се и из овако прикупљеног материјала могу извући довољно добри општи закључци, који омогућавају сагледавање реда величина по појединим категоријама, односно представљају крупне економске показатеље:

— удео државе (заједно са државним привредним предузећима) у укупним трошковима националне привреде креће се од 14—24%, а само државних предузећа креће се од 2—7%;

— удео државе (заједно са државним привредним предузећима) у бруто националном доходу, креће се од 15—24%, а само државних предузећа од 5—14%;

— државна привредна предузећа везују за себе активно становништво у висини од 4—14%;

— удео државних привредних предузећа у укупним бруто инвестицијама земље, креће се од 9—32%, док цела држава учествује у тим инвестицијама (укључиво и државна предузећа) у висини која се креће од 20—44%.

Тенденција национализације индустријских капацитета после рата била је теко јака да је у многим земљама имала видне резултате. Разлоге за овакву привредну политику треба тражити како на економском тако и на политичком пољу. Политички разлози су превагнули у Вел. Британији и Француској, док се у скандинавским земљама и Холандији национализацији пришло из економских разлога. Аустрија и Италија су имале и специјалне разлоге који су диктирали да се приђе национализацији индустријских капацитета у ширем обиму. Аустрија је применила политику национализације после рата због тешке ситуације у којој се земља налазила, због сувише великих инвестиција за реконструкцију порушених капацитета и због решења питања немачких добара у Аустрији. Италија је, пак, наследила од фашистичког режима национализована предузећа, а економске тешкоће после изгубљеног рата су захтевале даље ширење државног утицаја у привреди. Напротив, Западна Немачка показује тенденцију удаљавања од државног капитализма на овом привредном пољу, а сматра се да је то одраз схватања политичке партије на државни капитализам хитлеровског режима.

Оснивање државних привредних предузећа имало је два циља: први, да се путем повећаних инвестиција утиче на привредну активност земље и други, да се повећањем индустријског потенцијала под контролом државе дође у положај арбитра у појединим индустријским гранама или у положај једног од главних одлучивних фактора. На овај начин држава је у стању да делује не само путем законске принуде на привреду земље но и као активни партнер на тржишту.

Петнаестогодишња послератна пракса је показала да се држава не може упустити у политику инвестирања у привреду на кратке рокове. Таква се политика сама од себе претвара у политику на дуге рокове, што значи да се са овог пута не може скренути. Показало се да је много лакше повећати тренд инвестирања него га смањити. Другим речима, то значи да су државе Западне Европе кренуле путем све јачег ангажовања на пољу производње, путем који их води сталном повећању утицаја државе на привреду земље.

Др. Војислав Божић

ГРАЂАНСКОПРАВНИ ОДНОСИ С ЕЛЕМЕНТОМ ИНОСТРАННОСТИ НА ВАЗДУХОПЛОВУ У ЛЕТУ*

Једна од битних особина ваздушног саобраћаја која је од интереса за међународно право јесте његов претежно међународни карактер. Да би био економски кориснији, савремени ваздушни саобраћај тежи да повезује што удаљеније тачке у географском простору, прелазећи самим тим у појединим летовима преко територија све већег броја држава. Према томе, ваздушни саобраћај улази у област међународног приватног права, великим бројем својих аспеката. Међу проблемима који спадају у ужу област — међународно приватно ваздухопловно право — истичу се проблеми сукоба закона у вези с грађанскоправним односима с елементом иностраности који се дешавају на ваздухоплову у лету.

(*) Поводом књиге Flavio de Planta: Principes de droit international privé applicables aux actes accomplis et aux faits commis à bord d'un aéronef, Genève, Librairie E. Droz, 1955, 188 pp.

Значајан допринос обради даведених проблема представља и књига Флавија д Планте (*Flavio de Planta*) о принципима међународног приватног права који се могу применити на грађевинскоправне радње и чињенице извршене на ваздухоплову.

Планта на почетку учева да на ваздухоплову може доћи до разноврсних правно релевантних односа који, услед поменутих фактора брзине и међународног елемента, изазивају често могућност сухоба закона. Један од основних проблема међународног приватног права који се првенствено поставља и код грађанскоправних односа на ваздухоплову састоји се у изналажењу начина који ће унапред, *a priori*, за одређене ситуације обезбедити надлежно право за њихово решење. Ако се овај основни проблем сузи на тему о којој говори Планта, може се констатовати да право које ће важити на ваздухоплову у лету може зависити у извесној мери, прво, од воље странака — путника на ваздухоплову, који склапају, на пример, какав правни посао. Поред тога, улогу у изналажењу одговарајућег права могу имати и други фактори, као: држава чију територију ваздухоплов прелеће, тј. њена сувереност, затим „националност“ или „држављанство“ ваздухоплова, место његовог поласка, место приспећа, итд. Међутим, — како истиче Планта — иако не постоји сагласност о јединственом критеријуму, у једноме се доктрина, ипак, слаже. — При одлучивању о меродавном праву ниуком случају не треба да буду од значаја непредвиђени, случајни догађаји, као што је, на пример, принудно спуштање ваздухоплова у току лета.

Под изразом грађанскоправни односи који се употребљава у излагању подразумевају се грађанскоправни односи у ужем смислу, тј. једнострани и двострани правни послови, као и друге правне чињенице које могу бити извор облигација и независно од воље странака — правних субјеката. Планта у својој књизи употребљава термине „грађанскоправне радње и чињенице“ а срећу се и изрази „грађанскоправни акти на ваздухоплову“.

Објашњење основног проблема места на коме су се догодили правни односи и, истовремено, његово решење испољава се у међународном приватном праву и пракси углавном кроз примену два различита принципа. Први је принцип важења територијалног закона или територијалне суверености, а други принцип важења националног закона самог ваздухоплова, или закона заставе ваздухоплова, тј. државне суверености. На оба ова принципа вратићемо се после излагања неколико претходних питања од значаја за проблем које је уочио Планта.

Грађанскоправни — уговорни — односи и једнострани извори облигација који настају на ваздухоплову, најчешће у међународном лету, не испољавају, сами по себи, никакву особеност која би их везивала специфично за ваздухопловно право. Ти односи улазе у оквир облигационог или осталих грана грађанског права, већ према својој садржини. Тек применом међународног приватног права, међутим, решава се проблем меродавног права које ће важити за дати однос на ваздухоплову (Планта: *op. cit.*, с. 50). Уколико правило међународног приватног права указује на право одређеног места, као меродавно, оно значи повезивање с правним правилима која важе на једној одређеној територији. Та правила се, према томе, примењују на правне односе у питању. Ако је право које треба применити на уговорени однос у унутрашњости ваздухоплова у лету право места на коме се однос

догодно — то место је, у ствари, сам ваздухоплов као такав, у ваздушном простору (Планта: *op. cit.*, с. 51).

Још једно претходно питање односи се на одређивање правног положаја ваздухоплова. То питање има више аспеката: ваздухоплов као објект права, уписивање ваздухоплова у регистар, међународно признање права на ваздухоплову, „држављанство“ ваздухоплова, итд.

Најраширеније схватање о природи ваздухоплова третира то саобраћајно средство као покретну ствар *sui generis*. — Ваздухоплов је ствар која садржи и елементе непокретности. Међутим, питање није дефинитивно решено ни на међународном ни на унутрашњем плану. Упоредни преглед националних законодавастава показује да су мишљења подељена. По једнима ваздухоплов је покретна ствар, по другима непокретна. Прописима нашег позитивног права, исто тако, није прецизније одређен карактер ваздухоплова и његов положај (1).

Регистар ваздухоплова представља даље средство којим се одређују „држављанство“ и констатује својина над ваздухопловом, чиме се утврђује и његов правни положај који је од значаја за колизионни режим. И према унутрашњим и према међународним прописима сваки цивилни ваздухоплов обавезно се уписује у регистар ваздухоплова који у извесним (западним) земљама има и карактер јавне књиге (2).

Примена страног закона регулисана је унутрашњим, домаћим колизионим нормама. Те норме дају, као што је познато, одређеним правним чињеницама својство тзв. тачака везивања, на основу којих се одређује меродавни правни поредак за правни однос који треба решити. Кад се на ваздухоплову закључи грађанско-правни посао с елементом иностраности — а саме странке нису предвиделе меродавно право — главна тешкоћа да се утврди надлежни закон и састоји се у томе да се одабере одговарајућа околност за надовезивање, тј. одговарајућа тачка везивања. Може се, штавише, рећи да је, кад је тачка везивања утврђена, и читав проблем избора закона решен (Планта: *op. cit.*, с. 64).

За време лета ваздухоплова изнад територија више држава, може доћи у обзир, према Планти неколико тачака везивања:

1) *Lex personalis* путника на ваздухоплову, — па било *lex patriae* или *lex domicilii* — у зависности од државе у питању. Овај систем изналажења меродавног закона има једну позитивну страну. Странкама је познат закон по коме ће се просудити њихов правни однос. Међутим, сложили бисмо се са критичарима меродавности *lex personalis*-а као јединственог статута, који кажу да би његова примена представљала одступање од утврђеног правила међународног приватног права по коме се према персоналном статуту решавају само статусна питања, као и одређени односи из области породичног права. Но, најглавнији приговор важењу *lex personalis*-а за све грађанскоправне односе на ваздухоплову гласи да је довољно замислити модеран ваздухоплов са преко 70 путника који су, рецимо, у великој већини различитог држављанства. У том случају, на таквом ваздухоплову важно би исто толики број разних закона, односно права, што би довело до апсурда.

(1) У пројекту новог закона о ваздушној пловидби покушава се да се да што потпунија и савременија дефиниција ваздухоплова.

(2) И правна природа регистра биће одређена новим законима о ваздухопловству.

Услед ова два разлога *lex personalis* готово је једнодушно одбачен у доктрини као јединствени критеријум за решавање грађанскоправних односа са страним елементом на ваздухоплову.

2) Друга могућа тачка везивања — место поласка ваздухоплова — иако изглед омогућује да се сви путници подвргну једном закону (насупротив критеријуму *lex personalis*), исто тако не одговара потребном циљу. Наиме, држава поласка не мора бити заинтересована за правну ситуацију на ваздухоплову који је узлетео с њене територије. Усвајање овог критеријума још више би компликовала евентуална и редовна спуштања ваздухоплова на територијама више држава. У том случају долазило би до узастопне примене неколико правних поредака на истом ваздухоплову у току једног лета.

3) Место приспећа ваздухоплова истиче се, исто тако, као једна од могућих тачака везивања. Међутим, приговори који се чине оваквом предлогу довољни су да га одбаце као непогодну тачку везивања. Слетање ваздухоплова често не зависи од догађаја који се могу предвидети. На тај начин увек може доћи до нежељене и непредвиђене промене правног поретка. Поред тога, држава приспећа не мора бити заинтересована за правне односе на ваздухоплову који слеће на њену територију.

4) *Lex fori*, као још једна предложена тачка везивања ниуком случају не обезбеђује оно што је у читавом проблему битно, а наиме сигурно утврђивање једног унапред утврђеног меродавног права. Употреба *lex fori*, међутим, оправдана је за компликоване случајеве у којима није могуће утврдити надлежно право на основу осталих критеријума. *Lex fori* се има применити, поред тога, и у случају када то налаже међународни јавни поредак земље у питању (3).

Преостале две тачке везивања изложене су детаљније.

5) Принцип важења територијалне суверености обухвата, између осталог, питање статуса ваздушног простора, тј. средине у којој се ваздухоплов у лету налази. Ово питање, као претходно, од непосредног је утицаја на колизионни режим на ваздухоплову, јер начело суверености подразумева да се на територији државе, па и у њеном *ваздушном простору*, имају примењивати њени закони. По том принципу свака држава суверено одређује услове за обављање ваздушне пловидбе изнад своје територије. Ово начело потврђено је и најважнијим међународним конвенцијама о цивилном ваздухопловству. Међутим, с обзиром на све бржи технички развој ваздушног саобраћаја, у теорији се јављају мишљења по којима принцип апсолутног суверенитета треба да трпи одређена ограничења која су неопходна ако је у међународном и националном интересу земаља да се од њега одступи. И према нашем мишљењу данас владајућа теорија суверености над ваздушним простором ускоро неће одговарати у потпуности све јаче израженом међународном карактеру ваздушног саобраћаја и његовим све већим техничким захтевима. (При великим брзинама и висинама ваздухоплова све је мање могуће успешно организовање техничке контроле безбедности ваздушне пловидбе без најдуже међународне сарадње.)

Но, и поред свих изнетих разлога, чини нам се да ће начело суверености над ваздушним простором остати владајуће у односима међу државама, првенствено

(3) Dr. B. Eisner: *Medunarodno privatno pravo*, knj. II, Zagreb, 1956, s. 155.

због стања у коме се налазе међународни политички односи. Упоредна анализа већине унутрашњих законодавстава из области цивилног ваздухопловства који је извршио *Planta* показује да готово сва садрже изричите одредбе о суверености над ваздушним простором. Поједине државе, пак, одређују да се сваки ваздухоплов на њиховој територији подвргава — у јавноправном смислу — њиховим законима. Међутим, законодавства углавном не садрже колизионе норме из области ваздухопловног права, тако да се питање меродавног права за грађанскоправне односе на ваздухоплову не решава путем закона.

Међутим, из посредних или непосредних одредаба релевантних закона Аргентине, Чилеа, Уругваја, Ирана и Швајцарске, као и многих других земаља које о том питању немају посебних прописа, произлази да домаће колизионо право одлучује о грађанскоправним односима на иностраним ваздухопловима док лете изнад домаће територије. Другим речима, сва та права третирају правне односе који се образују на ваздухоплову као да су настали на њиховој територији. Све то, наравно, само ако домаће колизионе норме предвиђају примену закона места на коме је предузета правна радња или се одиграо правни однос.

Принцип важења територијалне суверености, међутим, као најзначајнију незгоду испољава немогућност тачног утврђивања, при данашњим великим брзинама и висинама кретања ваздухоплова, над територијом које државе су, у ствари, настали одређени правнорелевантни односи за време лета.

Друга негативна страна овог принципа огледа се у честом мењању меродавног права у односу на ваздухоплов током једног лета. Најзад, и држава над којом ваздухоплов лети најчешће није заинтересована за догађаје у унутрашњости ваздухоплова, а посебно кад је реч о грађанскоправним односима. А, уколико би и била, тј. уколико би догађаји на ваздухоплову могли имати последица на њеној територији, установа међународног јавног поретка — која се налази у праву сваке државе — ступила би у дејство као гаранција заштите интереса земље коју ваздухоплов прелеће (*Planta: op. cit.*, с. 102).

Принцип важења територијалне суверености, стога, није погодан као јединствен статут у области избора закона за грађанскоправне односе на ваздухоплову у лету. (Када је ваздухоплов на земљи, тј. на аеродрому, на њему се без икаквог изузетка примењују закони државе на чијој се територији тренутно налази).

Међутим, и поред тога, данас је овај принцип правило у законодавствима већине земаља, првенствено зато што је његова примена инспирисана владајућим начелом суверености над ваздушним простором.

6) У доктрини ваздухопловног права готово је опште прихваћено правило да сваки ваздухоплов мора имати одређено „држављанство“, тј. треба да припада одређеној држави. Штавише, и сва национална законодавства, а и међународне конвенције, као услов за дозволу међународног саобраћаја ваздухоплова изнад државне територије захтевају да ваздухоплов има одређено „држављанство“.

Ваздухоплов формално стиче „држављанство“ уписивањем (иматрикулацијом) у ваздухопловни регистар поједине државе (ваздухоплов не може бити истовремено уписан у регистар у две државе). Ваздухоплов се, на тај начин, подређује законима те државе. Држављанство ваздухоплова одређује, стога, његов специфични правни положај, за који су везане одређене правне последице за власника

ваздухоплова и државу којој ваздухоплов припада и на тај начин представља чињеницу од значаја за изналагање меродавног закона.

Принцип важења закона заставе ваздухоплова, за разлику од принципа територијалне суверености, не изводи своју примену посредним путем. Уколико законодавац једне земље жели да подвргне грађанскоправне или друге правне односе закону државе у којој је ваздухоплов регистрован, он то може учинити једино путем изричитих законских одредаба.

Према данас владајућој ситуацији, принцип важења закона заставе представља још увек изузетак, а принцип територијалне суверености правило. Поред тога, принцип важења закона, заставе, иако усвојен као *lex scripta* од одређеног броја држава, примењује се на различите начине, у зависности од општин оквира и правила међународног приватног права поједине земље или групе земаља.

Анализа законодавства која прихватају важење закона заставе ваздухоплова, тј. као тачку везивања „националност“ ваздухоплова, показује да постоје две групе држава. Прва обухвата оне чије се колизионе норме примењују на све правно релевантне догађаје на ваздухоплову. Друге, напротив, допуштају примену овог принципа само за случајеве у којима би по општим правилима међународног приватног права био надлежан *lex loci*. Тако грчки закон о ваздушној пловидби из 1931, у члану 5, изричито одређује да ће се односи између путника на ваздухоплову који обавља међународни лет решавати по закону државе којој ваздухоплов припада. Закони Швајцарске (из 1929), Сирије (1949) и Италије (стари закон о ваздушној пловидби из 1923) садрже сличне одредбе али и резерве у погледу услова реципроцитета (Италија), супсидијарног важења територијалног закона прелетене државе (Швајцарска) и изузећа у погледу кривичних дела на ваздухоплову (Сирија и Швајцарска).

Другу групу законодавстава сачињавају она која предвиђају важење закона заставе ваздухоплова у свим случајевима у којима би нормално дошао до примене закон места према општим правилима међународног приватног права. Тако белгички и пољски закони третирају грађанскоправне односе настале на ваздухоплову као да су предузети на самој територији државе чију заставу ваздухоплов носи. Француски нови италијански и бразилски закони прихватају надлежност националног закона ваздухоплова у свим случајевима када треба иначе применити *lex loci*. Шпанија, Уругвај и Југославија (стари закон о ваздушној пловидби од 22 фебруара 1929, јер о томе питању нема позитивних прописа донетих после ослобођења) садрже прописе из којих се на посредан начин изводи закључак о важењу принципа закона заставе ваздухоплова. Југословенски закон даје, у ствари, негативан пропис, јер искључује примену југословенског права за грађанскоправне односе на иностраном ваздухоплову док прелеће изнад југословенске територије. На тај начин овај закон нормира једино ситуацију ваздухоплова који прелећу преко територије Југославије и зато је непотпун (Подаци о законодавству из Плантине књиге).

У англоамеричком праву не постоје изричито прописи о избору закона у овој материји. Међутим, водећи аутори из области ваздухопловног и приватног права заступају мишљење да је једино оправдан критеријум за решавање закон заставе ваздухоплова (4).

(4) D. A. McNair: *The Law of the Air*, London, 1953, p. 145.

Критика принципа важења националног закона ваздухоплова исцрпљује се, углавном, у замеркама о његовој несагласности с основним начелом суверености, који је владајући у свету кад је реч о ваздушном простору изнад државне територије. Осим тога, противници принципа важења националног закона ваздухоплова наводе да је избор конкретног ваздухоплова од стране путника, потенцијалних уговорних странака, при путовању за њих од малог значаја. Стога се никако не би могло са сигурношћу узети да су странке желеле да свој правни однос вежу за право земље којој ваздухоплов припада. Међутим, ове критике, маколико оправдане, с обзиром на недостатке осталих критеријума за изналажење тачке везивања по којима нији могуће установити *јединствени* статут, и с обзиром на природу материје, — не умањује основну вредност принципа важења закона заставе ваздухоплова који за највећи број случајева може да обезбеди такав статут.

Из изложеног сажетог прегледа разних система које је анализирао *Planta* намеће се закључак да ниједан од набројаних начина за изналажење погодне тачке везивања у свом чистом облику није погодан као генерално решење за све категорије случајева грађанскоправних односа који се формирају на ваздухоплову у лету. Стога је потребно елиминисати оне начине који очигледно не обезбеђују ни минимум захтева за стабилношћу коју ствара једно унапред одређено правило међународног приватног права.

Према раније изложеном, преостају само два, и иначе у пракси одомаћена система, који су посебно истакнути. Међутим, ни та два система, сваки за себе, у свом искључивом облику не обезбеђују подједнако решење. Определили бисмо се стога за *мешовити* систем који би био прихватљив за наше право.

Реч је о *првенственој* примени закона заставе ваздухоплова за све случајеве у којима грађанскоправни, претежно уговорни односи на ваздухоплову, а и остали правно релевантни догађаји из области приватног права за које то начела међународног приватног права допуштају, не угрожавају битне интересе државе чију територију ваздухоплов прелеће. Примена закона заставе и у пракси ће, с обзиром на природу грађанскоправних односа, најчешће обезбедити јединствен и сталан статут (5). Закон државе над којом ваздухоплов лети био би, према овом мешовитом систему, супсидијаран у односу на национални закон ваздухоплова, али би се примењивао увек кад то захтевају разлози битне заинтересованости државе коју ваздухоплов прелеће. Може се желети да се путем међународне конвенције покушају одредити бар критеријуми за утврђивање случајева заинтересованости држава кад је реч о грађанскоправним односима на ваздухоплову. Пошто је код ових односа углавном реч о уговорима, за које у највећем броју случајева важи право које су саме странке изричито или прећутно изабрале — то ће принцип важења националног закона ваздухоплова у пракси најчешће послужити, у ствари, — у односу на *општа начела* међународног приватног права — само као *помоћно* али и најсигурније средство да се до меродавног права дође.

Иако ваздухоплов нема исти карактер као поморски брод, ипак је, поред постојећих разлика, и по аналогији могуће применити принцип важења закона заставе, који традиционално важи у поморском праву, па би и ово био аргумент у корист изложеног закључка. Примена принципа важења националног закона вазду-

(5) Eisner: *op. cit.*, s. 155.

хоплова несумњиво долази у обзир кад ваздухоплов надлеће слободно море. Овај принцип и иначе је усвојен много шире од стране унутрашњих законодавстава за летове изнад слободног мора и поларних простора, који данас представљају једина места ван државне суверености.

Сама природа ваздухоплова као специфичног саобраћајног средства, технички услови који то намећу, а великим делом и непотпуност осталих критеријума за одређивање меродавног права, определили су нас за изнето гледиште првенственог важења закона заставе за регулисање грађанскоправних односа с елементом иностраности на ваздухоплову у лету.

Ђурица Крстић

ПРЕСТАНАК УГОВОРА О СТИПЕНДИЈИ КРИВИЦОМ СТИПЕНДИСТА

„Тужилачка страна тражила је утужену суму од 168.000 динара по уговору о стипендирању туженог З., по коме су се уговору обавезали тужени З. и његов отац тужени И. да тужилачкој страни врате троструки износ суме коју буде примио тужени З. на име стипендије од тужилачке стране, уколико тужени З. не буде редовно завршио школу или не буде хтео да служи на територији тужилачког среза.

„Окружни суд, пошто је утврдио да је тужени З. напустио школовање, обавезао је тужену страну да накнади суму тужилачкој страни од 168.000 динара као троструки износ примљене стипендије, сматрајући да је наступио услов по коме тужилачка страна има права да захтева троструки износ стипендије. По жалби тужене стране, Врховни суд републике укинуо је ову пресуду из следећих разлога:

„Погрешан је овакав став Окружног суда, јер се уговор о стипендирању — у погледу права и обавеза уговорача — не може посматрати кроз општа правна правила о уговорима, већ само кроз прописе опште уредбе о стипендијама („Службени лист ФНРЈ“, бр. 48/51) и основног закона о стипендијама („Службени лист ФНРЈ“, бр. 32/55). Ни уредба ни основни закон не предвиђају враћање вишеструког износа примљене стипендије у случају неизвршења уговорних обавеза од стране стипендисте или трећег лица које се заједно са њим обавезало на повраћај стипендије. С обзиром на специфичност саме материје и намену стипендије, тј. да се даје лицима која нису у могућности да из својих материјалних средстава заврше школовање — и уредба, у члану 12, и основни закон, у члану 36. став 2. предвиђају да давалац стипендије може да тражи од стипендисте, у случају кад овај не испуни уговор својом кривицом, само оне износе које је стипендиста примио на име стипендије. Зато је и закључак Окружног суда: да су тужени дужни да испуне уговор и плате тужилачкој страни троструки износ примљене стипендије — противан позитивним законским прописима.“

(Решење Врховног суда НР Србије Гж. 3513/56 од 21 фебруара 1957).

1. — У цитираном делу решења Врховног суда НР Србије расправља се питање престанка уговора о стипендији због кривице стипендиста и посебно питање обавезе враћања износа примљених на име стипендије.

О том питању постоје различита мишљења како у нашој судској пракси тако и у нашој правној теорији. Та различитост мишљења постоји како у погледу постојања саме обавезе враћања примљене стипендије, тако и у погледу висине стипендије коју треба вратити у случају потпуног или делимичног неизвршења уговора од стране стипендиста.

По једном схватању, за стипендиста постоји обавеза враћања износа примљених на име стипендије, када је дошло до раскида уговора његовом кривицом. Аргумент за ово своје тврђење заступници његови налазе у одредбама основног закона о стипендијама од 9 јула 1955 („Службени лист ФНРЈ“, бр. 32/55, измене и допуне у бр. 53/56, као и измене у бр. 10/61), који стипендиста изрично осло-

бађа те обавезе у саучају раскида уговора без његове кривице (1). Они одатле изводе закључак да, иако у закону није изрично предвиђена обавеза враћања, она постоји за стипендиста који својом кривицом није извршио своје уговорне обавезе, пошто она несумњиво не постоји у случају раскида уговора без кривице стипендиста. Сем тога, заступници овог схватања наводе као аргумент и то да се обавеза враћања стипендиста може извести и из правних правила општег имовинског права по коме настаје обавеза да се врати оно што је примљено, кад отпадне правни основ да се примљено задржи односно кад се не оствари циљ због које је престација предузета (обогаћење без основа) (2).

По другом схватању, стипендист није уопште обавезан на повраћај износа примљених на име стипендије, кад дође до раскида уговора његовом кривицом, јер таква обавеза није изрично стимулирана у самом закону (члан 41 основног закона о стипендијама). Закон јасно одређује санкцију која погађа стипендиста ако не испуњава обавезе из закљученог уговора. Међу тим санкцијама није предвиђена и обавеза повраћаја примљених износа стипендије (3).

При расправљању овог питања треба поћи од тога шта може бити предмет обавезе стипендиста према уговору о стипендији закљученом према основном закону о стипендијама (4). Предмет обавезе стипендиста чини полагање испита и вршење других школских обавеза (похађање предавања, похађање и активно учествовање на вежбама, писање и читање семинарских радова, полагање колоквијума) у уговорном року у одређеној врсти школе. Поред ове главне обавезе, уговором о стипендији се може предвидети и обавеза стипендиста да по завршеном школовању проведе одређено време у служби даваоца стипендије односно у служби коју му давалац одреди или да врати износе примљене на име стипендије, ако по завршеном школовању не ступи у службу предвиђену уговором или у такву службу ступи али не проведе уговорено време (члан 36 основног закона о стипендијама).

Закон је и предвидео санкције које погађају стипендиста ако својом кривицом не може да изврши обавезе у погледу школовања и усавршавања. То су: обустава и укидање исплате стипендије. Прва санкција се употребљава као привремена мера ако је стипендист занемарно школовање и услед тога је пропустио да на време положи испите и изврши друге своје школске обавезе. Давалац стипендије, у том случају, одредиће стипендисту накнадни рок у коме ће имати да пропустене обавезе школовања изврши. Друга санкција је коначна мера која погађа стипендиста кад се десе следећи догађаји: а) ако стипендист изгуби право на даље школовање; б) ако због неположених испита не може да се упише у идућу школску годину, осим ако је спречен дужом болешћу или другим оправданим случајевима; в) ако у накнадно му датом року не положи испите и не изврши остале школске обавезе; г) ако противно уговору о стипендији промени врсту школе коју

(1) Члан 40 основног закона о стипендијама гласи: „Стипендист који без своје кривице не може да изврши обавезе из уговора у погледу школовања односно усавршавања може тражити да се уговор раскине. У случају таквог раскида уговора стипендист није дужан да врати износе на име примљене стипендије.“

(2) Др. Ф. Станковић: О обавези враћања износа примљених на име стипендије, „Наша законитост“, бр. 9/10 за 1960., с. 473—474.

(3) Ibidem, с. 474.

(4) Ваља имати у виду да је овде реч о стипендијама које даје друштвена заједница преко државних органа, факултета, школа, установа, привредних и задружних организација и да за овакве уговоре о стипендији не важе у свему правна правила општег имовинског права, што је у одредбама основног закона о стипендијама јасно и изражено.

треба да похађа или грану науке коју треба да студира без престанка даваоца стипендије; и д) ако буде осуђен на казну строгог затвора или затвора преко годину дана (5) Укидање стипендије значи престанак даље исплате стипендије. Друге санкције због скривљеног неизвршења уговора од стране стипендиста закон није предвидео. Али је зато оставио да се уговором (дакле, диспозицијом самих странака) може предвидети санкција повраћаја износа примљених на име стипендије, ако се стипендист обавезао да после завршеног школовања односно специјализације проведе у служби даваоца стипендије односно у служби коју му давалац одреди а он ту обавезу било потпуно било делимично не испуни (члан 36).

Стога нам изгледа неодрживо схватање да је стипендист обавезан по самом закону да врати износе примљене на име стипендије ако дође до престанка уговора његовом кривицом. Примена *argumentum a contrario* за тумачење члана 41 основног закона о стипендијама — да у ситуацији супротној члану 40 поменутог закона морају наступити супротне последице — није тачна. Напротив, члан 41 садржи императивне прописе о узроцима раскида уговора о стипендији услед кривице стипендиста и јасне прописе о санкцији која погађа стипендиста. Као санкција предвиђена је само укидање стипендије. Она значи да се убудуће стипендија неће више исплаћивати стипендисту. И етимолошки реч укидање значи само престанак даље исплате стипендије а не и повраћај досад примљених износа стипендије (6).

Исто тако сматрамо нетачном и аргументацију да у случају скривљеног неизвршења уговора од стране стипендиста треба применити правно правило општег имовинског права о обогаћењу без основа, јер уговор о стипендији који садржи само обавезе стипендиста о полагању испита и вршењу других школских обавеза долази у уговоре без накнаде (доброчине правне послове), а на ове се не могу применити правила која се односе на обогаћење без основа.

Напротив, требало би применити правило општег имовинског права о престанку уговора са трајним и сукцесивним престацијама (јер уговор о стипендији спада у групу тих уговора), које вели да се, у случају престанка ових уговора услед раскида, овај односи само на будућност а не дира у обавезе које је уговор произвео до раскида. Према томе, раскид уговора о стипендији услед кривице стипендиста нема ретроактивно дејство. За оно време док је извршавао своје школске обавезе стипендист је примао стипендију и уговор је имао пуноважно дејство, те кад наступи његов раскид због кривице стипендиста, нема повраћаја досад примљених износа на име стипендије и успостављање предуговорног стања. Против ових разлога могао би се навести убедљив аргумент: да је код давања стипендије основни циљ добијање висококвалификованог стручњака које се постиже завршавањем школовања а не само делимичним школовањем тако да делимично извршавање обавеза из уговора у погледу школовања не значи испуњење циља постављеног давањем стипендија, те би из тих разлога могао да се извуче закључак да би требало да постоји и законска обавеза стипендиста за враћање примљених износа стипен-

(5) Чланом 291 закона о изменама и допунама Кривичног законика („Службени лист ФНРЈ“, бр. 30/59) укинута је тачка 5 члана 41 основног закона о стипендијама и замењена горњом тачком наведеном под д у тексту. Тачка 5 члана 41 предвиђала је да се давање стипендије укида ако стипендист буде осуђен на казну ограничења грађанских права, која је казна укинута у нашем систему казни у измењеном и допуњеном тексту Кривичног законика.

(6) Слично је и са речи обустављање која се помиње у члану 39 закона о стипендијама. Она значи само привремени престанак исплате стипендије а не и повраћај примљених износа.

дије у случају да он не заврши школовање односно усавршавање уговором предвиђено. Али изгледа нам ипак убедљивији аргумент да давање стипендије садржи у себи и одређен степен ризика тако да није увек сигурно да ће се постићи циљ који је постављен давањем стипендије и да тај ризик сноси цела друштвена заједница.

Стога би наш закључак био да за стипендиста не постоји по самом закону обавеза повраћаја износа примљених на име стипендије ако дође до раскида уговора његовом кривицом. Ово становиште је заузела и наша судска пракса (Врховни суд НР Хрватске) (7).

Али то не значи да странке не могу уговором предвидети и обавезу стипендиста на повраћаје износа примљених на име стипендије ако дође до раскида уговора што стипендист није својом кривицом испунио обавезе у погледу школовања и усавршавања. Укидање стипендије је санкција која погађа стипендиста у сваком случају и по самом закону (8), док обавеза повраћаја примљене стипендије не постоји за стипендиста по самом закону већ се може предвидети споразумом закљученим између даваоца стипендије и стипендиста.

2. — Обавеза повраћаја износа примљених на име стипендије може се уговором предвидети и у случају када се стипендиста обавезе да по завршеном школовању проведе одређено време у служби даваоца стипендије односно у служби коју му давалац одреди а он ту обавезу уопште или делимично не изврши. Овде постоји спор у нашој судској пракси у погледу висине стипендије коју треба да врати стипендист како у случају потпуног тако и у случају делимичног неизвршења обавезе ступања у службу после завршеног школовања. Нижи судови су признавали пуноважност уговорним одредбама које су предвиђале да стипендист има да врати троструки или вишеструки износ примљене стипендије позивајући се на правна правила општег имовинског права. Наши врховни судови (9) су заузимали правилне ставове да су такве одредбе у уговорима о стипендији без правне важности јер су противне одредбама основног закона о стипендијама, који у чл. 36, ст. 2, предвиђа да давалац стипендије може тражити од стипендиста у случају неизвршења обавезе ступања у службу даваоца стипендије или према његовој диспозицији само оне износе које је стипендиста примио на име стипендије. Овај став наших врховних судова је потпуно исправан, јер стипулација у наведеном законском члану представља директиван пропис који се не може мењати споразумом странака (на штету стипендиста, али у његову корист може). Слобода уговарања постоји, дакле, у томе што странке могу предвидети и обавезу стипендиста да врати износе примљене на име стипендије, ако по завршеном школовању не ступе у службу предвиђену уговором или у такву службу ступи али не остане уговорено време, али ова слобода не постоји да се стипендист може уговором обавезати на повраћај вишеструко примљене стипендије због неиспуњења уговора. Општа правна правила имовинског права не могу се применити у потпуности на уговор о стипен-

(7) *Ibidem*, с. 475, примедба под 5.

(8) У четири случаја ова санкција дејствује по самом закону а у једном случају на захтев даваоца стипендије — в. чл. 41 основног закона о стипендијама и чл. 291 Кривичног законика.

(9) Мисли се на Савезни врховни суд — в. Пресуду Гз 50/57 од 7 октобра 1957, објављену у Збирци судских одлука, књига П/3, бр. 636, с. 99—101; Решење Врховног суда НР Србије које је наведено на почетку овог рада а које је објављено у Збирци судских одлука, књига П/1 за 1957, бр. 96, с. 166 и став Врховног суда НР Хрватске изнет горе.

дији који има посебан значај у нашем друштву и који је регулисан посебним прописима. Стога се уговором може стипулисани само повраћај једноструко примљене стипендије. Ваља имати на уму да би дозвољавање уговарања повраћаја вишеструко примљене стипендије имало за последицу злоупотребу слободе уговарања према економски слабијој уговорној страни (стипендисту) што је противно основним начелима нашег социјалистичког права које је позвано да штити слабију уговорну страну. А баш по свом карактеру уговор о стипендији је уговор у корист стипендиста који је несумњиво слабија уговорна страна. Сем тога, сматрамо да су на овај начин најбоље заштићени принцип добровољности и слободе у заснивању радних односа с једне стране и планирање кадрова с друге стране.

У пракси је било спорова и о висини стипендије коју треба да врати стипендист који се уговором обавезао да проведе одређено време у радном односу са даваоцем стипендије а не проведе пуно уговорено време. Нижи судови су доносили различите одлуке. Неки су обавезивали стипендиста на повраћај целе примљене стипендије, а неки на повраћај сразмерног дела примљене стипендије. Савезни врховни суд је стао на становиште да је стипендист и у случају кад делимично испуни своју уговором стипулисану обавезу (проведе у служби даваоца стипендије или према његовој диспозицији непуно уговорено време), обавезан на повраћај целокупног износа примљене стипендије у смислу чл. 36, ст. 2, закона (10). Разлог је потреба да се заштите даваоци стипендије од несавесних стипендиста који би се обавезали да врше одређену службу даваоцу стипендије по завршеном школовању а ту обавезу не би у потпуности или делимично извршили већ би им окренули леђа пошто би постали стручњаци одређеног ранга и тиме би довели у питање планирање кадрова које врше даваоци стипендије. Према томе, насупрот правном правилу општег имовинског права да свако делимично испуњење обавезе производи престанак пуне обавезе враћања, већ само остаје обавеза враћања сразмерна том неизвршеном делу обавезе, у случају уговора о стипендији може се уговорити да делимично испуњење обавезе од стране стипендисте обавезује стипендиста на повраћај целокупно примљене стипендије.

Ово никако не значи да се уговором не може предвидети и мања обавеза стипендиста, тј. обавеза повраћаја дела примљене стипендије ако стипендист делимично проведе у служби даваоца стипендије. Пропис чл. 36, ст. 2, закона то не забрањује. Он само забрањује да се уговором може предвидети вишеструко враћање стипендије како због непотпуног тако и због делимичног неизвршења обавезе од стране стипендиста, јер треба имати у виду да стипендија претставља помоћ коју даје друштвена заједница за школовање и стручно и научно усавршавање лица која су слабог имовног стања а иначе имају услове за успешно школовање. Давањем стипендије се с једне стране остварује принцип социјалистичког друштва: да школовање и усавршавање постану приступачни и доступни свакоме ко је способан да се са успехом школује и усавршава а с друге стране решава се и питање стварања висококвалификованих кадрова који су неопходно потребни нашем друштву. Стога се само под одређеним условима и дозвољава уговарање обавезе повраћаја износа примљених на име стипендије због кривице стипендиста.

Др. Љубиша Милошевић

(10) Пресуда Савезног врховног суда Рев. 1995/59 од 14 јануара 1960, објављена у Збирци судских одлука, књига В/1 за 1960, бр. 23, с. 66—68.

П Р И К А З И

Institut za javno upravo: IZ JAVNE UPRAVE V NEKATERIH TUJIH DRŽAVAH. knj. 7, Ljubljana, 1960, Institut za javno upravo, 187 s.

Институт за јавну управу при Правном факултету у Лубљани нарочито се бави упоредним проучавањем актуелних проблема јавне управе. У предговору, управник Института проф. др. Л. Вавпетич објаснио је циљ ове збирке истичући исправно да упоредно проучавање шири погледе, помаже успешном тражењу нових путева за решавање савремених проблема и оштри критички поглед. Посебну пажњу заслужује чланак проф. Вавпетича (Из проблематике енглеске јавне управе) који је дао општи преглед актуелних проблема енглеске јавне управе и указао на опште разлике наше и енглеске јавне управе као и на посебности енглеског и америчког гледања на јавну управу. Проф. В. је обухватно и рад и уређење организација и установа које се старају да делатност јавне управе буде што успешнија. Од посебног је интереса излагање о проблемима одабирања, пријема и стручног образовања јавних службеника у Енглеској јер се указује и на различите методе за решавање ових питања. Заслужују пажњу и обавештења о организацији истраживачког рада на подручју друштвених наука. Проф. др. Ј. Горичар (Два начина управљања универзитета на Западу) прегледно даје опште особености англосаксонског и француског система. Др. Р. Годец својим чланком о образовању јавних службеника у САД, Великој Британији и Холандији даје садржајан преглед изложених система истичући њихове специфичности и указујући на њихове разлике са нашим системом. Он подвлачи да је код нас, под утицајем аустриске, немачке и француске теорије, нарочита пажња посвећена класичним питањима управног права а да су многа питања остала занемарена и указује на потребу улагања напора да се изађе из ових оквира и приступи „живим и стварним питањима јавне управе“. Посебна вредност ове студије је и у томе што је др. Г. посветио нарочиту пажњу различитим методима образовања јавних службеника и проверавања њиховог знања. Веома су интересантна излагања о друштвеној улози Универзитета, раду Института за јавну управу у САД, Енглеској и Холандији. У својим излагањима он се залаже да систем образовања кадрова за рад у јавној служби буде сложенији како би будући службеници добили не само правничко већ и социолошко, психолошко и економско образовање. Даље, он истиче да би се код нас за што боље одабирање кадрова за јавну службу морало приступити проучавању питања у ези са применом тестова. Он наглашава да је наш систем пријема у службу непотпун и недоследан. Подвлачећи корисност примене конкурса за пријем у службу, указује да органи који врше избор немају довољно података о кандидатима. Потребно би било проверити знање, способност и спретност кандидата бољим и успешнијим методима. У погледу vloге универзитета у друштву, др. Г. је мишљења да би задаци универзитета били превеско схваћени ако би се његов рад усмерио само на наставну делатност и на одређени научно-истраживачки рад јер и наставно-васпитни и научно-истраживачки задаци морају ићи преко тих оквира ка конкретним услугама друштву, а ове би услуге универзитет друштву пружао преко раширене мреже својих института.

М. Тушек дао је кратак преглед службеничког система у Западној Немачкој. Др. М. Доленц истакао је ulogu и основне системе организације Северноамеричких градова од 100.000 до 600.000 становника. Ј. Шмидовик дао је у целини општи преглед организације и делатности локалне управе у Француској. Е. Равник изложио је уређење локалних органа власти и управе у Шведској и Швајцарској. Др. Ф. Кович посветио је пажњу образовању јавних службеника после школовања и уређењу ОМ службе у Холандији, указујући на примере разних облика образова-

ња кадрова. На крају, др. Б. Шпицар дао је кратак преглед уређења службе социјалног осигурања у Сирији.

Корисност оваквих збирки је очигледна па би стога било од користи кад би се чешће појављивале као стална публикација Института.

Др. Д. Ђ. Денковић

Rado Miklič: SOCIJALNO DELO V GOSPODARSKIH ORGANIZACIJAH.
Ljubljana, 1960, Institut za javno upravo, 134 s.

Одељење за проучавање радних односа и социјалног осигурања Института за јавну управу у Лубљани посветило је посебну пажњу проучавању социјалних служби у јавним службама и привредним организацијама у НР Словенији. Резултат овог неопходног и корисног рада је и ова студија Р. Миклича. У предговору проф. Руди Киовски даје општу слику развоја социјалних служби код нас и у свету, истичући посебно њихове разлике. Р. Миклич је на основу конкретних података обрадио садржину и појам кадровско-социјалне службе и указао на предмет социјалног рада у привредним организацијама. Поред тога истакао је улогу и садржину социјалног рада у капиталистичким и социјалистичким државама. Од нарочитог је интереса што је своја проучавања у вези са нашом земљом вршио користећи податке прикупљене у анкети Завода за образовање кадрова и проучавање организације рада у Крају и анкети Секретаријата за рад Извршног већа НР Словеније.

Из података, на пример, може се видети који све разлози утичу да радници не достижу бољи радни учинак. У вези са овим проблемом извршена је анкета у 16 индустријских предузећа у Крају, односно 9.801 запослених радника. За утврђивање појма социјалног рада писац је користио податке из анкете Секретаријата која је обухватила 299 трговачких, угоститељских и занатских привредних организација а одговоре дало 27.279 запослених радника. Поред тога коришћене су и друге анкете овог Секретаријата, тако, на пример, анкета која је вршена у 102 привредне организације изнад 500 запослених, а одговоре дало 127.854 радника са подручја индустрије, оударства, шумарства, грађевинарства и саобраћаја.

На основу извршене анализе анкета, писац се с разлогом залаже да се у привредним организацијама образује посебна кадровска социјална служба која би била равноправна са осталим јавним службама. На крају Р. Миклич у свом раду обрађује улогу социјалног радника и даје предлоге за програм виших школа за социјалне раднике. Ова студија Р. Миклича пуна је драгоцених података који пружају могућност да се боље сагледају проблеми у вези са појмом, улогом и организацијом социјалних служби као и улогом социјалних радника и школа за социјалне раднике. Било би коорисно кад би се овакви радови чешће јављали јер би то допринело правилном развоју социјалних служби и помогло налажење праве улоге социјалног радника у нашем друштву.

Др. Д. Ђ. Денковић

Emile Tyan: INSTITUTIONS DU DROIT PUBLIC MUSULMAN, т. I: le califat, Paris, 1954, XIII + 545 pp., т. II: le sultanat, 1956, 626 pp.

Е. Тиан (E. Tyan), професор Правног факултета у Бејруту, написао је више радова из области шеријатског права. Он данас спада међу најбоље познаваоце овог правног система. Нарочито се истакао својим делом: *Histoire de l'organisation judiciaire en pays d' Islam*, т. I, 1938 (видети наш приказ у *Arhivu za pravne i društvene nauke* за 1939), т. II, 1943. И његово дело о халифату и султанату оцењено је у светској научној јавности као одличан прилог за упознавање мусли-

манског јавног права. На основу брижљиво прибране и одабране грађе, писац је пратио историјски развој ових установа од почетка VII века па даље. Он је успео да расветли њихов постанак, успон и опадање и да утврди чиниоце који су током времена на то деловали.

Халифе су у почетку долазиле на власт избором и признањем заједнице. Они су тада оличавали јединство државне заједнице и власти. То је било за прве четворице халифа до године 661. После тога на овај положај долазило се присвајањем власти и наслеђем, али се ипак све до половине VIII века, одржало јединство државе. Тада се држава цепа на Источно царство са седиштем у Багдаду и Западно царство са седиштем у Кордови.

Халифе у Багдаду успеле су да за извесно време у својим рукама одрже јединство духовне и световне власти. Они су по узору на византиске и персиске владоце били апсолутни господари. То је нарочито дошло до изражаја за време владавине халифе Харун ал-Рашида. Међутим, већ од IX века почиње опадати политичка моћ халифе. Високи војни и дворски службеници, преузимају постепено у своје руке световну власт. Халифе постају играчке у њиховим рукама и долазе на свој положај по њиховој вољи и њиховом избору. Уместо халифе световну власт воши емир улумера, шеф кога бирају војни и дворски службеници. Из ове установе развија се султанат, једна врста световног поглавара коме је подређен халифа као духовни поглавар. Дакле, ту наступа цепање духовне и световне власти. Оне и даље постоје једна поред друге, али је духовна подређена световној власти.

Писац овде лепо очува сукоб права и факта и победу факта над правом. Уједно износи и настојање да се у начелима шеријата нађу ослонац и докази за правно оправдање створеног стања. Писац је ове сложене проблеме поставио јасно и образложио их убедљивим доказима и сигурним чињеницама. Његово дело може корисно послужити онима који изучавају општу историју, а посебно историју наших народа под турском владавином.

М. Беговић

Jasper Ridley: THE LAW OF THE CARRIAGE OF GOODS BY LAND, SEA AND AIR, London, 1957, Shaw & Sons Ltd., XLVIII + 245 pp.

У првом делу књиге реч је о праву које регулише превоз копненим путевима, под којим аутор подразумева превоз друмом, железницом и унутрашњим воденим путевима. Овај последњи, иако има доста елемената права које регулише поморски превоз, много је више везан са правним правилима о превозу робе копном. Превоз унутрашњим воденим путевима аутор излаже прилично укратко, напомињући да се ситуације у овој врсти саобраћаја решавају на основу одредаба закона и *common law*-а о копненом и поморском превозу.

У Енглеској је друмски превоз робе још увек у највећој мери регулисан нормама *common law*-а, док је, напротив, превоз железницом сав обухваћен писаним законским прописима (*statutes*) и стандардним условима донетим у оквиру овлашћења закона о железничком превозу.

У Енглеској се разликују јавни и приватни превозиоци. Између осталог, јавни превозилац дужан је да превози робу за свакога, осим у случајевима кад је овлашћен да превоз одбије. Приватни превозилац нема овакву обавезу. Јавни превозилац, поред тога, одговоран је за све штете или губитке робе у току превоза, осим у пет изричито набројаних случајева и зато има и карактер осигураватеља робе. Приватни превозилац, напротив, одговара једино у случају ако штете или губици настану услед његовог нехата.

Прелазећи на уговор о превозу, аутор резимноа правну ситуацију која настаје уколико јавни превозилац не закључи такав уговор. Према правилима *common law*-а не сматра се да јавни превозилац воши превоз на основу једног претпостављеног уговора, већ на основу обичаја који влада у превозилачкој

струди. У том случају одговорност превозиоца за штете, губитке или закашњење при превозу најпре је општа грађанска одговорност власнику робе (*liability in tort*). Ако приватни превозилац не закључи уговор о превозу, претпоставља се као да уговор постоји, но питање ко је друга уговорна страна је увек фактичко питање сваког појединог случаја.

Аутор наводи случајеве у којима је јавни превозилац овлашћен да одбије превоз. Између осталог, он није дужан да превози робу кроз крај изложен побуни или метезју, затим тзв. опасне ствари подобне да оштете лица или возило превозиоца, робу која није добро спакована или је неподобна да се превози. Осим тога није дужан да обезбеди специјално превозно средство, ван редовно уобичајених, те и такав захтев може одбити, итд.

Пошто се осврнуо на одговорност превозиоца у случајевима одступања од уговорене или уобичајене маршруте превоза, одговорност превозиоца као складиштара и на заустављање робе *in transitu*, аутор говори и о другим правима превозиоца на роби коју превози као гаранцију за дужну возарину. Занимљиво је да, према правилима *common law*-а, превозилац, ипак, нема право задржавања робе ради наплате заосталих превозних трошкова који се не односе на задржану већ на раније превезену робу. Као и сва друга питања и ово се може регулисати уговором између странака на тај начин што се превозиоцу признаје тзв. опште право залог не само на роби коју у конкретном случају превози, већ и на свим другим својим потраживањима у односу на власника односно пошљачиоца робе.

На крају дела о друмском саобраћају аутор укратко приказује закон о превозницима из 1830 који је и данас на снази. Законом се углавном регулишу питања ограничења одговорности јавног превозиоца (*common carrier*), посебно у случајевима кад пошљачац није означио вредност робе. Закон се не односи на приватне превозиоце нити на поморски превоз.

Превоз робе железницом регулисан је углавном законом о железницама из 1921 и стандардним условима за превоз робе железницом. Законом о транспорту из 1947 којим је извршена национализација британских железница нису углавном измењени услови превоза.

Говорећи о систему одговорности у превозу железницом аутор констатује да је она готово идентичне природе са одговорношћу у друмском транспорту. Тако је железнички превозилац ослобођен одговорности за штету, погрешну испоруку или губитак робе коју превози, уколико докаже да су штетне последице наступиле услед више силе, акта „краљевих непријатеља“, наредбама владе, иманентних својстава робе, случајне пропасти, која подразумева ватру или експлозију, итд. Превозилац неће бити одговоран такође за насталу штету ако је она последица акта или пропуста пошљачаца, односно власника робе дате на превоз.

Ограничења одговорности железничког превозиоца, установљена поменути стандардним условима за превоз иду, међутим, и даље с тим што превозилац никуом случају не одговара за евентуални губитак тржишта изазван нормалним превозом нити за посредне и тзв. последичне штете. Стандардним условима дато је и железничком превозиоцу право поидржаја, односно опште право залог на роби коју превози, а у одређеним случајевима и право продаје робе — уколико дужник на време не исплати цену превоза. Превозилац је том приликом дужан да постигне уобичајену цену на тржишту (уз изузетке кад је реч о лако кварљивој роби и сл.).

Британски закон о железницама одређује да се стандардни услови неће примењивати у случају кад се превоз робе железницом обавља на основу посебног писменог уговора између странака. Међутим, и ови посебни уговори морају бити у складу с одредбама закона о железничком и каналском саобраћају (из 1854), према којима је сваки уговор којим железничка компанија ограничава своју одговорност ништав уколико није писмено састављен и потписан и уколико истовремено није „праведан и разуман“.

У другом делу књиге реч је о поморском превозу. Од 1925 највећи број уговора о поморском превозу, чија је лука укрцаја једна од енглеских лука, регулише се према Хашким правилима, које се налазе у Бриселској конвенцији и којима је дата законска снага у Великој Британији кроз закон о поморском превозу робе од 1924. Хашка правила се, у ствари, налазе текстуално инкорпорисана и у многим уговорима о поморском превозу код којих се укрцајна лука не налази у Великој Британији, тако да се и ти уговори регулишу према енглеском праву.

Према гледишту енглеских правника поморски превозиоци и превозиоци на унутрашњим воденим путевима могу се поделити на три категорије: јавни превозиоци (*common carriers*) који се у погледу тог својства изједначају с професионалним превозиоцима у сувоземном саобраћају, и који су дужни да под једнаким условима врше јавни превоз робе; посебна категорија јавних превозиоца (*public carriers*) који су овлашћени да одбину превоз, тј. нису дужни да примају сваку робу која им се преда на превоз, — но кад робу прихвате у свему су одговорни као јавни превозиоци (прве категорије). Најзад, у трећу категорију спадају лица која се не баве превозом као редовном професијом већ спорадично врше превоз, као и лица која врше превоз само за једног клијента. Ова категорија је у истом положају као и приватни превозиоци робе копненим путевима.

Писац износи правила о одговорности поморског превозиоца, о њеном ограничењу, о одговорности за нехат, о дужности да гарантује пловидбеност брода, тј. способност да плови и прими терет, итд. Посебне делове писац је посветио коносману и свим његовим својствима према енглеском праву, а затим узансама утовара, истовара, испоруке примаоцу, правима залоте на терету уколико не дође до исплате возарине, итд.

Аутор констатује да је и по енглеском праву поморски превозиоца у истој мери одговоран за закашњење као и превозиоца сувоземним путевима, дакле, одговара само ако робу не преда у границама нормалног рока за превоз услед свог нехата, уколико не постоји посебан уговор којим би се установила појачана одговорност и за закашњење краће од оног које се обично толерира. И право превозиоца у поморском превозу да заустави превоз робе у случају инсолвентности пошиљаоца је, углавном, регулисано истим правним правилима као и у сувоземном превозу. Ствар се, ипак, компликује у поморском превозу услед постојања коносмана.

У одсуству посебне клаузуле која би стипулисала обрнуто, претпоставља се да је поморски превозиоца дужан да робу превезе једним бродом, тј. он нема право претовара робе у други пловни објект, с обзиром на повећану опасност губитка робе приликом поморског претовара. Тиме се ове одредбе у поморском превозу разликују од сличних у сувоземном превозу.

Последњи део књиге посвећен је превозу робе ваздушним путем. Уколико се превоз врши на основу правила *common law*-а (што је у мањем броју случајева), ваздушни превозиоца одговоран је у свему као и сувоземни приватни превозиоца у друмском саобраћају, — тј. за нехат а под условима и ограничењима наведеним у конкретном уговору о превозу. У ваздушном превозу не постоји апсолутна претпоставка обавезе превозиоца да ваздухоплов оспособи за лет, већ је превозиоца једино дужан да предузме „разумно потребне мере“ за то оспособљавање, те је одговоран само за доказан нехат.

Законом о ваздушном превозу из 1932 инкорпорисана је Варшавска конвенција (која на међународном плану регулише овај превоз) у енглеско законодавство, те аутор углавном описује њене главне принципе, наводећи да по јединим специфичним спооним питањима из конвенције у Британији нема неке нарочите судске праксе. Прописи конвенције, иначе, примењују се на међународни превоз робе ваздушним путем, као и превоз путника и њиховог пртљага. Конвенција се примењује како на комерцијални тако и на бесплатни превоз који врше ваздухопловна предузећа.

Године 1952 донета је посебна уредба о тзв. немеђународном ваздушном превозу, а на основу овлашћења садржаних у закону из 1932. Њена правила поименују се на унутрашњи ваздушни превоз, уз одређене изузетке.

С обзиром на специфични положај Велике Британије, њених посета као и других чланица Комонвелта, аутор на крају разматра и нека питања примене Варшавске конвенције на превоз робе у случајевима кад је тешко одлучити о карактеру превоза.

Прва особина која пада у очи при читању ове, по претензијама, скромне књиге јесте њега концизност која, међутим, никако није утицала негативно на излагање једне, иначе, по обиму широке материје. Уважавајући чињеницу да живимо у једном свету у коме је војне сваким даном све више скупо, аутор је успео да на страницама своје књиге сажме и практично изложи најважније аспекте правних решења превоза на суву, мору и у ваздуху, и да их пружи у облику који је, истовремено, погодан за правника—практичара, за студента права а и за дубље студије. Самим тим својим особинама књига — иако говори искључиво о енглеском праву — прелази по значају границе земље за коју је писана и представља вредан допринос и правнику који се бави упоредним правом.

(Из Института за упоредно право)

Ђурица Крстић

БИБЛИОГРАФИЈА

ДРУШТВЕНЕ И ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Десети пленум на Сојузниот одбор на Социјалистичкиот сојуз на работниот народ на Југославија, повел Ђорђи Милошев, Скопје, Култура, 1960, 82 с.

Drugi plenum Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, за штампу пригледна Комисија за идеолошка pitanja СК СК Босне и Херцеговине, Сарајево, Centralni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine, 1960, 74 с.

Izveštaj Glavnog odbora o radu Socijalističkog saveza radnog naroda Bosne i Hercegovine za period od IV do V kongresa, Сарајево, Главни одбор Социјалистичког савеза радног народа Босне и Херцеговине, 1960, 80 с.

Izveštaj Glavnog odbora o radu Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske od IV do V kongresa, Загреб, Главни одбор ССРН Хрватске, 1960, 64 с.

Наредни задачи организација Социјалистичког савеза у Војводини, реферат Стевана Дороњског, Нови Сад, Социјалистички савез радног народа Србије за Војводину, 1960, 28 с.

Трети конгрес Савеза комуниста Црне Горе, за штампу приредио Редакциони одбор конгресних докумената, Титоград, 452 с.

Peti kongres Sindikata zdravstvenih radnika Jugoslavije. Izveštaj o radu između IV i V kongresa, Београд Centralni одбор Sindikata zdravstvenih radnika Југославије, 1960, 44 с.

Статут на Социјалистичкиот сојуз на работниот народ на Југославија, превел Тодор Димитровски, Скопје, Култура, 1960, 46 с.

Széria Kommunista Szovetsege IV. kongresszusa (Društvena i politička aktivnost Saveza komunista Srbije. IV Kongres Saveza komunista Srbije), Нови Сад, Forum, 1959, 266 с.

Извештај Главног одбора о раду Социјалистичког савеза радног народа Србије од IV до V Конгреса, Београд, Главни одбор Социјалистичког савеза радног народа Србије, 1960, 88 с.

ДРУШТВЕНО УПРАВЉАЊЕ, САМОУПРАВЉАЊЕ

Deset let delavskega samoupravljanja, članki in reportaže 1950—1960, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1960, 524 с.

Tvornice radnicima, Zdravko Blažina, Загреб, Lykos, 1960, 195 с.

ЕКОНОМИЈА (ПОЛИТИЧКА), ЕКОНОМИКА, ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА, ЕКОНОМСКИ ОДНОСИ

Osnovi političke ekonomije, dr. Miladin Korać i dr. Tihomir Vlaškalić, Београд, Rad, 1960, 496 с.

Kratak kurs političke ekonomije, Hasan Hadžimerović i Muhamed Hadžić, Сарајево, Veselin Masleša, 1960, 258 с.

Kooperacija u biljnoj proizvodnji, Dragoljub Lazarevski, Нови Сад, Progres, 1960, 26 с.

Kooperacija u stočarskoj proizvodnji, Dragoljub Lazarevski, Нови Сад, Progres, 1960, 24 с.

Raspodjela ukupnog prihoda u ugostiteljstvu, Antun Antolović, Загреб, Savremeno ugostiteljstvo, 1960, 20 с.

Problemi suvremenog novca, dr. Franjo Zadravec, Загреб, Naprijed, 1960, 310 с.

Ekonomika FLRJ, dr. France Černe, Ljubljana, Uradni list LR Slovenije, 1960, 167 s.

Стоковното производство и законот на вредноста, др. Јован Стојановски, Скопје, Култура, 1960, 110 с.

Privredno-finansiski vodič, Izmene i dopune XX, Glavni i odgovorni urednik Dragoslav Ratković, Beograd, Savremena administracija, 1960, 542 s.

Ekonomika politika FNRJ. II dio, dr. Rudolf Bičanić, Zagreb, Komisija za udžbenike i skripta Sveučilišta, 1960, 89 s.

Raspodjela ukupnog prihoda privredne organizacije 1960, Mira Kopun i Ružica Brkić, Zagreb, Radničko sveučilište „Moša Pijade“, 1960, 82 s.

Organizacija proizvodnog preduzeća. Knj. II. Organizacija prometa, dr. Živko K. Kostić i dr. Stevan Kukoleča, Zagreb, Informator, 1960, 166 s.

Osnovne zakonitosti u proizvodnji, razmjeni, raspodjeli i potrošnji u socijalizmu, dr. Savka Dabčević-Kučar, Zagreb, Radničko sveučilište, 1960, 186 s.

Investicije i privredni razvoj, dr. Dimtrije Mišić, Beograd, Naučna knjiga, 1960, 267 s.

Sistematsko uticanje na rezultate u proizvodnji, dr. ing. Vukan D. Dešić, Beograd, Naučna knjiga, 1960, 114 s.

Nabavna služba u poduzeću. (Politika, organizacija i analiza nabave), dr. ing. Jere Gojanović, Zagreb, informator, 1960, 92 s.

ИСТОРИЈА (ПРАВНА, ПОЛИТИЧКА, ПРИВРЕДНА, КУЛТУРНА)

Osnovne karakteristike robovlasничког и феудалног система, Света Поповић, Beograd, Rad, 1960, 44 с.

Arheologija i istorija varvarske kolonizacije južnoslovenskih oblasti od IV do početka VII veka, Јован Ковачевић Novi Sad, Vojvođanski muzej, 1960, 69 s.

Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354, издао и превео Никола Радојчић, Beograd, Српска академија наука и уметности, 1960, 176 с.

Rimsko pravo, Knjiga II — Sveska 2, Obligaciono pravo, dr. Dragomir Stojčević, treće izdanje, Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika NR Srbije, 1960, 158 s.

Борба Дубровника за опстанак после великог земљотреса 1667 г., Радован Самарџић, Beograd, Српска академија наука, 1960, 654 с.

Prilozi bosansko-hercegovačkoj istoriji XIX vijeka, Hajrudin Čurić, Sarajevo, Naučno društvo NR BiH, 1960, 138 s.

Istorija države i prava Srbije XIX veka, dr. Dragoslav Janković, treće preštampano izdanje, Beograd, Naučna knjiga, 1960, 160 s.

Развитокот на индустријата во НР Македонија во периодот меѓу двете светски војни (1918—1941), Коста Сидовски, Скопје, Економски институт, 1960, 367 с.

Аграрни односи у Црној Гори (1878—1912), др. Жарко Булајић, Титоград, Историски институт НР Црне Горе, 1959, 284 с.

Спор старог Рима са новим на странама словенске Крмчије, Седиге В. Троицки, Beograd, Научно дело, 1960, 68 с.

Zgodovina Anglije, G.M. Trevelyan, prevedel Boris Verbič, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1960, 948 s.

Први и Други српски устанак. Живот и обичаји народа српског, Вук Стеф. Мiroslav Stoilovšek i Ivan Vidali, Mengeš. Odbor za oostavitev spomenika, 1960, 364 s.

Nürnbergski proces. I in II knjiga, Joe J. Heydecker in Johannes Leeb, prevedel Davorin Ravljen, druga izdaja, Ljubljana, zavod „Borac“, 1960, 555 s.

Devisto let Kranja. Spominski zbornik, prispevke zbral in uredil Jože Zontar, Kranj, Občinski ljudski odbor, 1960, 496 s.

Iz starog i novog Zagreba, Zagreb, muzej grada Zagreba, 1960, 344 s.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu Jugoslovenskih naroda. Tom IV, knj. 20. Borbe u Bosni i Hercegovini 1943 god., Beograd, Istoriski institut Jugoslovenske narodne armije, 1960, 849 s.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu Jugoslovenskih naroda. Tom V, knj. 24. Borbe u Hrvatskoj 1944 gd., Beograd, Istoriski institut Jugoslovenske narodne armije, 1960, 704 s.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu Jugoslovenskih naroda. Tom VI, knj. 2. Borbe u Sloveniji 1943 godine, Beograd, Istoriski institut Jugoslovenske narodne armije, 1960, 488 s.

Sutjeska, zbornik. Knj. IV, pišu učesnici, glavni urednik Milinko Đurović, Beograd, Vojno delo, 1960, 700 s.

Ptuj v boju za lepše dni, Vida Rojic, Ptuj, Obćinski odbor Zveze borcev NOV, 1960, 122 s.

Zupanji u borbi, Uspomene i zapisi učesnika NOB iz bivšeg Zupanskog kotara, sabrao i uredio Stjepan Gruber, Zupanja, Društvo prijatelja muzeja, 1960, 120 s.

Okupatorjevi zapani in taborišča, Ljubljana, Muzej narodne osvoboditve pri Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, 1960, 72 s.

Bolnica „Franja“, uredil dr. Viktor Volčjak, Ljubljana, „Borec“, 1960, 122 s.

Pregled važneših dogodkov u kamniškem partijskem okrožju u letih 1941—1945, Miroslav Stiplovshek i Ivan Vidali, Mengeš, Odbor za postavitev spomenika, 1960, 34 s.

Prosjetni i kulturni rad s odraslima u Hrvatskoj za NOB-e, dr. Mihajlo Ogrizović, Zagreb, Savez Narodnih sveučilišta, 1960, 184 s.

ИСТОРИЈА КПЈ И СКОЈ

Dokumenti istorije omladinskog pokreta Jugoslavije. Tom II, knj. 2 (1944), Beograd, Komisija za istorijat omladinskog pokreta СК Народне оmlадине Југославије, 1960, 599 s.

Знани и незнани, Мита Миљковић, Приштина, Јединство, 1960, 126 с.

МАРКСИЗАМ — ЛЕЊИНИЗАМ, СОЦИЈАЛИЗАМ

Problemi naše socijalističke izgradnje. Knj. IV. Državna i privredna izgradnja, Edvard Kardelj, Beograd, Kultura, 1960, 434 s.

Основните прашања на марскизмот, I—III, Г.В. Плеханов, превел Јонче Јосифовски, Скопје, 1960, 106 с.

О социјалистичком друштвеном систему, др. Иван Максимовић, друго издање, Београд, Рад, 1960, 50 с.

Lenjin i agrarno pitanje, Vera Jevremović, Zagreb, Zadržna štampa, 1960, 84 s.
Zenska in socializem, August Bebel, prevedla Stana Gerk, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1960, 504 s.

Породица у социјалистичком друштву, Вида Томшич, Београд, Центар за обавештење родитеља, 1960, 21 с.

Особености изградње социјализма у Југославији, др. Мирко Перовић, Београд, Рад, 1960, 44 с.

ПОЛИТИЧКИ ПОКРЕТИ XX ВЕКА И МЕЂУНАРОДНА ЕКОНОМСКА И ПОЛИТИЧКА ПИТАЊА

Strukturalne promene u svetskoj privredi, Janez Stanovnik, predgovor dr. Jože Vilfan, Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1960, 162 s.

Sa alžirskim ustanicima, Mlajutin Milenković, Beograd, Mlado pokoljenje, 1960, 58 str.

Narodne manjšine v Jugoslaviji, Aleš Bebler, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1960, 32 s.

Koncentracija kapitala u američkoj privredi, Rudolf Blum, Bograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1959, 205 s.

БКП и Пиоинска Македонија, Димитар Мигрев, Скопје, Култура, 1960, 152 с.

Bili smo u Španiji, spomini slovenskih prostovoljcev, tretja popravljena in izpopolnjena izdaja, Ljubljana, Sekcija bivših španskih borcev LRS, 1960, 450 s.

ПОЉОПРИВРЕДА

Tendencije razvitka poljoprivrede Jugoslavije, Dušan Radivojević, Novi Sad, Progres, 1960, 40 s.

Produktivnost rada u poljoprivredi i produktivnost rada kao osnovni privredni i društveni problem, Dušan Radivojević, Novi Sad, Progres, 1960, 24 s.

Produktivnost rada u poljoprivredi. II. Analiza produktivnosti rada u poljoprivredi, Dušan Radivojević, Novi Sad, Progres, 1960, 26 s.

Комуна и унапређење пољопривреде, Миленко Бојанић, Београд, Задружна књига, 1961, 38 с.

Економска анализа u poljoprivrednim zadrugama. (Primeri iz prakse), Zagreb, Zadrugna štampa, 1960, 108 s.

Како да у сарадњи са задругом повећам производњу, Жак Финци, Београд, Задружна књига, 1960, 98 с.

Zemljoradničke zadruge 1957—1959, Beograd, Glavni zadrugni savez, 1960, 139 s.

ПРАВО

Zbirka sudskih odluka, Knjiga peta, Sveska prva, Beograd, Savezni vrhovni sud, 1960, 254 s.

Зборник прописа Народне Републике Србије. IX књига. Прописи објављени у периоду од 1 јануара до 31 децембра 1959 године, средили др. Тихомир Васиљевић, др. Милан Јовић, Миленко Канџога и Душан Станић, Београд, Савремена администрација, 1960, 608 с.

Закон о организацији југословенских пошта, телеграфа и телефона, Београд, Службени лист ФНРЈ, 1960, 56 с. (постоји и изд. лат.)

Породично право, породица, брак

Porodica i porodično-pravni odnosi u Jugoslaviji, dr. Vojislav Bakić, Beograd, Savremena administracija, 1960, 215 s.

Грађанско право

Облигационо право. Посебан дел, др. Адам П. Лазаревић, превел Драгољуб Г. Новаковић, Скопје, Универзитет, 1960, 312 с.

Odškodninsko право, dr. Stojan Cigoj, Ljubljana, Univerzitetna založba, 1960, 310 s.

Stvarno, dedno in zemljiškoknjižno право, dr. Stanislav Leskovic, Друга пределана и допуњена издаја, Ljubljana, Državni sekretarijat za pravosodno upravo, 1959, 108 s.

Zemljišnoknjižna izvedba nacionalizacije, dr. Stanislav Leskovic, Ljubljana, Pravosodni bilten Državnega sekretariata za pravosodno upravo, 1960, 40 s.

Civilna pravna praksa, dr. Albin Smole, Ljubljana, Uradni list LR Slovenije, 1960, 108 s.

Кривично право

Mladoletničko prestopništvo v LRS (ob novih kazenskih predpisih o mladoletnikih), Janko Vodopija, Ljubljana, Državni sekretariat za pravosodno upravo LRS, 1960, 29 s.

Neka aktuelna pitanja noveliranog Krivičnog zakonika, dr. Hinko Lučovnik, Niš, Udruženje pravника NRS, — sreska podružnica, 1960, 31 s.

Осигурање

Cenik za zavarovanje civilne odgovornosti (složno jamstvo), Beograd, Državni zavarovalni zavod — Generalna direkcija, 1960, 99 s.

Pravilnik za kombinirano zavarovanje stanovanjskih premičnin, Beograd, Državni zavarovalni zavod, 1960, 16 s.

Reorganizacija osiguranja u FNRI, Sarajevo, Sindikalna podružnica pri Direkciji DOZ-a za NR BiH, 1960, 16 s.

Привредно право

Privredno право. Bankarski poslovi i hartije od vrednosti, dr. Zoran Antonijević, Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika NRS, 1960, 170 s.

Teorija privrednog prava i privredno pravo FNRI. Dio I. Privredno stvarno pravo i Privredno statusno pravo, dr. Rudolf Legradić, Zagreb, Komisija za udžbenike i skripta Sveučilišta, 1960, 140 s.

Privredno pravo sa osnovima građanskog prava i radnim odnosima u privredi, Đorđe Čobeljić i Karlo Kovač, Beograd, Savremena administracija, 1960, 336 s.

Процесно право

Priručnik obrazaca za praktičnu primjenu Zakona o parničnom postupku, dr. Branko Bazala, drugo dopunjeno izdanje, Zagreb, Birozavod, 1960, 423 s.

Zakonik o kazenskom postupku. Prečišćeno besedilo. Uvodni zakon k zakoniku o kazenskom postupku. Prehodne in končne določbe zakona o spremembah in dopolnitvah zakonika o kazenskom postupku. Zakon o gospodarskih prestopkih. In drugi procesni predpisi, redakciji oskrbil in napisal uvod dr. Peter Kobe, Ljubljana, Uradni list LRS, 1960, 282 s.

Радно право, рад

Registar propisa o radnim odnosima, zaštiti pri radu i socijalnom osiguranju, priredio Đorđe Josipović, Sarajevo, Službeni list NR BiH, 1960, 94 s.

Саобраћајно право

Saobraćajno pravo II, Cestovni transport, Branislav Nadvornik, Zagreb, Školska knjiga, 1960, 176 s.

Prevoz blaga po železnici, dr. Stojan Cigoj, Ljubljana, Redakcija „Gospodarski vestnik“, 1960, 200 s.

Međunarodna tarifa za prevoz robe između Jugoslavije i zemalja preko Jugoslavije s jedne strane i Grčke i zemalja preko Grčke s druge strane, Beograd, Odeljenje za štampu i propagandu JZ, 1960, 124 s.

Станбеноправни односи

Organizacija i poslovanje stambenih zadruga, dr. Milan Jović i dr. Dimitrije Prodanović, Zagreb, Informator, 1960, 172 s.

Станбените заедници на дело, Бранко Недовиќ', превел Евтим Манев, Скопје, Култура, 1960, 61 с.

Изградба на станови, Светозар Тадик', Превел Панче Михајлов, Скопје, Култура, 1960, 45 с.

Управно право

Управни поступак и управно право, Georges Langrod, превео dr. Dragaš Đ. Denković, Beograd, Zavod za javnu upravu, 1960, 56 s.

Преkršajni propisi NR Hrvatske, s komentarom, priredio Stjepan Potočki, drugo izdanje, Zagreb, Narodne novine, 1960, 200 s.

Zbirka propisa o javnim službenicima. Sa objašnjenjima, priredio Jovan Jovanović, drugo, pretrađeno i dopunjeno izdanje, Beograd, Službeni list, 1960, 870 s.

Zbirka saveznih propisa iz oblasti unutrašnjih poslova, priredio Vladimir Cekić, Beograd, Savremena administracija, 1960, 1124 s.

Финансије и финансиско право

Nauka o finansijama. Knj. I, II, Hamid Filipović, treće pretrađeno i dopunjeno izdanje, Sarajevo, Veselin Masleša, 1960, 439 s.

Predlog saveznog budžeta za 1961 godinu, Beograd, Savezno izvršno veće, 1960, 179 s.

Tablica izračunatih taksa za sve sudove od 1 din. do 1,000.000 din., Sastavio Ljubiša Sekulić, Novi Sad, Poljoprivredno-šumarska komora APV, 1960, 126 s.

ПСИХОЛОГИЈА

Психологија, Томислав Томековиќ', превод Бранко Петровски, Скопје, Просветно дело, 1960, 308 с.

Rukovođenje radnom grupom, Stanko Bošnjak, Zagreb, Radničko sveučilište, 1960, 106 s.

РАДНИЧКИ ПОКРЕТ У СВЕТУ И КОД НАС

Двадесетпет година класне борбе текстилних и кожарских радника Србије 1919—1945, Beograd, Републички одбор Синдиката текстилних и кожарских радника Народне Републике Србије, 1960, 442 с.

Prilog historiji radničkog pokreta i narodnooslobodilačke borbe u Medimurju od 1919—1959 godine, redaktor Juraj Lajtman, Čakovec, Komisija za historiju KPJ-e (SKJ-e) kod KK SK-a, 1960, 24 3 s.

Strajk aeronautičkih radnika u Beogradu i Zemunu 1940 god., Bogumil Hrabak i Dragica Lazarević, Beograd, Rad, 1960, 126 s.

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

Социјалните осигуреници и нивната материјална положба, Милентије Пешакобик, превел Александар Џукески, Скопје, Култура, 1960, 52 с.

Zakon o zdravstvenom osiguranju poljoprivrednih proizvođača s provedbenim propisima i objašnjenjima, obradili dr. Salko Kulović, Josip Sabljar, Josip Terešek, dr. Eugen Zokalj, Zagreb, Narodne novine, 1960, 356 s.

Statistički godišnjak socijalnog osiguranja 1959, Beograd, Savezni zavod za socijalno osiguranje, 1960, 176 s.

СОЦИОЛОГИЈА

Efikasnost metode u mijenjanju stavova, Marija Novosel, Split, Pedagoški centar za stručno usavršavanje, 1960, 31 s.

Mladi radnik na radnom mjestu, Pavle Novosel, Rijeka, Pedagoški centar za stručno usavršavanje, 1960, 51 s.

Ispitivanje stavova i mišljenja. (Metod upitnika i intervjua). I dio, Rudi Supek, Beograd, Institut društvenih nauka, 1960, 218 s.

СТАТИСТИКА

Plate u privredi u III tromesečju 1959, predgovor Ante Novak, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1960, 59 s.

Demografska statistika, predgovor Ante Novak, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1960, 341 s.

Popis stanovništva 1953. Knj. IV. Fertilna obeležja. Konačni rezultati za FNRJ i narodne republike, predgovor Ante Novak, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1960, 321 s.

Statistički podatki po občinah LR Slovenije. III zvezek. Industrija. Kmetijstvo. Gradbeništvo. Obrt. Železniški promet. Komunala, Ljubljana, Zavod LR Slovenije za statistiko, 1960, 111 s.

Struktura vrednosti industriskih proizvoda 1958, predgovor Ante Novak, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1960, 64 s.

Ugostiteljstvo i turizam 1959, predgovor Ante Novak, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1960, 63 s.

Seljačka gazdinstva, Beograd, Institut za ekonomiku poljoprivrede, 1960, 246 s.

ТРГОВИНА — УНУТРАШЊА И МЕЂУНАРОДНА

Zbirka primera raspodele ličnih dohodaка po učinku i unutrašnjoj trgovini, glavni i odgovorni urednik Aleksandar Spasić, Beograd, Export-press, 1960, 170 s.

Izveštaj Trgovske коморе за Скопска околија за 1960 година, Скопје, Трговска комора за скопска околија, 1961, 87 с.

Istraživanje tržišta, Fedor Rocco i Roman Gbrz, Zagreb, Informator, 1960, 224 s.

ФИЛОЗОФИЈА, ПРАВНА ФИЛОЗОФИЈА

Uvod u enciklopediju, d'Ambert, превод Taras Kermauner, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1960, 153 s.

ДОМАЋИ ЧАСОПИСИ

BILTEN ZA PITANJA JAVNE UPRAVE I PRIVREDE, Zagreb, br. 1, 1961. — Dr. S. Brčić: *O problemima planiranja rada u narodnim odborima*. — N. Maračić: *Financiranje samostalnih ustanova*. — J. K.: *Nova organizacija Jugoslavenskih željeznica i Jugoslavenskih pošta, telegrafa i telefona*. — D. Tkalec: *Porezno knjigovodstvo*. — Dr. K. Pasinović: *Zakon o štampi i drugim oblicima informacija*. — Dr. K. Pasinović: *Prisilno dovođenje u disciplinskom postupku*.

Br. 2, 1961. — Dr. V. Novak: *Ustanove za socijalni rad*. — D. Kocakov: *Sistemizacija radnih mesta u samostalnim ustanovama*. — J. Kovačić: *Opći i drugi akti privrednih organizacija*. — V. Čiča: *Poseban ispit za unapređenje u više zvanje i poseban ispit za priznanje stručne spreme višeg stepena*. — D. Tkalec: *Porezno knjigovodstvo*. — K.: *Komora za industriju i rudarstvo, saobraćaj i građevinarstvo NR Hrvatske*. — M. Mišić: *Organizacija i rad mjesnih odbora i mjesnih ureda*. — D. Kocakov: *Naučno-istraživačke jedinice*.

ГЛАСНИК АДВОКАТСКЕ КОМОРЕ У АП ВОЈВОДИНИ, Нови Сад, бр. 1, јануар 1961. — М. Митић: *Утицај заједнице између оца и сина на издржавање ванбрачног детета*. — К. Месаровић: *Правни појам сметања поседа*. — В. Вулићевић: *Оштећење приликом отиђења некретнина из друштвене својине*. — Др. Л. Рашовић: *Да ли правно схватање вишег суда обавезује нижи суд у конкретном случају*.

Br. 2, фебруар 1961. — М. Митић: *О накнади штете причињене животињом*. — Ђ. Калабић: *Важност купопродајног уговора са клаузулом преноса ствари путем суда*. — Б. Раванић: *Утврђивање вредности предмета спора*. — Др. Г. Керпел: *Организација адвокатуре у У.А.Р.*

Br. 3, март 1961. — Др. А. Задор: *Приходи посебне имовине (чл. 9 ОЗБ)*. — Др. С. Брајун: *Границе испитивања првостепене пресуде*. — Др. Б. Петрић: *Сукоб надлежности између средског суда и окружног јавног тужиоца*.

ГЛЕДИСТА, Београд, br. 1, 1961. — Dr. B. Šešić: *Savremena problematika determinizma i indeterminizma*. — B. Petrović: *Problem determinizma u biologiji*. — Z. Pešić-Golubović: *Socijalni determinizam u svetlosti rezultata savremene fizike*. — Dr. B. Blagojević: *Neka pitanja univerziteta i visokog školstva*. — *Diskusija: „Marksizam i miloljubiva koegzistencija“*.

EKONOMSKI PREGLED, Zagreb, br. 1, 1961. — I. Perišin: *Prilog analizi novčanih kretanja*. — B. Horvat: *Problemi u vezi s izborom stope investiranja*. — Z. Rijevas: *Neki problemi analize dinamike narodnog dohotka*. — F. Vasić: *Sredstva za investicije*.

Br. 2, 1961. — Dr. J. Sirotković: *O Keynesijanskoj teoriji privrednog razvoja*. — Dr. I. Vinski: *Nacionalno bogastvo na području otoka Korčule*. — Ing. I. Krešić: *Historijat ekonomske misli o lokaciji*. — Ing. M. Ružić: *Poljoprivredna politika Evropske priredne zajednice*.

Br. 3, 1961. — R. Bičanić: *Kapitalni koeficijent, tehnički napredak i teorija praga ekonomskog razvoja*. — A. Gabričević i O. Zidek: *Jedna ocjena razvojnih mogućnosti kotara Bjelovar*. — S. Jovanović: *Bibliografija iz teorije akumulacije*.

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA U ZAGREBU, Zagreb, br. 2, 1960. — Dr. E. Pusić: *Uprava i upravljanje*. — Dr. V. Ivančević: *Upravno postupanje privrednih organizacija*. — Dr. S. Triva: *Sadržaj sudske nagodbe*. — Dr. E. Pallua i

Dr. B. Jakaša: *Zenevska konvencija o teritorijalnom moru i Bruxelleske konvencije.* — Dr. M. Kalodera: *Izvršenje naših obračunskih presuda u Zapadnoj Nemačkoj.*

Br. 3—4, 1960. (Spomenica prof. Sečku Zugli). — Dr. S. Triva: *Bilješke za biografiju i popis radova Dr. Srečka Zuglie.* — Dr. V. Bayer: *Pretpostavka otkrивљенике nevinosti u jugoslovenskom krivičnom postupku.* — Dr. M. Damaška: *Potajna upotreba sprava za prisluškivanje u krivičnom postupku.* — Dr. J. Juhart: *Procesualna pripoznava kot temelj sodbe.* — Dr. P. Kobe: *Obtožno načelo u jugoslovenskem kazenskem postopku de lege lata in de lege ferenda.* — Dr. I. Krbek: *Procesni problemi.* — Dr. A. Lazarević: *Suđenje po slobodnom sudijskom uverenju i savesti.* — Dr. P. Marina: *Pitanje instancija u krivičnom postupku.* — Dr. E. Pallua i Dr. B. Jakaša: *Potomski sporovi u jugoslovenskom pravu.* — Dr. B. Poznić: *Povodom odredaba Zakona o parničnom postupku o priznanju činjenica.* — Dr. M. Stefanović: *Pravna priroda krivičnog postupka prema maloletnicima.* — Dr. S. Triva: *Marginalije uz tzv. presudu zbog izostanka.*

ИСТОРИСКИ ЗАПИСИ, Титоград, бр. 4, 1960. — Д. Вујовић: *Рад српске владе у емиграцији на уједињењу Црне Горе и Србије.* — Др. Т. Никчевић: *Припреме за кодификацију породичног права у Црној Гори.* — Р. В. Катић: *Средњовековне болнице Црногорског приморја.* — П. Стругар: *Стварање занатлиског кадра у Црној Гори крајем XIX и почетком XX века.* — М. Милошевић: *Око покушаја освајања Бара и Улциња 1717 и 1718 године.* — В. Михаиловић: *Прилог историји односа Црна Гора — Војводина у XVIII веку.* — Д. Лекић: *Први штампани мемоар о Црној Гори на француском језику.* — Др. Б. Перунич: *Прилог проучавању миграције становништва.*

ЈАВНА УПРАВА, Лјубљана, шт. 1—2, 1961. — М. Žalik: *Nekatera mnjenja za reformu sodnega sistema.* — Ј. Smidovnik: *Organizacija javne uprave v komuni.* — Ј. Јовановић: *Problem stokovne usposobljenosti v novem plačilnem sistemu.* — Ј. Debeljak: *Zaposlovanje.* — М. Perovšek: *Posebni krajevni prispevek.*

НАРОДНА УПРАВА, Сарајево, бр. 1—2, 1961. — F. Buturović: *Štete iz saobraćajnih udesa kao povod segregivnom zahtevu političkoteritorijalnih jedinica.* — R. Taušan: *Razvoj stambeno-komunalne privrede i zadaci narodnih odbora.* — D. Milidragović: *Veća briga za onemogućavanje privrednog kriminala u zadrugarstvu.* — R. Studen: *Neka zaražanja iz poslovanja stambenih zajednica.* — A. Rajkanović: *Određivanje plata po efektu u katastarskoj službi u srezu Tuzla.* — V. Kecman: *Nedostaci u primjeni propisa o osnivanju trgovinskih i ugostiteljskih radnji na području Sreza Sarajevo.* — M. Stanković: *Inspeksijske službe narodnih odbora ne bi se smjele zapostavljati.* — A. Đokić: *Osvrt na Zakon o nastojnicima zgrada.* — S. Jakšić: *Krug lica koja imaju pravo na naknadu imovinske štete.* — Dr. B. Loza: *Naknada štete prozrokovane od strane maloletnika deliktom.* — R. Peleš: *Problem zemljišnih knjiga u njihovom današnjem obliku.* — P. Dobrović: *Pravo vlasništva na nekretninama upisom u zemljišne knjige.* — M. Tanović: *Sušтина i obim pojma javnog interesa u smislu člana 389 Zakona o parničnom postupku.*

НАРОДНИ ОДБОР, Београд, бр. 1, 1961. — Д. Бјелогрић и Д. Василевић: *Нови перспективни планови срезова и општина.* — К. Јончић: *Нека питања друштвеног управљања у јавним службама у Нр Србији.* — Н. Рајачић: *Месни одбори на подручју Општине Негогин.* — М. Бојић: *Из рада савета за рад и радне односе народних одбора.* — Д. Вукашиновић: *Актуелна кадровска питања народних одбора у Војводини.* — М. Јончић: *Плате возача моторних возила запослених у јавној служби.* — Др. Д. Продановић: *Нови механизам управљања здравственим службама.* — Инт. Р. Ђекић: *Поводом проглашења Фрушке Горе за национални парк.* — М. Јончић: *Карактеристика најновијих измена и допуна Закона о јавним службама.* — М. Ковачевић: *Регулисање положаја пољопривредних радника код приватних послодаваца.* — Г. Јованчићевић: *Финанси-*

рање изградње социјалних установа. — С. Ђорђевић: О праву жалбе на решење донето по чл. 38 ст. 1 Закона о национализацији најамних стамбених зграда.

Бр. 2—3, 1961. — М. Минић: Складан и брз развој свих подручја Републике — најкрупнији проблем и основни задатак плана у НРС за период 1961—1965. — М. Ребић: Нека разматрања у вези са доношењем буџета срезова и општина за 1961 год. — М. Милосављевић: Осврт на организацију и функционисање инспекцијских служби у НРС. — М. Ђуровић: О примени незаконитих прописа НО. — С. Петковић: Управна и управносудска пракса у области сустанарских односа. — Др. М. Ј.: Основне карактеристике и битна начела Закона о изградњи стамбених зграда на селу. — М. Касапић: Питање исплате накнаде за неискоришћени годишњи одмор.

НАША ЗАКОНИТОСТ, Загреб, бр. 1—2, 1961. — Др. О. Centner: О reformi пороте у FNRJ. — Др. М. Дамашка: О појму истог дела за потребе правотоности. — С. Perović: Sporazuman prestanak ugovora о prenosu nekretnina. — Др. В. Јакаша: Oduzimanje овлашћења (breveta) поморцима. — Др. В. Vukmir: Ugovor о dobavljanju električne energije i neki правни проблеми међународног пријеноса електричне енергије.

НАША СТВАРНОСТ, Београд, бр. 1, 1961. — В. Horvat: О карактеристикама нашег привредног развоја. — Р. Perović: Internacionalizam i међународна сарадња. — Ф. Tудјман: Rat или коегзистенција. — М. Минић: Улога комуне у области културе и науке. — М. Аврамовић: Vrhovni органи федералне власти у SAD. — М. Ambrožič-Роџкар: О индустријализацији неразвијених подручја јужне Италије.

Бр. 2, 1961. — З. Has: Далји развој нашег социјалног осигурања. — М. Ковачевић: Mesni odbori у komunalnom систему. — Д. Драгишић: Један прилог објашњењу земљишне ренте. — М. Аврамовић: Originalnost синдикалног покрета у SAD. — С. Јузнић: Argentina после прошлогодишњих избора.

НАШЕ ТЕМЕ, Загреб, бр. 1, јануар 1961. — В. Bakarić: О неким текућим проблемима развојка социјализма. — С. Швар: Образовни значај ауто-пута за сеоску омладину. — В. Cvjetičanin: О потреби оснивања студиске групе за социологију на Филозофском факултету у Загребу. — М. Beker: George Orwell (1903—1950) и криза грађанског либерализма. — К. Vajs: О нашој издавачкој делатности. — И. Kocou: Petnaest proteklih godina i novi plan. — А. Žvan: О слободном упису грађана на факултете. — С. Ljubljanović: Dvadesetogodišnjica narodne revolucije-tragom dokumenata.

Бр. 2, фебруар 1961. — М. Martić: Студенти Загребачког свеучилишта у светлу једног анкетног истраживања. — В. Mikecin: Mladi čovjek danas. — В. Perić: Spoznajna вједност закона о negaciji negacije. — Ј. Vuk: Film у nastavi, у kulturno-prosvjetnom и propagandnom раду uopće. — Д. Car: Kultura и refleksi. — М. Gruić: За ефикаснији развој самоуправљања. — Л. Kobsa: Kordun (Tragom dokumenata Narodne revolucije).

Бр. 3, март 1961. — В. Илијић: Друштвени развитак и проблем села. — М. Cvetković: Nove привредне мјере. — А. Драгићевић: Perspektive нашег развоја и нови друштвени план. — С. Бијелић: Mladi čovjek у нашем друштвеном кретању. — А. Zadrović: Упис на свеучилиште и кандидати с непотпуним школском предсупремом. — М. Gruić: Већа права, али веће и обавезе (О stipendijama, stipenditorima и školovanju стручњака). — Ј. Ceranić: Hrvatsko приморје и Gorski kotar (Tragom dokumenata Narodne revolucije).

NOVA ADMINISTRACIJA, Београд, бр. 1, јануар 1961. — М. Vučković: Значајан корак у развојку друштвеног самоуправљања у области здравствене службе. — Др. Л. Ваупетић: Јавна управа и грађани. — М. Ђурбабић: Овлашћења комунa у допунском опорезивању прихода грађана и наплата пореза. Н. Бајић: Наћин прибављања и коришћења средстава пословних удружења. — Ј.: Основни закон о финансирању школства. — В. Tadić: Neka pitanja у вези са покретањем административног казненог поступка.

Br. 2, februar 1961. — Đ. Mijić: *Dalja razvada privrednog sistema.* — Ing. M. Tepina: *O komunalnom doprinosu.* — V. Stamenović: *Dosadašnja iskustva i problemi funkcionisanja gradskih veća.* — T. Tomić: *Promene u domenu unutrašnje raspodele u privrednim organizacijama.* — P. Stamatović: *Pregled organizacije republičke uprave.* — S. Beti: *Prvi seminar o metodama rukovođenja u javnoj upravi.* — E. Pataković: *O službi dokumentacije, s naročitim obzirom na njen značaj u narodnim odborima opština.*

ODVJETNIK, Zagreb, br. 1—2, siječanj—veljača 1961. — Dr. B. Bazala: *Ve-zanost parničnog suda za presudu krivičnog suda.* — Dr. B. Bazala: *Pravni učinak prividno naznačene kupovne cijene u pismeno zaključenom kupoprodajnom ugovoru.* — Dr. F. Krmpotić: *O komasaciji zemljišta u postupku za provođenje komasacije zemljišta.*

PRAVNIK, Ljubljana, br. 1—2, 1960. — Dr. J. Globevnik: *O sistemu predpisov državnih organov u FLRJ in njihovih medsebojnih razmerjih.* — Dr. F. Goršič: *Gorski gospod kod prava stranka.* — Dr. L. Svetek: *Vpliv prečišćenega kazenskoga zakonika na pravice in pokojninskega in invalidskega zavarovanja.* — M. Zalik: *Stanovanjska pravica in odpoved stanovanja ki je zvezano z delovnim razmerjem.* — Dr. A. Vidic: *Vpliv spremenjenih ekonomskih instrumentov na že dogovorjeno gradbeno ceno.*

Br. 3—4, 1960. — P. Kobe: *Profesor Dr. H. Lučovnik (in memoriam).* — Dr. ing. A. Homan: *Zakon o rudarstvu.* — Dr. S. Cigoj: *Lađarska pogodba (charter party).* — Dr. I. Rosina: *Neposredno odločanje u upravnom postupku.* — B. Zabel: *Mesto gospodarskega prava v pravnom sistemu.* — B. Kostanjevec: *Zakoniti pooblašćenci za zastopanje gospodarskih podjetij.* — Dr. S. Goljar: *O nekaterih odškodninskih zahtevkih socialnega zavarovanja proti organizacijam in posameznikom.*

Br. 1—2, 1961. — Dr. J. Globevnik: *O problemu normativnega urejanja visokega šolstva.* — Dr. A. Finžgar: *Vračunanje daril in volil v dedni delež.* — R. Mačuš: *Varstvo geografskih označb izvora blaga.* — Dr. F. Goršič: *Zastopanje strank na gorskem pravnom dnevnu.* — Dr. J. Ražem: *Odvetniški zaslužek dr. Franceka Prešerna.* — Dr. S. Kukovec: *Zena v pravni ureditvi modernih držav.* — F. Sink: *Terminološka uprašanja.*

PREGLED, Sarajevo, br. 1, januar 1961. — A. Babić: *Struktura srednjovekovne države.* — S. Kulišić: *Starije etničke formacije i etnički problemi u obrazovanju naroda Bosne i Hercegovine.* — J. Sinadinovski: *Problematika socioloških i njima srodnih istraživanja u Poljskoj.* — D. Krndija: *Regionalne integracije i problem realizacije.* — A. Frimerman: *Sindikalna organizacija — organizator socijalnog rada u preduzeću.* — N. Blagojević: *Investicije i ekonomski razvoj u Africi.* — K. Prohić: *Savjetovanje filozofa Jugoslavije.*

Br. 2, februar 1961. — R. Supek: *Marksizam i problem metode u sociologiji.* — E. Čimić: *Intelektualac u našem društvu.* — H. Filipović: *Devizni sistem i međunarodni ekonomski odnosi.* — P. Domančić: *Načini sticanja deviza i njihov značaj za privredni razvoj naše zemlje.* — S. Burek: *O političko-ekonomskim aspektima organizacije rada.* — Z. Simović: *Impresivan bilans u izdavanju školske literature na nacionalnim jezicima manjina.*

SOCIJALIZAM, Beograd, br. 1, 1961. — M. Tripalo: *Povodom diskusije o „krizi“ mlade generacije u svetu.* — M. Korać: *Teze za teoriju socijalističke robne proizvodnje.* — N. Pašić: *Savremena američka dilema.* — I. Laća: *Problemi nastave društvenih nauka u srednjim školama.* — Z. Prikelmaier — Tomanović: *Bilansi štrajka u Belgiji.*

SOCIJALNA POLITIKA, Beograd, br. 1, januar 1961. — S. Pepovski: *Raspodjela čistog prihoda i ličnih dohoda u privrednim organizacijama.* — M. Mladenović: *Od patrijarhalne do socijalističke porodice.* — Dr. B. Petrović: *Opšti zakon o organizaciji zdravstvene službe.* — Dr. D. Breznik: *Popis stanovništva 31 marta 1961.* — E. Pušić: *Međunarodna konferencija za socijalni rad u Rimu.*

Br. 2, februar 1961. — Dr. G. Levi: *Problemi ugovaranja zdravstvene zaštite.* — B. Jović: *Zaštita umetnika izvođača.* — M. Biondić: *Životni standard stanovništva u Petogodišnjem planu 1961—1965.* — S. Keramatičevski: *Rehabilitacija predškolske dece defektne sluhom.* — Dr. M. Prelić: *Naknada štete od zapošljenja lica koje nije zdravstveno pregledano.* — D. Babušović: *Način naknade štete fondovima dugoročnih osiguranja.* — D. Maksimović: *Novi sistem upravljanja zavodima za socijalno osiguranje.* — R. I.: *Pregled socijalne aktivnosti u našoj zemlji.* — Ž. Krstić: *Metodi ocene javnog mišljenja.*

FINANSIJE, Beograd, br. 1, januar 1961. — S. Jovanović: *Da li se udeo prenesene vrednosti u društvenom proizvodu tokom prirednog razvoja smanjuje ili povećava.* — Ing. Mladen Vesnić: *Monetarni aspekt međusobnog kreditiranja u privredi.* — V. Pejovski: *Investiciona ulaganja u osnovna sredstva u 1960 godini.* — T. Starčević: *Problem bržeg aktiviranja investicija iz Opšteg investicionog fonda.* — M. Mihailović: *O upravnim aktima poreskih organa.* — Z. Fiucek: *Problem finansiranja privredno nerazvijenih područja.*

Br. 2, februar 1961. — V. H.: *Razvoj privrede u 1960 godini.* — B. Lazarević: *Neka načelna pitanja u vezi novog kreditnog i bankarskog sistema.* — A. Puljević: *Osnove novog sistema kreditiranja.* — V. Bošković: *Reorganizacija bankarskog sistema.* — Z. Fiucek: *Pokušaji izgrađivanja monetarnog sistema afričkih zemalja.*

СТРАНИ ЧАСОПИСИ

THE AMERICAN JOURNAL OF COMPARATIVE LAW (Published by American Association for the Comparative Study of Law), Ann Arbor (Mich.), Vol. IX, No. 4, Autumn 1960. — K. H. Nadelmann: *The Hague Conference on Private International Law — Ninth Session.* — J. O. Murdock and H. J. Gobbi: *Inter-American Juridical Committee.* — B. F. Wilcox and R. Roemer: *Hospitalization under the British Mental Health Act.* — E. Schwelb: *The Republican Constitution of Ghana.* — J. Dach: *Tax Aspects of Inflation. A Study in Monetary Nominalism.* — Ph. J. Eder: *Agrarian Reform in Venezuela.* — Z. M. Mihaly: *The Role and Activity of Arbitration Commissions in a Communist Economy — The Hungarian Experience.*

THE AMERICAN JOURNAL OF INTERNATIONAL LAW (Published by the American Society of International Law), Washington, Vol. 55, No. 1, January 1961. — E. M. Miller: *Legal Aspects of U.N. Action in the Congo.* — J. M. Howell and R. R. Wilson: *The Commonwealth and Domestic Jurisdiction.* — E. C. Hoyt: *The United States Reaction to the Korean Attack.* — L. T. Lee: *Jurisdiction over Foreign Merchant Ships in the Territorial Sea.* — Ph. C. Jessup and R. R. Baxter: *The Contribution of Sir Hersch Lauterpacht to the Development of International Law.* — Ph. C. Jessup: *The Law of the Sea around Us.* — J. N. Hazard: *Codifying Peaceful Co-Existence.* — M. H. Cardozo: *When Extradition Fails, Is Abduction Solution?* — D. P. Myers: *U. S. Contemporary Practice Relating to International Law.*

ANNALES DE LA FACTUTÉ DE DROIT DE LIÈGE, sixième année, 1961, No. 1. — J. Constant: *La législation pénale belge concernant l'énergie nucléaire.* — L. Dabin: *Le projet allemand de réforme des sociétés par actions.* — P. Herbecq: *Baux à loyer et actes de disposition sur les loyers. Effets à l'égard des créanciers hypothécaires.* — M. Lienard-Ligny: *Le divorce en droit international privé belge.*

ANNALES UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKLODOWSKA, Lublin, Sectio C, Ius, Vol. VII, 1960. — E. Modlinski: *Das System der Garantien zur Sicherung der Befolgung der Arbeitsgesetzgebung nach polnischem Recht.* — T. Taras: *Sur l'admissi-*

bilité et la légalité des interceptions des communications téléphoniques. — K. Sand — M. Blazejczyk: *On the Theory of the Workers' Self-Government in the People's Republic of Poland.* — M. Sawczuk: *La capacité processuale delle organizzazioni che non sono riconosciute come persone giuridiche.* — G. L. Seidler: *Byzantine Political Thought.* — B. Przewoznik: *Quelques observations sur le rôle des principes dans le droit international public.* — F. Siemjenski: *Sur la notion de la souveraineté du peuple dans le droit constitutionnel.* — L. Kasprzyk: *H. Spencer in Polish Literature.* — W. Sawicki: *Collection de droit pour les Laïques dans la „Collection Tripartite“ (Collectio Tripartita) du manuscrit de Cracovie.* — A. Wilinski: *D. 19, 2, 31 und die Haftung des Schiffers im altrömischen Seetransport.*

THE ANNALS OF AMERICAN ACADEMY OF POLITICAL AND SOCIAL SCIENCE, Vol. 334, March 1961. — K. H. Silvert: *Nationalism in Latin America.* — G. I. Blanksten: *The Aspiration for Economic Development.* — J. J. Johnson: *The Political Role of the Latin-American Middle Sectors.* — E. Lieuwen: *The Military — A Revolutionary Force.* — R. J. Alexander: *Labor and Inter-American Relations.* — H. W. Cline: *Mexico — A Matured Latin-American Revolution, 1910—1960.* — T. L. Smith: *The Giant Awakes — Brazil.* — A. P. Whitaker: *The Argentine Paradox.* — R. H. Fitzgibbon: *The Revolution Next Door — Cuba.* — R. W. Patch: *Bolivia — The Restrained Revolution.* — M. Barall: *The United States Government Responds.* — J. P. Grace: *United States Business Responds.*

L'ANNÉE POLITIQUE ET ÉCONOMIQUE, Paris, 34e année, Nos. 159—160, Mars 1961. — B. Lavergne: *Le comportement des Occidentaux depuis 1938.* — J. Caulais: *Est et Ouest — perspectives de la coexistence pacifique.*

ARCHIV FÜR DIE CIVILISTISCHE PRAXIS, Tübingen, 159. Bd., 5. H., Februar 1961. — Blomeyer: *Einzelanspruch und gemeinschaftlicher Anspruch von Miterben und Miteigentümern.* — Simitis: *Bemerkungen zur rechtlichen Sonderstellung des Geldes.*

ARCHIV FÜR RECHTS- UND SOZIALPHILOSOPHIE (Internationale Vereinigung für Rechts — und Sozialphilosophie), Neuwied — Berlin, Bd. XLVII, H 1/2, 1961. — G. Funke: *Ethos — Gewohnheit, Sitte, Sittlichkeit.* — P. J. Fliess: *Alliance and Empire in a Bipolar World — Athenian Imperialism during the Peloponnesian War.* — P. J. Idenburg: *Afrikanischer Nationalismus und Panafrikanismus.* — P. Ch. Ludz: *Dialektik und Ideologie in der Philosophie Hegels.* — E. C. Denninger: *Bemerkungen zum Verhältnis der Begriffe „Rechtsstaat“ und „Staatsräson“.* — S. Cotta: *Droit et Justice dans le De Libero Arbitrio de St. Augustin.* — Ch. Chehata: *Le Concept de Contrat chez Saint Thomas d'Aquin et dans la pensée juridique musulmane.* — F. Neubauer: *Die Bedeutung der Praxis in den Schriften von Marx und Engels.* — E. Willems: *Neuere Beiträge zur ethnologischen Rechtsforschung.* — G. Del Vecchio: *Überblick über die verschiedenen Richtungen der Rechtsphilosophie in neuerer Zeit.* — J. J. M. van der Ven: *Rechtsphilosophie in den Niederlanden heute.* — W. R. Bayer: *Aktuelle juristische Hegeliana.*

ARCHIV DES VÖLKERRECHTS, Tübingen, 9. Bd., 1. H., Januar 1961. — I. v. Münch: *Zur Objektivität in der Völkerrechtswissenschaft.* — B. Hartwig: *Der israelisch-ägyptische Streit um den Golf von Akaba.* — Th. Oppermann: *Die Anwendbarkeit der Genfer Abkommen zum Schutze der Kriegsoffer im Algerienkonflikt.* — F. Münch: *Die Zweite Internationale Seerechtskonferenz in Genf 1960.*

CALIFORNIA LAW REVIEW (Published by the School of Law of the University of California), Berkeley, Vol. 49, No. 1, March 1961. — Број је посвећен седамдесетом рођендану Earl Warren-а, председнику Врховног суда САД. — A. Meiklejohn: *The Balancing of Self-Preservation Against Political Freedom.* — L. H.

Pollak: The Supreme Court and the States — Reflections on Boynton v. Virginia. — *D. W. Louisell: Criminal Discovery — Dilemma Real or Apparent?* — *I. M. Heyman: The Chief Justice, Racial Segregation, and the Friendly Critics.* — *S. Kagel and V. B. Smith: Chief Justice Warren and Labor Law.* — *Th. J. Klitgaard: The Civil Rights Acts and Mr. Monroe.* — *D. L. A. Kerson: The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.*

THE CHINA QUARTERLY, London, No. 5, January—March 1961. — *R. Lowenthal: Diplomacy and Revolution — The Dialectics of a Dispute.* — *V. Alba: The Chinese in Latin America.* — *J. G. Whelan: The U.S. and Diplomatic Recognition — The Contrasting Cases of Russia and Communist China.* — *A. M. Halpern: The Chinese Communist Line of Neutralism.* — *W. K.: Soviet Agriculture as a Model for Asian Countries.* — *Shen-yu Dai: Peking and Rangoon.*

DEMOCRAZIA E DIRITTO, Roma, anno II, No. 1, Gennaio—Marzo 1961. — *U. Cerroni: La nuova codificazione penale sovietica.* — *C. Smuraglia: Licenziamenti di lavoratrici che contraggono matrimonio e clausole di nubilitato nei contratti di lavoro.* — *F. Gullo: Orientamenti di politica giudiziaria nei discorsi dei procuratori generali.* — *S. Pugliatti: Per un convegno di diritto cosmico.* — *V. Accreman: Dai „teddy-boys“ allo stato di polizia.*

DEUTSCHES VERWALTUNGSBLATT, Köln—Berlin, Jg. 76, H. 1, 1. Januar 1961. — *H. J. Rinck: Tendenzen in der Rechtsprechung europäischer Verfassungsgerichte zum Gleichheitssatz.* — *W. Maass: Zur Frage der Haftung und Verantwortlichkeit im Bereich der automatischen Dataverarbeitung.* — *K. Müller Heidelberg: Verwaltungsrechtliche Probleme des „machinell hergestellten“ Verwaltungsakts?*

H. 2, 15. Januar 1961. — *K. A. Bettermann: Die Zurückverweisung durch das Berufungsgericht im Verwaltungs- und Zivilprozess.* — *K. Meyer: Herstellung der Spruchreihe — Grundsatz und Grenzen —, dargestellt am Baurecht.* — *H. Müller: Die Verfahrenseinstellung in der Verwaltungsgerichtsbarkeit.*

H. 3, 1. Februar 1961. — *A. Baring: Ein Hüter der Verfassung?* — *General de Gaulle und die fünfte französische Republik.* — *W. Henke: Die Staatsverwaltung unter der Verwaltungsgerichtsordnung.* — *G. Weber: Verfassungsrecht in Bewegung.* — *H. Thierfelder: Gerichtliche Überprüfung von Akten der Staatsanwaltschaft.*

H. 4, 15. Februar 1961. — *R. Sievers: Gewässerschutz und alte Rechte.* — *R. Bernhardt: Die Unterhaltung der Gewässer nach dem Niedersächsischen Wassergesetz.* — *M. zur Nieden: Auch Adoptivkinder fallen unter Familienzusammenführung.* — *E. Krömer: Die Entwicklung des öffentlichen Rechts in der sowjetischen Besatzungszone Deutschlands im ersten Halbjahr 1961.*

H. 5, 1. März 1961. — *A. Süsterhenn: Zur staatskirchlichen Stellung kirchlicher Hochschulen.* — *A. Schmidt-Tophoff: Die Kammerzugehörigkeit nichthandwerklicher Nebenbetriebe.*

H. 6, 15. März 1961. — *E. Hering: Verwaltungsverfahren und Gerichtsverfahren nach dem Bundesbaugesetz.* — *F. Schack: Das gesetzliche Vorkaufsrecht.* — *M. Attenberger: Die Entwicklung des Bundesrechts im zweiten Halbjahr 1961.*

ECONOMIA INTERNAZIONALE (Rivista dell'Istituto di economia internazionale), Genova, Vol. XIV, No. 1, Febbraio 1961. — *V. Dominedò: Umberto Ricci, economista.* — *D. R. Khatkhate: Investment Pattern, Techniques and Growth.* — *E. Gerrelli: A proposita di una critica al teorema del Barone sulla pressione comparata dell'imposta diretta e dell'imposta indiretta.* — *R. R. Nelson: I problemi economici della ricerca scientifica.* — *J. E. Haring: External Trade as an Engine of Growth.*

THE ECONOMIC JOURNAL (The Quarterly Journal of the Royal Economic Society), London, Vol. LXXI, No. 281, March 1961. — *M. Frankel: Producer Goods, Consumer Goods and Acceleration of Growth.* — *H. T. Oshima: Consumer Asset For-*

mation and the Future of Capitalism. — J. T. Cuff: *A Generalisation of the Multiplier-Accelerator Model*. — D. Hamberg and C. L. Schultze: *Autonomous versus Induced Investment — The Interrelatedness of Parameters in Growth Models*. — N. Labia: *Price Velocity and Dynamics*. — R. Turvey: *Some Economic Features of the London Cab Trade*. — W. Rosenberg: *Capital Imports and Growth — Foreign Investment in New Zealand, 1840—1958*. — E. B. Butler: *Auction Prices — Estimated and Realised*. — G. R. Fischer: *Some Factors Influencing Share Prices*.

ECONOMICA (The London School of Economics and Political Science), Vol. XXVIII, No. 109, February 1961. — E. J. Mishan: *Theories of Consumer's Behaviour*. — P. Newman: *Approaches to Stability Analysis*. — E. H. Phelps Brown and S. V. Hopkins: *Seven Centuries of Wages and Prices — Some Earlier Estimates*. — R. C. O. Matthews: *Liquidity Preference and the Multiplier*. — R. V. Eagly: *Sir James Steuart and the „Aspiration Effect“*. — Lord Robbins: *Hayek on Liberty*.

ENCOUNTER, London, Vol. XVI, No. 1, January 1961. — Ph. Williams: *The Algerian Tragedy*. — A. Tounbee: *Lewis Namier, Historian*.

No. 2, February 1961. — C. A. R. Crosland: *New Moods, Old Problems — On Politics in the Welfare State*. — C. Lévi-Strauss: *„Tristes Tropiques“ (From an Anthropologist's Memoirs)*.

No. 3, March 1961. — Th. Draper: *Castro's Cuba*.

EUROPA—ARCHIV (Halbmonatsschrift der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik), Bonn, 16. Jg., 1961, No. 1. — C. Montague Woodhouse: *Apartheid, das Problem Südafrikas*.

No. 2. — W. Treue: *Atlantik und Pazifik im Widerstreit*. — E. Biörkund: *Die Seekriegführung im Zeitalter globaler Strategie*. — A. I. Jeremenko: *Die strategische und politische Bedeutung von Militärstützpunkten*.

No. 3. — N. Welter: *Die Konsolidierung der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft*. — W. Cambell Balfour: *Die britische Arbeiterbewegung und die atomare Bewaffnung*. — G. W. Rehm: *Die Internationale Zivilluftfahrt-Organisation (ICAO), ihre Probleme, ihre Aufgaben und ihr Wirken*.

No. 5. — W. Schütze: *Das Algerien-Problem vor der Lösung?* — W. Fischer: *Der Deutsche Zollverein, die Europäische Wirtschaftsgemeinschaft und die Freihandelszone*.

No. 6. — H. Furler: *Die Pariser EWG-Konferenz — Fortschritt oder Rückschritt für Europa?* — O. Emminger: *Wirtschaftswachstum ohne Inflation*. — G. Rohlfelder: *Eine europäische Konsularkonvention?*

FOREIGN AFFAIRS (Published by Council on Foreign Relations), New York, Vol. 39, No. 2, January 1961. — A. Eden: *The Slender Margin of Safety*. — M. D. Taylor: *Security Will Not Wait*. — J. M. Domenach: *The French Army in Politics*. — W. Brandt: *The Means Short of War*. — F. C. Iklé: *After Detection — What?* — C. B. Luce: *Italy After One Hundred Years*. — L. S. Senghor: *West Africa in Evolution*. — A. C. Neal: *New Economic Policies for the West*. — B. W. Jackson: *India on the Eve of Its Third Plan*. — G. A. Morgan: *Planning in Foreign Affairs*. — N. M. Shamuyarira: *The Coming Showdown in Central Africa*. — P. B. Anderson: *The Orthodox Church in Soviet Russia*. — A. R. Field: *Strategic Development in Sinkiang*.

INTERNATIONAL AFFAIRS (Under the Auspices of the Royal Institute of International Affairs), London, Vol. 36, No. 4, October 1960. — C. E. Carrington: *Frontiers in Africa*. — S. H. Frankel: *Economic Aspects of Political Independence in Africa*. — L. P. Mair: *Social Change in Africa*. — G. M. Carter: *Multi-Racialism in Africa*. — B. T. G. Chidzero: *African Nationalism in East and Central Africa*. — A. Cohen: *The New Africa and the United Nations*.

Vol. 37, No. 1, January 1961. — J. Strachey: *Is Our Deterrent Vulnerable? A Discussion of Western Defence in the 1960s.* — H. L. Matthews: *The United States and Latin America.* — R. Aron: *The Political Methods of General De Gaulle.* — A. Nove: *The Soviet Model and Under-Developed Countries.* — P. Nenni: *Progressive Forces in Italian Politics.* — D. C. S. Sissons: *The Pacifist Clause of the Japanese Constitution. Legal and Political Problems of Rearmement.*

IURA (Rivista internazionale di diritto romano e antico), Napoli, XI (1960), parte prima. — D. Daube: *Utiliter agere.* — F. De Visscher: *Il sistema romano della nossalità.* — G. Longo: *L'onere della prova nel processo civile romano.* — Th. Mayer-Maly: *Zur Textgestalt von Gai. 2, 41—61.* — G. Nicosia: *Acquisto del possesso „per procuratorem“ e „reversio in potestatem domini“ delle „res furtivae“.* — J. Reinach: *„Controverse“ et „litige“ — comparaison de CTh. 2. 1. 10 et de CI. 1. 9. 8.*

THE JOURNAL OF CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY AND POLICE SCIENCE (Published by the Northwestern University School of Law), Baltimore, Vol. 51, No. 5, January—February 1961. — R. G. Caldwell: *The Juvenile Court.* — D. J. Cantor: *The Criminal Law and the Narcotics Problem.* — E. H. Johnson: *Sociology of Confinement.* — G. N. Beck: *Municipal Police Performance Rating.* — K. M. Dubowski: *Organization of Forensic Chemical Laboratories in Non-Metropolitan Areas.*

JOURNAL DU DROIT INTERNATIONAL, Paris, 88e année, No. 1, Janvier—Février—Mars 1961. — M. Lachs: *La restitution de l'or monétaire (Un problème de l'interprétation des traités).* — A. Piot: *Du réalisme dans les conventions d'établissement.* — P. Louis—Lucas: *La République tunisienne et les traités antérieurs à l'indépendance.*

THE JOURNAL OF POLITICAL ECONOMY (The University of Chicago), Vol. LXIX, No. 1, February 1961. — M. Bronfenbrenner: *Statistical Tests of Rival Monetary Rules.* — K. Alexander: *Market Practices and Collective Bargaining in Automotive Parts.* — J. K. Kindahl: *Economic Factors in Specie Resumption — The United States, 1965—79.* — J. H. Auten: *Counter-Speculation and the Forward Exchange Market.* — A. L. Marty: *Curley and Shaw on Money in a Theory of Finance.* — R. C. Brooks: *Volume Discounts as Barriers to Entry and Access.* — R. Turvey: *Inflation as a Tax in World War II.*

JURISTENZEITUNG, Tübingen, 16. Jg., No. 1, 6. Januar 1961. — Baur: *Die Ausbildung der deutschen Juristen.* — Wengler: *Die verfassungsrechtlichen Grenzen der Vollstreckung von Strafurteilen nach dem Rechtshilfegesetz.* — Hauelsen: *Die Theorie der wesentlichen Bedingung — eine wichtige Ursachenlehre.* — Steindorff: *Gewinnentgang und Schadensberechnung des Verkäufers.* — Baumann: *Justiz und Politik.*

No. 2, 20 Januar 1961. — Zeuner: *Bemerkungen zum Problem der Rechtswidrigkeit aus zivilrechtlicher Sicht.* — Sander: *Das deutsche Atomgesetz.* — Seibert: *Sprache und Stil des amerikanischen Obersten Bundesgerichts.* — Sirp: *Zu den Berufsaussichten der jungen Juristen.*

No. 3, 3. Februar 1961. — H. J. Rinck: *Parteienstaat und Selbstverwaltung.* — Wüst: *Ausgleichspflichten auf der Grundlage gemeinsamer Interessen.* — Sieg: *Der zeitliche Geltungsbereich von Haftpflichtbestimmungen.*

No. 4, 17. Februar 1961. — Schütz: *Rationalisierung und Recht.* — Strickrodt: *Stiftungsrecht und Stiftungswirklichkeit.* — Häußling: *Existenzphilosophie, Strafrechtsdogmatik und das Problem der Handlung.*

Nos. 5/6, 17. März 1961. — Maurach: *Die Problematik der Verbrechenverabredung (§ 49 a II StGB).* — Gernhuber: *Haftung bei alternativer Kausalität.* — Münch: *Zur Anwendung der Menschenrechtskonvention in der Bundesrepublik Deutschland.* — Seibert: *Der Streit mit dem Richter.* — Böhmer: *Gleichbehandlung von Beschädigten und Beschädiger.*

KYKLOS (*Internationale Zeitschrift für Sozialwissenschaften*), Basel, Vol. XIV, Fasc. 1, 1961. — B. Balassa: *Towards a Theory of Economic Integration*. — A. Maijels: *The Effects of Industrialization on Exports of Primary-Producing Countries*. — F. Gehrels: *The Effect of Price on Europe's Exports to the United States*. — K. K. Kurihara: *Cost Disinflation and Export Expansion*. — L. Hollerman: *Some Doubts About the „Over-Fulfillment“ of Japan's New Long Range Economic Plan*. — W. Krelle: *Income Distribution and Technical Progress*. — D. Villey: *Au delà de l'offre et de la demande*.

THE LAW QUARTERLY REVIEW, London, Vol. 77, January 1961. — C. W. Keeton: *Judge Jeffreys as Chief Justice of Chester (1680—1683)*. — L. Elphinstone: *The Mischief of Secret Trusts*. — T. H. Tulor: *Writing and „Arra“ in Sale under the Corpus Juris*. — G. H. Treitel: *Mutuality in Contract*. — A. G. Guest: *Fundamental Breach of Contract*.

MÉMOIRES DE LA SOCIÉTÉ ROYALE DE CANADA — TRANSACTIONS OF THE ROYAL SOCIETY OF CANADA, Toronto, Tome LIV, Sections I—II, Séance de Juin 1960. — L. Ph. Audet: *Création du Conseil de l'Instruction publique dans le Bas-Canada*. — G. Parizeau: *Aspects nouveaux d'un très vieux problème (Питање из економске историје)*. — R. W. Dunning: *Differentiation of Status in Subsistence Level Societies*.

DER NEUE BUND (*Zeitschrift für Freiheit und Gemeinschaft*), Zürich, 27. Jg., No. 1, I. Quartal 1961. — У чланцима се расправља питање да ли Запад стварно познаје комунизам.

DIE NEUE GESELLSCHAFT, Bielefeld, 8. Jg., H. 1, Januar—Februar 1961. — J. O. Krag: *Perspektiven einer sozialistischen Europapolitik*. — H. Kluth: *Im Spannungsfeld der Organisationen*. — T. Lindbom: *Der industrielle Mensch*. — H. P. Bahrdt: *Sozialismus und Bürokratie*.

NOUVELLE REVUE DE L'ÉCONOMIE CONTEMPORAINE, Paris, an XX, No. 1, Mars 1961. — Fr.-V. Féraud: *Événements et réalités africaines*.

ÖSTERREICHISCHE JURISTEN—ZEITUNG, Wien, 16. Jg., No. 1, 13. Jänner 1961. — R. Walter: *Können Verordnungen Gesetzen derogieren?* — F. Fenzl: *Der Anspruch des Ehemannes aus einem Unfall der Ehefrau auf Schadenersatz wegen Entganges der Mithilfe*. — O. Huemer: *Das gebotene Eigenkapital im Steuerrecht*.

No. 2, 27. Jänner 1961. — K. Zingher: *Funktionelle Gesetzesauslegung*. — H. Patzelt: *Das schwedische Familienrecht*. — W. Sobitschka—Wiesenhag: *Zur steuerlichen Behandlung von Schmiergeldern*.

No. 3, 10. Februar 1961. — K. Wagner: *Domizilium und Zahlstelle als Protestgegner?* — A. Pöhl: *Böser Vorsatz und unbewusstes Wissen*.

No. 4, 24. Februar 1961. — B. Moser: *Atomverwaltungsrecht*. — C. Stölzle: *Die Bemessungsgrundlage für die Gebühr von zivilgerichtlichen Vergleichen*.

No. 5, 10. März 1961. — E. Fasan und F. Gross: *Das Recht des Weltraumes*. — R. Christian: *Die nicht formalgeschützten Zeichen und ihre Verteidigung*. — G. Raynoschek: *Gedanken zur Abgrenzung des Begriffes „Versicherung“*.

No. 6, 24. März 1961. — A. Fiebich: *Der Begriff der groben Fahrlässigkeit im § 334 des Allgemeinen Sozialversicherungsgesetzes*. — S. Hohenleitner: *Vertrauensgrundsatz und gebotene Vorsicht im Strassenverkehr*.

ÖSTERREICHISCHE ZEITSCHRIFT FÜR ÖFFENTLICHES RECHT, Wien, Bd. XI, H. 1, 1961. — G. Del Vecchio: *Die Einsamkeit als ethisches und juristisches Prinzip*. — P. Leisching: *Der Begriff des bonum commune bei Thomas von Aquino*. — C. Roselieb: *Die rechtliche Stellung der europäischen Wirtschaftszu-*

sammenschlüsse (Montan-Union, EWG, EFTA) zum GATT. — H. Urbanek: Die Unrechtsfolgen bei einem völkerrechtsverletzenden nationalen Urteil; seine Behandlung durch internationale Gerichte.

THE POLITICAL QUARTERLY, London, Vol. 32, No. 1, January—March 1961. — S. Webb: The First Labour Government. — H. Pelling: Governing Without Power. — H. R. G. Greaves: Complacency or Challenge. — H. L. Beales: Three Octogenarians.

POLITICAL SCIENCE QUARTERLY (Edited by the Faculty of Political Science of Columbia University), New York, Vol. LXXXVI, No. 1, March 1961. — R. W. King: Technology and Social Progress. — L. P. Beth: The Supreme Court and the Future of Judicial Review. — W. R. Schilling: The H-Bomb Decision — How to Decide Without Actually Choosing. — J. P. C. Carey and A. G. Carey: Libya — No Longer „Arid Nurse of Lions”. — E. F. Cooke: Research — An Instrument of Political Power. — J. Gimbel: The Artificial Revolution in Germany. — W. Vickrey: On the Prevention of Gerrymandering.

IL POLITICO (Rivista di Scienze politiche a cura dell'Istituto di Scienze politiche dell'Università degli Studi di Pavia), anno XXXVI, No. 1, 1961. — J. C. Rees: Individualism and Individual Liberty. — J. S. Rouček: The Vote of the American Minorities in President Kennedy's 1960 Election. — R. Melis: Le difficoltà degli studi politico-sociali e gli equivoci sulla ragione. — A. Benedetti: Sviluppo tecnologico e formazione sociale. — H. Pichler: Riforme nell'industria sovietica. — M. Mednick: Sultans and Mayors — the Relation of a National to an Indigenous Political System.

POLITIQUE (Revue internationale des doctrines et des institutions), Paris, nouvelle série, No. 13, Janvier—Mars 1961. — N. Antonopoulos: L'influence de la Déclaration universelle des droits de l'homme sur les constitutions contemporaines. — L. Siorat: Explication de la stabilité politique allemande. — Ch. d'Eszlary: Le premier centre contre-révolutionnaire anti-marxiste — l'Académie hongroise „Ludovica”.

PRAWO (Uniwersytet Wrocławski im. Bolesława Bieruta), seria A, No. 27, 1960. — Fr. Longchamps: Remarques sur l'emploi des notions dans les sciences juridiques. — V. Berutovicz: Возвращение гражданского процесса. — J. Kosik: Deviation in English, American and French Maritime Law. — S. Walczak: Вопросы перевоспитания в системе правосудия Польской Народной Республики. — K. Wolfke: L'élément subjectif dans la coutume internationale. — K. Gandor: Conversio actus iuridici. Von klassischen Römischen Recht bis zur Pandektistik des XIX. Jahrhunderts. — M. Staszko: La théorie de „Selbsthilfe” et les critiques „modernes”. — W. Gutekunst: Начала криминалистики. — Z. Wozyczo: Некоторые вопросы сотрудничества суда и эксперта в области экспертизы письма. — K. Jandy-Jendroška, J. Jendroška: Les voies d'exécution envers les autorités et les entreprises nationales.

PREUVES, Paris, No. 119, janvier 1961. — R. Aron: L'heure de vérité. — H. Lüthy: Intégration et confédération, ou les cheminements de la Carolingie. — K. Jaspers: Liberté et réunification. — J. Bloch-Michel: L'Espagne sans mirages.

No. 120, Février 1961. — Ch. R. Ageron: L'Algérie algérienne sous Napoléon III. — D. Rusk: Le rôle du Président. — L. Mercier: Le Congo en contrepoint, ou l'Ecole de la démocratie.

No. 121, Mars 1961. — Th. Draper: Castro et les théoriciens.

QUADERNI DI SOCIOLOGIA, Torino, No. 39, Inverno 1961. — A. McClung Lee e E. Briant Lee: Che cosa accade agli schemi di vita familiare negli Stati Uniti. — G. L. Bravo: Le dottrine contemporanee sulla razza.

THE REVIEW OF POLITICS (The University of Notre Dame, Indiana), Vol. 23, No. 1, January 1961. — M. A. Fitzsimons: Fifteen Years of American Foreign Policy. — G. Tinder: Modern Society and the Realms of Spirit. — G. A. Brinkley: The „Withering” of the State under Khrushchev. — S. H. Barnes: Quebec Catholicism and Social Change. — K. W. Swart: The Idea of Decadence in the Second Empire.

REVUE CRITIQUE DE DROIT INTERNATIONAL PRIVÉ, Paris, Vol. L, No. 1, Janvier—Mars 1961. — F. Rigaux: La force probante des écrits en droit international privé. — P. Level: La publication en tant que condition d'application des traités par les tribunaux nationaux. — M. Weser: Les conflits de juridictions dans le cadre du Marché Commun. Difficultés et remèdes.

REVUE DE DROIT CONTEMPORAIN (Éditée par L'Association Internationale des Juristes Démocrates), Bruxelles, 7e année, No. 2, Décembre 1960. — C. Chaumont: Les perspectives que doit adopter le droit de l'espace. — A. G. Haley: La souveraineté dans l'espace. — R. H. Mankiewicz: Régime et conditions d'exploitation des engins spatiaux. — G. Osnitskaia: Les aspects juridiques de la conquête du cosmos. — R. Bystricky: Les aspects juridiques des relations culturelles internationales. — K. P. Gorchanine: La participation des collectivités de travailleurs au maintien de l'ordre public en Union Soviétique. — P. Stainov: Le pouvoir administratif autonome dans l'État socialiste. — M. Damdin: Le caractère démocratique de la législation en République populaire de Mongolie. — O. Duarte Pereira: La doctrine de Monroe.

REVUE DU DROIT PUBLIC ET DE LA SCIENCE POLITIQUE EN FRANCE ET À L'ÉTRANGER, Paris, 77e année, No. 1, Janvier—Février 1961. — Georges Scelle (1878—1961). — M. Waline: À propos du rapport entre la règle de droit applicable au jugement d'un procès et l'ordre de juridiction compétent. — P. M. Gaudemet: L'autonomie des universités françaises. — M. Lagrange: Les pouvoirs de la haute autorité et l'application du traité de Paris. — J. Castagné: La règle de la double subordination dans la République populaire de Pologne.

REVUE D'ÉCONOMIE POLITIQUE, Paris, 71e année, No. 1, Janvier—Février 1961. — B. Ducros: Insuffisance de l'épargne privée et inflation dans les pays sous-développés. — H. Mercillon: Nouvelles orientations de la théorie de l'oligopole. — J. Austruy: Existe-t-il un mode obligé de croissance? — L. Baudin: Conséquences économiques de la dimension des nations.

REVUE FRANÇAISE DE DROIT AÉRIEN, Paris, 15e année, No. 1, Janvier—Mars 1961. — R. Golstein et L. Outers: Le projet de convention pour l'unification de certains règles relatives au transport aérien international effectué par une personne autre que le transporteur contractuel.

REVUE GÉNÉRALE DE DROIT INTERNATIONAL PUBLIC, Paris, 65e année, No. 1, Janvier—Mars 1961. — Ch. Rousseau: Georges Scelle (1878—1961). — H. J. Schlochauer: Quelques aspects de la révision de la Charte des Nations Unies. — D. Sidjanski: L'originalité des Communautés européennes et la répartition de leurs pouvoirs. — Ch. Rousseau: Quinze ans d'incidents aériens entre l'Est et l'Ouest (1945—1960).

REVUE HISTORIQUE DE DROIT FRANÇAIS ET ÉTRANGER, Paris, 38e année, No. 4, Octobre—Décembre 1960. — P. van Warmelo: À propos de la compilation du Digeste. — R. Cazelles: La réglementation royale de la guerre privée de saint Louis à Charles V et la précarité des ordonnances. — A. Magen: De l'intervention de la municipalité parisienne en matière monétaire pendant le premier tiers du XVIIe siècle. — A. Cocatre-Zilgien: Merlin de Douai et le droit public de la monarchie française.

REVUE INTERNATIONALE DE CRIMINOLOGIE ET DE POLICE TECHNIQUE (Organe officiel du Centre international d'études criminologiques), Genève, Vol. XV, No. 1, Janvier—Mars 1961. — A. Mellor: Un procès de l'Inquisition sur le „secret maçonnique”. Le procès Coustos (1742). — D. Reifen: Infractions contre les mœurs et protection des enfants en Israël. — P. Zumbach: Protection de l'enfance et unité d'action. — M. H. Thélin: L'alcool, fauteur de crimes et d'antisocialité. — C. M. Bertrand: La protection juridique des enfants des alcooliques. — A. Bossard: A propos du rôle de la police dans l'enquête de personnalité. — M. Morel: De la photo-robot à l'Identi-kit.

REVUE INTERNATIONALE DE POLICE CRIMINELLE (Publication officielle de l'INTERPOL), Paris, 16^e année, No. 144, Janvier 1961. — A. Cicero: Police, action sociale et relations publiques. — A. Mertens: Expertise des documents dactylographiés. — H. Stotz: Tueur et pillier international de banques D. Brown-Hume. — A. Meyer: La prostitution, fléau social.

No. 145, Février 1961. — R. L. Jackson: Resultats inattendus d'un examen d'automobile. — M. Sicot: Que penser des romans policiers. — P. Singh: Toujours à propos des decadactylaires à 10 arcs. — C. Basauri: L'odontologie légale dans l'identification humaine. — H. Ferraud: A propos du 4^{ème} Congrès international de criminologie. — P. F. Ceccaldi: La photographie en couleurs dans ses applications policières et judiciaires.

No. 146, Mars 1961. — A. Hodžić: Les mesures preventives en Yougoslavie. — A. Louis: Derrière la façade. — H. D. Burrows: Une enquête ingrate, mais fructueuse. — R. Zambonini: Police routière en Italie.

REVUE INTERNATIONALE DE LA PROPRIÉTÉ INDUSTRIELLE ET ARTISTIQUE, Paris, 69^e année, No. 43, Mars 1961. — M. Rottger et Y. Saint-Cal: Le problème de la création d'une marque européenne. — P. B.: La propriété industrielle dans les anciens territoires d'outre-mer.

REVUE JURIDIQUE ET ECONOMIQUE DU SUD-OUEST (Annales de la Faculté de Droit et des Sciences économiques de l'Université de Bordeaux), série juridique, 12^e année, Nos. 1—2, 1961. — A. Soubie: Le retrait lignager dans la Coutume de Bordeaux. — A. Micheau: L'influence de général Eisenhower sur l'organisation et le fonctionnement de la Maison Blanche.

Série économique, 10^e année, No. 1, 1961. — L'Institut d'économie régionale du Sud-Ouest: Les zones d'attraction commerciale des Landes. — Enquête de conjoncture régionale (fin 1960—début 1961). — G. Viers: La population et l'industrie à Mauléon.

REVUE TRIMESTRIELLE DE DROIT CIVIL, Paris, 60^e année, No. 1, Janvier—Mars 1961. — M. H. D. Cosnard: L'autorité des actes et des jugements d'état dans la législation française moderne. — J. Calais-Auloy: La parenté créée par l'adoption et la légitimation adoptive.

RIVISTA INTERNAZIONALE DI SCIENZE SOCIALI (Pubblicata a cura dell'Università Cattolica del Sacro Cuore), Milano, anno LXIX, Fasc. I—II, Gennaio Aprile 1961. — F. Vito: I fondamenti della politica di sviluppo economico regionale. — F. Feroldi: Osservazioni sulla politica economica regionale in un „Mercato Comune”. — G. Mazzocchi: Il conflitto fra concentrazione di investimenti nelle regioni progredite ed espansione delle regioni sottosviluppate. — R. M. Manfra: Aggregati economici regionali e piani regionali di sviluppo. — F. Alberoni: Saggio critico sulle differenze socio-culturali fra due regioni „meridionali”. — L. Frey: La politica britannica di localizzazione della industria. — G. Corna-Pellegrini: La partecipazione degli interessi privati alla pianificazione regionale nella esperienza francese. — O. Garavello: Analisi di un processo di sviluppo regionale — a proposito di un'indagine belga. — G. Galizzi: Sulla localizzazione della produzione agricola. — F. Duchini: Rassegna bibliografica in tema di pianificazione regionale. — F. Vito: Il dibattito sui risultati della politica del Mezzogiorno.

SCHWEIZERISCHE ZEITSCHRIFT FÜR STRAFRECHT, Bern, Bd. 77, H. 1, 1961. — O. A. Germann: Zum strafprozessrechtlichen Legalitätsprinzip. — Fr. Clerc: Les droits de détenu. — C. Markees: Die Strafverfolgung im Ausland begangener Verkehrsdelikte nach dem neuen schweizerischen Strassenverkehrsgesetz. — Ch. d'Eszlary: L'évolution du droit pénal hongrois depuis la deuxième guerre mondiale.

SCHWEIZERISCHE ZEITSCHRIFT FÜR VOLKSWIRTSCHAFT UND STATISTIK, Bern, 97. Jg., No. 1, März 1961. — E. E. Jucker—Fleetwood: Monetary and Financial Problems of Certain New Countries in Africa. — M. Hauser: Die Schuldenrückzahlungspolitik des Bundes in Jahren 1947—1959. — H. Gerfin: Einige Probleme mittel- und langfristiger Marktprognosen. — E. J. Walter: Kritik einiger familiensoziologischer Begriffe im Lichte der politischen Arithmetik des 18. Jahrhunderts. — J. Niehans: Über den Einfluss der Wertschriftenemissionen auf die Zinsentwicklung.

SOVIET SURVEY, London, No. 35, January—March 1961. — L. Labedz: The Polish Intellectual Climate. — K. A. Jelenski: White Eagle Today and Yesterday. — W. E. Griffith: Warsaw Notebook. — J. Miedzinska: Social Policy under Gomulka. — The Polish Economy 1961: I. New Models and Old Dilemmas (J. M. Montias), and II. Policies and Prospects (A. Zauberman). — M. K. Dziewanowski: Stalin and the Polish Communists. — H. T. Willeits: The Public Image of the CPSU. — G. Lichtheim: Revisionism — The Great Debate. — E. Kamenka: Marx, Marxism, and Ethics.

SWISS REVIEW OF WORLD AFFAIRS, Zürich, Vol. X, No. 10, January 1961. — S. de Madariaga: United for Freedom. — E. F. Aschinger: EFTA Policy. — E. C. Schwarzenbach: In the Katanga.

No. 11, February 1961. — S. de Madariaga: Leadership for the Free World. — E. Kux: „Coexistence or World Revolution“. — H. E. Tütsch: A Report on Jordan. — A correspondent: The Soviet-East European Economy.

No. 12, March 1961. — A correspondent: The Devaluation of the Ruble. — H. E. Tütsch: A Report on Iraq.

TEMPO PRESENTE, Roma, anno VI, No. 1, Gennaio 1961. — A. Caffi: Stato, nazione e cultura. — M. J. Lasky: Stampa e vita pubblica. Il caso McCarthy e le responsabilità dei giornalisti.

No. 2, Febbraio 1961. — Fr. Lombardi: Taccuino cinese. — S. Quinzio: Tecnica e religione.

No. 3, Marzo 1961. — Th. Draper: La Cuba di Castro.

ZEITSCHRIFT FÜR AUSLÄNDISCHES OFFENTLICHES RECHT UND VÖLKERRECHT (Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht), Heidelberg, Bd. 21, No. 1, Januar 1961. — Carstens: Die kleine Revision des Vertrages über die Europäische Gemeinschaft für Kohle und Stahl. — Meyer—Lindenberg: Seerechtliche Entwicklungstendenzen auf den Genfer Konferenzen 1958 und 1960.

ZEITSCHRIFT FÜR NATIONALÖKONOMIE, Wien, Bd. XXI, H. 1, 1961. — W. A. Weisskopf: The Changing Moral Temper of Economic Thought. — G. Weippert: Produzieren, Konsumieren und die Rolle der Konsumgenossenschaften. — H. v. Notzmer: Traditionelle und moderne Kostenkurven. — H. Winkel: Mathematische Planungsrechnung in der Makroökonomie. — A. Burghardt: Die Struktur der Herstellkosten bei Vollautomation und permanenter Erzeugung. — K. Žlábek: Zur Grundkonzeption der Wirtschaftslehre der Unternehmung.

ZEITSCHRIFT FÜR SCHWEIZERISCHES RECHT, Basel, Bd. 102, H. 1, 1961. — H. Huber: Das Menschenbild des Rechts. — O. P. Clavadetscher: Die erbrechtliche Repräsentation in Graubünden während des Mittelalters. — O. Gauye: Eugen Huber und das deutsche Bürgerliche Gesetzbuch.

СРЕТЕН ВУКОСАВЉЕВИЋ

(1881—1960)

Кратко време после свог избора за доживотног почасног председника Српског социолошког друштва Сретен Вукосављевић је умро. Умро је у дубокој старости (скоро 80 година), али још у пуној научној и радној снази и у јеку рада. Умро је у време кад је био при крају стварања једне величанствене синтезе свог дугогодишњег неуморног истраживања нашег сељачког друштва, када је с пуним стваралачким замахом уобличавао једну магистралну социологију нашег села — такав социолошки систем коме у тој области има мало премца и у светској науци. На жалост, смрт је била бржа и уграбила је ствараоца пре но што је дело завршио. Али она није могла спречити да најглавније буде створено — она је само спречила да дело буде потпуно и до краја довршено, да блиста у својој изворној народној снази и свежини, да буде и уметнички беспрекорно као што је научно, садржински.

Поред великог низа мањих радова и изобиља чланака често од велике научне и историске вредности, Сретен Вукосављевић је привео крају своју велику тетралогију нашег сељачког друштва. Прву књигу овог великог дела о историји нашег сељачког друштва, *Организовање сељачке земљишне својине*, он је објавио. Рукопис друге књиге, *Организовање сељачког насеља*, предат је давно Српској академији наука и надати се да ће Вукосављевићева смрт бити за Академију подстрек да ово дело објави. Вукосављевић је умро радећи на завршавању треће књиге — *Организовање сељачких радова*, па се може надати да ће и она бити објављена, иако недовршена, без велике штете за своју основну садржину. Најзад, четврта, са социолошког гледишта можда и најзанимљивија књига, *Друштвене заједнице и облици понашања*, није написана као целина, али има веома много скупљене грађе и написаних појединих делова, тако да ни овде суштина дела није знатно оштећена. На нашим је научним установама и социолошким радницима да се постарају да све ове три књиге буду објављене у најбољем облику и да тако један значајан научни и културни подухват буде приведен крају.

Дело Сретена Вукосављевића је толико значајно и богато да, као и сва велика дела, временом има само да добија а не да губи. Непосредни савременици нису могли схватити сав значај тог дела. Следећа поколења ће из њега црпсти све више, јер је у њему садржан блистав приказ и дубоко научно објашњење једне веома важне стране наше националне егзистенције. Без Вукосављевићевог дела било би скоро немогуће схватити њену суштину, а свакако не тако потпуно као што је он омогућио. Стога ће Вукосављевићево дело, несумњиво, бити уписано у оне тековине наше националне науке и културе где стоје дела као што су Вуково, Богишићево, Џвијићево, с не мање части и значаја.

Многобројним поштоваоцима, пријатељима и ученицима Вукосављевићевим, међу које спада и колектив нашег Правног факултета, чији је професор био, остаје да жале и за Вукосављевићем изванредним човеком, правим примером нашег народног човека, светла лика и чврста карактера, изврсног наставника и учитеља, неисцрпног усменог приказивача нашег народног живота, неупоредивог по богатству искуства, оштрини запажања, мудрости закључивања. Упоредо са значајем његова дела рашће и неоцењива вредност његовог човекољубивог лика.

Р. Лукић

Изашло је из штампе
наше ново велико издање

УСТАВНО ПРАВО И ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ ЈУГОСЛАВИЈЕ

од проф. др. Јована Ђорђевића

Цена броширано дин. 2.300.—
у тврдом повезу „ 2.500.—

ПРОДАЈУ ВРШЕ СВЕ КЊИЖАРЕ У ЗЕМЉИ!

Сталну продају наших издања врше наше продавнице:
у БЕОГРАДУ — Маршала Тита 66, Кнез Михајлова 21 и
Зелени Венац 10; у ЗЕМЉИ — Маршала Тита 11; у
НОВОМ САДУ — Змај Јовина 22.

„САВРЕМЕНА АДМИНИСТРАЦИЈА“
издавачко-штампарско предузеће
Београд, поштански фах 479
Телефони: 27-953 и 21-314

ИЗАШЛО ЈЕ ИЗ ШТАМПЕ

ПРАВНИ ПРИРУЧНИК О ПРАВИМА И ДУЖНОСТИМА ГРАЂАНА

ДРУГО, ПРОШИРЕНО И ДОПУЊЕНО ИЗДАЊЕ

Уредник: проф. др. Борислав Т. Благојевић

Редакциони одбор:

проф. др. Владимир Капор, проф. др. Славољуб Поповић
и инж. Недељко Ј. Гућ

Сарадници:

Антонијевић проф. др. Зоран, Бадовинац Гавро, Бакић проф. др. Војислав, Балгић проф. др. Александар, Бауер др. Јован, Бесаровић др. Мирко, Богдановић Андрија, Богосв Александар, Џерић Зоран, Дилбер др. Никола, Ђорђевић проф. др. Живомир, Ђурбабић Марко, Филиповић Маријан, Јевтић Љубомир, Јовановић Јован, Јовановић Милутин, Јовановић Светолик, Јовановић проф. др. Владимир, Јовановић Живота, Јовичић Миодраг, Ковач др. Павле, Лукић Војислав, Максимовић др. Милорад, Марковић др. Божидар, Матејић др. Миодраг, Микић Владимир, Нешковић Светислав, Новичић Благоје, Оцоколић Негослав, Пејчић Мирослав, Перовић др. Мирко, Перуновић Радослав, Петровић Војислав, Певачевић Живко, Попић Војислав, Поповић др. Славољуб, Познић др. Боривоје, Радовановић Божидар, Радуловић Јован, Симић Петар, Станчић Сламен, Стефановић Милојка, Стојчић Томислав, Стојковић Драгомир, Стругар др. Сава, Шчекић Михајло, Шрамек Радомир, Шуц др. Андрија, Тодоровић др. Миодраг, Весић Будимир, Живковић Сретен.

Цена у тврдом повезу дин. 3.500.—

„САВРЕМЕНА АДМИНИСТРАЦИЈА“

издавачко-штампарско предузеће, Београд

поштански фах. 479

ПРИКАЗИ

Institut za javno upravo: Iz javne uprave u nekim tujih državaх — <i>Др. Драгаш Ђ. Денковић</i> , доцент Правног факултета у Београду — — — — —	100
Радо Миклић: Socijalno delo u gospodarstvenim organizacijamaх — <i>Др. Драгаш Ђ. Денковић</i> — — — — —	101
Emile Guyon: Institutions du droit public musulman — <i>Др. Мехмед Беговић</i> , професор Правног факултета у Београду — — — — —	101
Jasper Ridley: The Law of the Carriage of Goods by Land, Sea and Air — <i>Ђурица Крстић</i> — — — — —	102

БИБЛИОГРАФИЈА — — — — —	106
-------------------------	-----

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА — — — — —	113
----------------------------	-----

IN MEMORIAM

Сретен Вукосављевић (1880—1960) — <i>Др. Радомир Д. Лукић</i> —	127
---	-----

Уредништво АНАЛА моли своје сараднике да рукописе достављају откуцане на машини са проредом и са довољно белине са стране.

Примљене рукописе уредништво не враћа.

АНАЛИ ће објавити и, у границама могућности, приказати сваку нову књигу послату на приказ.

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ излазе тромесе по. Претплата за годину дана 300.— дин. (за иностранство 450 дин.). Цена поједином броју 100.— дин.

Претплату слати преко рачуна Правног факултета
број 101-12-2-1264 парт. 1 поз. 3/а

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА —
Булевар Револуције 67, тел. 31-178

